

სვეტლანა ბეჩუკაშვილი

ბეჭდვის სისუფრის
კლასიკური კანონის
ბიზანტიური
ძველესა და ახალ
ბეჭდვით

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
კლასიკური ფილოლოგიის, ბიზანტინისტიკისა და ნეოგრეცისტიკის
ინსტიტუტი

პროგრამა «ლოგოსი»

პუბლიკაციები და ღონისძიებები კლასიკური ფილოლოგიის,
ბიზანტინისტიკისა და ნეოგრეცისტიკის სფეროში

ლოგოსი
თბილისი 2008

SVETLANA BERIKASHVILI
THE PRINCIPLES OF CLASSIFICATION OF
THE DECLENSION SYSTEM
IN ANCIENT AND MODERN GREEK

ΣΒΕΤΛΑΝΑ ΜΠΕΡΙΚΑΣΒΙΛΙ
Η ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΟΥ ΚΛΙΤΙΚΟΥ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ
ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

სვეტანა ბეჩიაშვილი

ბიზნესის სისტემის
ქანსიფიკაციის ჰინსიზიბი
ძვინსი დი სინი ბიბინი

წინამდებარე ნაშრომი ჩემი საკანდიდატო დისერტაცია იყო. მისი წიგნად გამოცემის იდეა ეკუთვნის თსუ კლასიკური ფილოლოგიის, ბიზანტინისტიკისა და ნეოგრეციისტიკის ინსტიტუტის დირექტორს, პროფესორ რისმაგ გორდეზიანს. უღრმეს მადლობას მოვასხენებ მას მხარდაჭერისა და სამეცნიერო კვლევისას გაწეული დახმარებისათვის.

მადლიერების გრძნობით მინდა მოვიხსენიო ჩემი სამეცნიერო ხელმძღვანელი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი ირინე დარჩია, რომელიც ამავდროულად წიგნის რედაქტორია.

განსაკუთრებული მადლობა მინდა გადავუხადო ჩემ რეცენზენტს თინათინ გიორგობიანს, ოფიციალურ ოპონენტებს: ნელი მახარაძეს, იამზე გაგუას, ნეოგრეციისტიკის კათედრის გამგეს სოფიო შამანიდს, ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორ პიტერ მაკრიჯს, ბერლინის თავისუფალი უნივერსიტეტის პროფესორ კონსტანტინოს დიმადისს მათი საყურადღებო რჩევების, სურვილებისა და შენიშვნებისათვის.

ასევე, დიდ მადლობას მოვასხენებ პროგრამა „ლოგოსის~ თანამშრომლებს: ირინე სტროგანოვას, ალექსანდრე ჯიქურიძეს, გოჩა კველიძეილს და დავით მუჯირს.

დიდი მადლობა ირინე ლობჯანიძეს ყდის დიზაინის მოფიქრებისათვის. განსაკუთრებული მადლობა დარეჯან ხუროშვილს და მარსელა ბახტაძეს წიგნზე მუშაობისას საჭირო ბიბლიოგრაფიის მოძიებაში გაწეული დახმარებისათვის.

რედაქტორი: ფილოლოგიის მეცნიერებათა

დოქტორი ირინე დარჩია

ყდის დიზაინი: ირინე ლობჯანიძე, ალექსანდრე ჯიქურიძე

დაკაბადონება: ირინე სტროგანოვა

© პროგრამა «ლოგოსი», 2008

© სვეტლანა ბერიკაშვილი, 2008

ISBN 978-9941-401-15-2

პროგრამა «ლოგოსი»

ილია ჭავჭავაძის გამზირი 13,

თბილისი 0179

ტელ. 25-02-58, ფაქსი 22-11-81

ელ. ფოსტა: greekstudies@caucasus.net

ს ა რ ჩ ე მ ზ ი

შესავალი	7
ბეჰძნელი გჰამატჰჰის სათავეებთან	11
§ 1. ძველი ბერძნული ლინგვისტური აზროვნების ფილოსოფიური პერიოდი	11
§ 2. ძველი ბერძნული ლინგვისტური აზროვნების გრამატიკული პერიოდი.....	30
თავი I	43
ბრუნვათა საკითხი ანტიკური ეპოქის გრამატიკოსებთან.....	43
თავი II	54
ბრუნვების ისტორიისათვის.....	54
თავი III	73
ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის ისტორიულ- შედარებითი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბებამდე.....	73
§ 1. შუა საუკუნეები	73
§ 2. აღორძინების ხანა.....	82
თავი IV	90
ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის (XV III – XIX საუკუნეები)	90
§ 1. ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა	90
§ 2. ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის ჩამოყალიბება	107
თავი V	115
ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის.....	115
ძველი ბერძნული ენის უახლეს გრამატიკულ სახელმძღვანელოებში	115
თავი VI	123
ახალი ბერძნული ენის ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის	123
§ 1. ახალი ბერძნული ენის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, მანოლის ტრიანდაფილიდისი.....	123
§ 2. ახალი ბერძნული ენის ბრუნების ალტერნატიული კლასიფიკაციები	134

დასკვნა	153
THE PRINCIPLES OF CLASSIFICATION OF THE DECLENSION SYSTEM IN ANCIENT AND MODERN GREEK (SUMMARY).....	157
Η ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΟΥ ΚΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (ΠΕΡΙΛΗΨΗ).....	176
ბიბლიოგრაფია	199
სახელთა საძიებელი	190

შესავალი

სიტყვის ფორმაცვალებას ბრუნვათა მიხედვით ბრუნება ჰქვია. ბრუნება შეიძლება ახასიათებდეს სახელებს, ნაცვალ-სახელებსა და სახელზმნებს. ბრუნვის მნიშვნელობები ყველა ენაში გვხვდება, მაგრამ ყველა ენას არ მოეპოვება ბრუნება. ბრუნების დროს ბრუნვას უნდა ჰქონდეს რეგულარული მორფოლოგიური გამოხატულება ანუ სიტყვის ფორმა, იგი, როგორც წესი, ყველა სიტყვას ან სიტყვათა უმრავლესობას ახასიათებს.

ენის მორფოლოგიური ტიპიდან გამომდინარე, ბრუნების ფორმებს სხვადასხვანაირი გრამატიკული შინაარსი აქვთ. ფლექსიურ ენებში ბრუნვის ფლექსია გამოხატავს არა მხოლოდ ბრუნვის, არამედ რიცხვისა და სქესის გრამატიკულ კატეგორიებსაც. მაგალითად, ლათინურ ენაში, გენეტივის ფორმაში *librorum*, ფლექსიას *-orum* აქვს არა მხოლოდ ნათესაობითი ბრუნვის, არამედ მრავლობითი რიცხვისა და მამრობითი სქესის მნიშვნელობაც. აგლუტინაციურ ენებში ბრუნვის ნიშნები გამოხატავენ მხოლოდ ბრუნვის მნიშვნელობებს.

ბრუნების სისტემა ბევრ ენაში მრავალფეროვნებას გვიჩვენებს მეტყველების ერთი ნაწილის ფარგლებშიც კი. ინდოევროპულ ენებში სახელის ბრუნების რამდენიმე ტიპი არსებობს. ეს ტიპები სახელის ფუძეზეა დამოკიდებული. ამასთანავე, ბრუნების ტიპი განისაზღვრება სახელის ხმოვანფუძიანობით ან თანხმოვანფუძიანობით. მაგალითად, გამოიყოფა *a* ფუძიანი, *o* ფუძიანი, *s* ფუძიანი ბრუნება და ა. შ. სხვადასხვა ბრუნება ასევე შეიძლება გამოიყოს რომელიმე ბრუნვის ნიშნის მიხედვით. მაგალითად, მხოლობითი რიცხვის გენეტივის ფორმის მიხედვით. სიტყვების ზოგიერთი ჯგუფი მიეკუთვნება შერეულ ბრუ-

ნებას, რომელიც აერთიანებს სხვადასხვა ბრუნების პარადიგმებს.

ენის ისტორიული განვითარების შედეგად, ბრუნების სისტემა შეიძლება გამარტივდეს და უნიფიცირება განიცადოს. ზოგიერთ ენაში ბრუნების სისტემა შეიძლება საერთოდ გაქრეს. თანაც, სისტემის დაშლა არსებით სახელებში უფრო სწრაფი ტემპით ხდება, ვიდრე ნაცვალსახელებში. მაგალითად, თანამედროვე ფრანგულ ენაში არსებითი სახელი არ იცვლება ბრუნების მიხედვით, მაშინ როდესაც ნაცვალსახელებში შენარჩუნებულია ორი, პირდაპირი და ირიბი ბრუნვის ფორმა, მაგალითად, ფრანგ. je და me.¹ ბრუნების გაქრობა ძირითადად იმის მომასწავებელია, რომ ენაში ანალიტიკური გამოხატვის საშუალებები ვითარდება, რის შედეგადაც ბრუნვათა ფლექსიის ფუნქციას დამხმარე სიტყვები (არტიკლი, წინდებული) ასრულებენ.

ჩვენი ნაშრომით შევეცადეთ გვეჩვენებინა ბრუნების სისტემის განვითარება ბერძნულ ენაში ანტიკური ეპოქიდან მოყოლებული დღემდე. ვინაიდან ბრუნების დროს ყველაზე მეტ ცვლილებას არსებითი სახელი გვიჩვენებს, ამიტომ ბერძნული ენის ბრუნების სისტემაში მომხდარ ცვლილებებს არსებითი სახელის მაგალითზე წარმოვადგენთ.

ბერძნული ენა ინდოევროპულ ენათა ოჯახს მიეკუთვნება და, შესაბამისად, მას ახასიათებს ის ნიშნები, რაც ინდოევროპული ბრუნებისას გვხვდება. ინდოევროპულ ენებში მაშინვე თვალში გვცემა ბრუნების ტიპების მრავალფეროვნება ფუძეების ჯგუფების მიხედვით. თითოეულ ჯგუფს ბრუნების თავისებური წარმოება ახასიათებს (ფუძეები -o-, -a-, -i-, -u-, -r-ზე

¹ Булыгина Т. В., Крылов С. А., Склонение, Лингвистический энциклопедический словарь, Главный редактор Ярцева В. Н., "Советская энциклопедия", Москва 1990, 457.

და ა. შ.). ერთსა და იმავე ბრუნვას შეიძლება ჰქონდეს განსხვავებული ბოლოკიდური იმისდა მიხედვით, თუ რა ბგერაზე ბოლოვდება სახელის ფუძე. ამ მრავალფეროვნების მიზეზები ინდოევროპული ენების ისტორიულ განვითარებაში უნდა ვეძიოთ. სუფიქსების მრავალფეროვნება არის ანარეკლი სახელთა უძველესი სემანტიკური კლასიფიკაციისა, რომელიც ახასიათებდა ინდოევროპულ ენებს იმ პერიოდში, როდესაც ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული ბრუნების სისტემა.

ამ კლასიფიკაციას საფუძვლად უდევს ყველა საგნის დიფერენციაცია ჯგუფებად განსაზღვრული ნიშნის მიხედვით, ანუ ხდება სახელთა დაჯგუფება მათი სემანტიკის შესაბამისად. მაგალითად, -r- ფუძიანებში შედის ნათესაობის აღმნიშვნელი სახელები: ὁ πατήρ, ἡ μήτηρ, ἡ θυγάτηρ, აგრეთვე, ადამიანისა და ცხოველის სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები: τὸ ἦπαρ, τὸ πῖαρ, τὸ κῆρ, τὸ θῆλαρ და ა. შ.

სახელების უძველესმა სემანტიკურმა დიფერენციაციამ გამოიწვია ინდოევროპულ ენებში ბრუნების ტიპების მრავალფეროვნება¹ და, შესაბამისად, განაპირობა მათი ნაირსახეობები ცალკეულ ენებში, მათ შორის ბერძნულშიც.

ბერძნული ენის მკვლევარები თავდაპირველად ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციას აფუძნებდნენ ე. წ. ლინგვისტურ პრინციპს, ანუ ფუძის დაბოლოებას, შემდგომში კი იგი დაუკავშირეს სქესის გრამატიკულ კატეგორიას, ანუ მას საფუძვლად მნემოტექნიკური პრინციპი დაუდეს. თუმცა იგი ნაკლებად შეესაბამება ბერძნული ენის სტრუქტურას და ბრუნებისას მრავალსირთულეს ქმნის. ეს საკითხი მეტად აქტუალურია თანამედროვე ენათმეცნიერებაში. მოცემული ნაშრომით შევეცადეთ გვეჩვენე-

¹ Десницкая А. В., Именные классификации и проблема индоевропейского склонения, Известия Академии Наук Союза ССР, № 3, 1941, 49-55, <http://feb-web.ru/feb/izvest/1941/03/413-049.htm>

ნებინა, როგორ მიმდინარეობდა ბერძნულ ენაში ლინგვისტური პრინციპიდან მნემოტექნიკურზე გადასვლა, რამ განაპირობა ეს ცვლილება და რა ტიპის კლასიფიკაცია უფრო მისაღებია დღეს ბერძნული ენისათვის. ბუნებრივია, რომ ბერძნულში მომხდარი არსებითი მორფოლოგიური ცვლილებების გამო ბრუნების კლასიფიკაციაც შეიცვლებოდა. მთავარი პრობლემა, რომლის გადაწყვეტაც ვცადეთ არის სწორი პრინციპის, ანუ კონცეფციის შერჩევა.

ბახძნელი ბაბასიხის სათავეებთან

§ 1. ძველი ბერძნული ლინგვისტური აზროვნების ფილოსოფიური პერიოდი

ენათმეცნიერების განვითარებაზე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ძველი ინდოეთისა და ძველი საბერძნეთის ფილოლოგიამ. ჩვენამდე მოღწეული უძველესი გრამატიკული ნაშრომი – შუმერული ენის გრამატიკული აღწერა – დაახლოებით ოთხი ათასწლეულის წინ შეიქმნა, ხოლო გრამატიკა, როგორც მეცნიერება, ძველ ინდოეთში ძვ. წ. V საუკუნეში ჩამოყალიბდა. გრამატიკისადმი დიდი ინტერესი წმინდა ტექსტების "ვედების" ხელუხლებლად დაცვის საჭიროებით იყო გამოწვეული. "ვედების" კითხვას განსაკუთრებული, რიტუალური მნიშვნელობა ენიჭებოდა. აუცილებელი იყო თითოეული სიტყვის სწორად წარმოთქმა. სწორედ ამ მიზნით დაიწერა "პადაპათხა" /*Padapātha*/, სადაც თითოეული სიტყვის გამოთქმის თავისებურება იყო აღწერილი. აქედან დაიწყო სიტყვების გრამატიკული ანალიზი. ფონეტიკურ მეცნიერებას საფუძველი ჩაეყარა ნაშრომებში "პრატიშაკხიები" /*Prātiśākhya*/ და "შიქშები" /*Śikṣā*/. ამავე პერიოდისაა პირველი ლექსიკოგრაფიული ნაშრომები. ყველაზე ადრეულია "ნიგჰანტუ" /*Nighantu*/, რომელიც შედგება "ვედების" რთული სიტყვებიდან. ამ სიტყვების კომენტარები, დაწერილი დაახლოებით ძვ. წ. IV საუკუნეში იასნეს მიერ, არის გრამატიკის საკითხების სისტემატიზებული განხილვის პირველი ცდა. აქ უკვე გამოყოფილია მეტყველების ნაწილები: სახელი /*nāman*/, ნაცვალსახელი /*servanāman*/, ზმნა /*ākhyāta*/, წინდებული /*upasagra*/ და ნაწილაკი /*nipāta*/.¹

¹ Барроу Т., Санскрит, перевод с английского Лариной Н., "Прогресс", Москва 1976, 49.

თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურს ამ მეცნიერებამ პანინის ხელში მიაღწია. მისი ნაშრომი "ძველი ინდური ენის გრამატიკა" ინდური გრამატიკული აზროვნების მწვერვალია. პანინის გრამატიკა "აშტადხიაი" /Astādhyāyī/ – "გრამატიკული წესების რვა ნაწილი" 3996 წესს (სუტრას) შეიცავს, მასში წარმოდგენილია ფონეტიკა, მორფოლოგია, ეტიმოლოგია, სიტყვათწარმოებისა და სინტაქსის საკითხები.¹

პანინი დაახლოებით ძვ. წ. IV საუკუნეში ცხოვრობდა. ადგილობრივი ტრადიციის მიხედვით, მისი მოღვაწეობა მეფე მაგადხი ნანდის მმართველობის ხანას ემთხვევა. პანინის ცხოვრების შესახებ მწირი ცნობები მოგვეპოვება. ცნობილია, რომ იგი დაიბადა ინდოეთის ჩრდილო-დასავლეთში, შალატურაში. მისი ნაწარმოები იმითაა მნიშვნელოვანი, რომ მან შეიმუშავა სანსკრიტის გრამატიკის კანონები. სუტრებისა და მათი კომენტარების წყალობით, მან შეაგროვა, გააანალიზა და წესების სახით ჩამოაყალიბა იმდროინდელი ენობრივი მასალა. შემდეგ გრამატიკულ სკოლებში პანინის გრამატიკა ზეპირად ისწავლებოდა.

პანინისა და მისი მიმდევრების შრომების წყალობით, ენის ამ სისტემურმა ფორმამ ნორმატიული ხასიათი მიიღო. პანინის მოღვაწეობის მომდევნო პერიოდში უამრავი გრამატიკული ნაშრომი შეიქმნა, მაგრამ არც ერთ მათგანს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არ გააჩნია. ამ გრამატიკების მიზანი იყო პანინის გრამატიკაში მოცემული მასალის წარმოდგენა შედარებით მარტივი ფორმით.

რაც შეეხება ბერძნულ გრამატიკას, იგი დაახლოებით მეორე და პირველი საუკუნეების მიჯნაზე შეიქმნა. მაგრამ ინტერესს ლინგვისტური საკითხებისადმი, უკვე ძვ. წ. V საუკუნეში ვხვდებით. ლინგვისტური დაკვირვებები, ძირითადად სიტყვის

¹ Pauly N., Enzyklopädie der Antike, Band 4, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart - Weiman 1998, 1199.

ბუნებასა და ეტიმოლოგიას ეხებოდა. უკვე ჰომეროსთან და ჰესიოდესთან გვაქვს ცდები სახელთა ხალხური ეტიმოლოგიის დადგენისა, მაგ.:

τὸν ῥ' Ἐκτωρ καλέεσκε Σκαμάδριον, αὐτὰρ οἱ ἄλλοι
Ἀστιάνακτ' οἶος γὰρ ἔρυστο Ἴλιον Ἐκτωρ.¹ (VI, 402-403)
"მამა ეძახდა სკამანდრიოსს, ტროის მცხოვრებნი
კი _ ასტიანაკტს: ტროის ბურჯი ჰექტორიაო".² (VI, 402-403)

ევრიპიდეს "პალამედესის" ჩვენამდე მოღწეულ ფრაგმენტში და დემოკრიტესთან კი ფონეტიკური კლასიფიკაციის პირველი მცდელობაა, მაგ.:

ἄφωνα καὶ φωνισυτα συλλαβὰς τε θείς
ἔξεῦρον ἀθρῶποισι γράμματ' εἰδέναι...³ (582, 2)
"უხმო და ხმოვან ერთად დასმულ მარცვალთა
ადამიანთათვის გამოგონილი ასოებით გადმოცემა..."⁴

ბერძნული ლინგვისტური აზროვნების ორი პერიოდი გამოიყოფა: ფილოსოფიური და გრამატიკული. ფილოსოფიურ აზროვნებაში ძირითად საკითხად სახელდების პრობლემა იქცევა, კვლევა ძირითადად საგნისა და სახელის ურთიერთმიმართების გზით მიდის. ფილოსოფოსებს აინტერესებთ, რა კავშირშია ერთმანეთთან საგანი, აზრი მის შესახებ და ამ აზრის გამომხატველი სიტყვა. ზუსტად ეს საკითხებია ასახული პლატონის დიალოგში "კრატილოსი" ("Κρατύλος").

¹ Homer, Iliad, books I-XII, with an introduction, a brief homeric grammar and notes by D. B. Monro, Clarendon Press, Oxford 1958.

² თარგმანი მოგვყავს შემდეგი გამოცემის მიხედვით: ჰომეროსი, ილიადა, ძველბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო რ. მიმინოშვილმა, "საბჭოთა საქართველო", თბილისი 1964.

³ Evripidis, Perditarum Tragoediarum, Fragmenta, Edidit Nauk A., in Aedibus B. G. Teurmeri, Lipsiae MCMVIII, 155.

⁴ მოგვყავს ჩვენეული თარგმანი.

ჯერ კიდევ პლატონამდე ბერძნულმა ფილოსოფიამ საგანთა სახელდების ორი თეორია წამოაყენა – ბუნებრივი და კონვენციური. კონვენციური თეორია გულისხმობს წინასწარი შეთანხმების შედეგად საგანთა სახელდებას პირობითად, აზრის ყოველგვარი გათვალისწინების გარეშე, ე. ი. სიტყვები საგნებს გამოხატავენ ჩვეულების გამო (νόμος, ἔσθς). ამ თეორიის წარმოშობა დემოკრიტეს მოძღვრებას უკავშირდება. ბუნებრივი თეორიის მიხედვით კი, სახელი ასახავს საგნის არსს, განუყოფელად მიეკუთვნება საგანს და გარკვეულწილად განსაზღვრავს კიდევ მის არსებობას, ე. ი. სიტყვები გამოხატავენ საგნებს მათი ბუნების მიხედვით (φύσις). ეს თეორია სათავეს იღებს ჰერაკლიტე ეფესელის ფილოსოფიაში.¹

საბოლოოდ, ამ თეორიების ერთად თავმოყრა და φύσις – νόμος (ბუნება – კანონი), φύσις – ἔσθς (ბუნება – შეთანხმება) დაპირისპირების ჩამოყალიბება პლატონის "კრატيلოსში" ხდება. კრატილოსის აზრით (იგი ჰერაკლიტეს მოძღვრებას ეყრდნობა), სიტყვები ბუნების მიერ არის შექმნილი. სახელი თავისი არსით საგნის გარკვეულ ელემენტს გამოხატავს, მაგ.:

αἰθρᾶπος ἀιαιρεῖ τούτο ὄ ᾠαπει² (399 c.)

"ფიქრობს იმას, რასაც ხედავს"

საწინააღმდეგო აზრისაა სოკრატე (იგი დემოკრიტეს შეხედულებებს გვთავაზობს), რომელიც თვლის, რომ სახელებს არ მივყავართ მათ მიერ ასახული საგნების ელემენტებამდე. იმის დასამტკიცებლად, რომ სახელები დადგენილია, ჩვეულების შედეგია, სოკრატეს ოთხი საბუთი მოჰყავს: ომონიმების არსებობა,

¹ დოლიძე ნ., ძირითადი ენათმეცნიერული ტენდენციები ანტიკურ ფილოსოფიაში და პლატონის "კრატილოსი", "ლოგოსი", თბილისი 1998, 15.

² Platonis, Dialogi, Vol. I., in Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae MDCCCXC.

სინონიმები, საგნები, რომელთაც სახელები არა აქვთ და სახელების გამეორება.

როგორც დიალოგიდან ჩანს, პლატონი მთლიანად არც ერთ შეხედულებას არ იზიარებს. აქვე გვერდს ვერ ავუვლით დიალოგის პრობლემატიკას. მეცნიერებაში ამ საკითხთან დაკავშირებით, რამდენიმე თვალსაზრისი არსებობს:

პლატონის "კრატილოსი" ენის ფილოსოფიის საკითხებს ეძღვნება (ფ. ლასალე, ე. კოსერიუ, ე. ჰააგი, ჯ. დერბოლავი);

პლატონი სამეცნიერო გრამატიკას უყრის საფუძველს (ლ. ლერში);

დიალოგის ძირითადი საკითხია ენის სემანტიკის სფერო (ი. დოიშლე, ჰ. შტეინტჰალი);

"კრატილოსი" ენის ლოგიკურ სისტემას განიხილავს (ფ. შოიბლინი);

პლატონური ენის ფილოსოფია ემყარება პირველადი სიტყვების ანალიზსა და ფონეტიკურ-ფიზიოგნომურ თეორიების მიმართებას ობიექტურ რეალობასთან (მ. ლეკი);

პლატონმა გამოავლინა ენის ფილოსოფიის ისეთი პრინციპები, რომლებსაც თანამედროვე მეცნიერებაში არ დაუკარგავთ აქტუალობა. პირველ რიგში, ეს არის ენის კომუნიკაციური ფუნქცია (ა. ნერინგი);

პლატონი იყო პირველი, ვინც ჩასწვდა სემანტიკის ძირითად პრობლემას და განსაზღვრა ენობრივი ნიშნის ორმაგი ფუნქცია – მისი მიმართება ერთი მხრივ ობიექტთან, მეორე მხრივ კი – მნიშვნელობასთან (ა. პაგლიარო);

პლატონი საერთოდ არ განიხილავს ენის ნატურალური და კონვენციური წარმოშობის პრობლემას; იგი დიალოგის ცენტრში ენობრივი ნიშნის რელაციას აყენებს (ე. კოსერიუ);

პლატონის ძირითადი მიზანი არის ენისა და შემეცნების მიმართების განხილვა (ფ. შლაიერმაჰერი);

დისკუსიის თემაა არა ენა, არამედ სიტყვათა (სახელთა) სისწორე (რ. რობინსონი).¹

ლინგვისტიკისათვის უფრო მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ პლატონის "კრატილოსში" მოცემულია სიტყვების პირველი ფონოლოგიური ანალიზი ეტიმოლოგიის გზით, აღნიშნულია "ზარბაროსული" ენებიდან ნასესხები სიტყვები, სიტყვების არქაული ტიპები, ადგილობრივი დიალექტები, გამოყოფილია სახელი და ზმნა, ბგერები დაყოფილია ხმოვნებად და თანხმოვნებად.

პლატონი ბგერით ელემენტებს (რომლებიც გაიგივებულია ასოებთან _ γράμματα) უწოდებს στοιχεία-ს, რომლებიც, თავის მხრივ, ორ ჯგუფად იყოფა. პირველი ჯგუფია τὰ φωνήεντα (ხმოვნები), ხოლო მეორე ჯგუფი τὰ ἄφωνα καὶ ἄφθογγα (უხმონი და მუნჯი ბგერები).

Ἀρ' οὖν καὶ ἡμᾶς οὕτω δεῖ πρῶτον μὲν τὰ φωνήεντα διελέσθαι, ἔπειτα τῶν ἑτέρων κατὰ εἶδη τὰ τε ἄφωνα καὶ ἄφθογγα... (424 d)²

"ამგვარად, ჩვენ უნდა განვასხვაოთ ჯერ ხმოვნები, შემდეგ მათი სახეების შესაბამისად სხვა – უხმონი და მუნჯი..."³

პლატონი გამოყოფს სახელებსა და ზმნებს (ὀνόματα καὶ ῥήματα); ὄνομα არის საგნის სახელი, ხოლო ῥήμα გამონათქვამი საგნის შესახებ. რ. პფაიფერის აზრით, "ეს არც მორფოლოგიური დაყოფა იყო (სახელი და ზმნა) და არც სინტაქსური (ქვემდებარე და შემასმენელი, არისტოტელესთან ὑποκείμενον καὶ κατηγορισμένον). ეს დაყოფა პლატონმა შემოგვთავაზა არსის (τὰ

¹ მეცნიერებაში არსებული თვალსაზრისები მოცემულია ნ. დოლიძის ზემოთ აღნიშნული მონოგრაფიის მიხედვით, 25-29.

² Platonis, op. cit., 237.

³ მოგვეყავს პლატონის "კრატილოსის" ჩვენეული თარგმანი.

ὄντα) მნიშვნელობის გასაგებად, რაც მის მთავარ დებულებას წარმოადგენდა".¹

მაგ.: Διὸ φίλος-ში φίλος არის ῥήμα, Δίφίλος კი ὄνομα.

οἶον Διὸ φίλος· τοῦτο ἀντὶ ῥήματος ὄνομα ἡμῖν γένηται...
(399 b)

"მაგალითად, Διὸ φίλος გამონათქვამიდან სახელი რომ გამოვიდეს..."

ორივეს ერთად პლატონი δηλώματα-ს უწოდებდა, სადაც ὄνομα მიეკუთვნებოდა πράττοντες (იმას, ვინც მოქმედებს), ხოლო ῥήμα – πράξις (მოქმედებას). მაგრამ სახელსა და ზმნას თავისთავად არაფრის გამოხატვა არ შეუძლიათ, თუ ისინი ერთმანეთს არ უკავშირდებიან და წინადადებას არ ქმნიან.

გარდა ამისა, პლატონი გვაძლევს სიტყვების, ძირითადად, ანტიკური ღმერთებისა და გმირების სახელების ეტიმოლოგიას.

მაგ.:

Ἀπόλλων < ἀπολόω (ὡς ἰατρός), ἄπλοῦν (κατὰ δὲ τὴν μαντικὴν καὶ τὸ ἀληθές), ἀεὶ βάλων (διὰ δὲ τὸ ἀεὶ βολῶν ἐγκρατής), ὁμοπολῶν (ἐπιστατεῖ δὲ οὗτος ὁ θεὸς τῆ ἀρμοιῆς)
(405 c)

"აპოლონი მხსნელი (როგორც ექიმი), ჭეშმარიტი (წინას-წარმეტყველებისა და სიმართლის გამო), მუდამ ისრის მტყორცნელი (ისრების ტყორცნის ხელოვნების გამო), პოლუსების ერთობლივი ბრუნვის ზედამხედველი (რადგან ეს ღმერთი ზედამხედველობს ჰარმონიას)".

Μοῦσα < μῶσθαι

...τὰς δὲ Μούσας τε καὶ ὄλως τὴν μουσικὴν ἀπὸ τοῦ μῶσθαι, ὡς ἔοικεν, καὶ τῆς ζήτησέως τε καὶ φιλοσοφίας τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπανόμασεν (406 d)

¹ Pfeifer R., History of Classical Scholarship, From the Beginnings to the End of the Hellenistic Age, Clarendon Press, Oxford 1968, 59-60.

"ხოლო მუზებს და მუსიკას საერთოდ ეს სახელი ეწოდა, როგორც ჩანს, ფილოსოფიური სიბრძნის ძეგლისა და მისდამი მისწრაფების გამო".

Ληθώ < λείον ἦθος

...ἔοικεν οὖν πρὸς τὸ μὴ τραχὺ τοῦ ἦθους ἀλλ' ἥμερόν τε καὶ λείον (406 d)

"როგორც ჩანს, საუბარია არა ეკლიან, არამედ წყნარ და მოალერსე ხასიათზე და ა. შ."

ზოგიერთ სახელში ყურადღება გამახვილებულია ისეთ ფონეტიკურ მოვლენაზე, რომელსაც კეთილხმოვანება ანუ ევეფონია ჰქვია. მაგ.: Ηθισθή _ Αθηναία

...ἴσως δὲ οὐδὲ ταύτη, ἀλλὰ ὥς οὖσαν τὴν θεὸν ταύτην Ηθισθῆν μὲν βούλεσθαι προσειπεῖν· παραγαγῶν δὲ ἢ αὐτὸς ἢ τινες ὕστερα ἐπὶ τὸ κάλλιον ὥς ῥοῦτο, Αθηναίαν ἐκάλεσαν (407 c).

"...შეიძლება სურდა მიეცა სახელი ქალღმერთისათვის მისი არსის მიხედვით – ეთონოე, ხოლო შემდეგ ან თვითონ კანონმდებელმა ან სხვა ადამიანებმა უწოდეს მას ათენაა, ფიქრობდნენ რა, რომ შეცვალეს მისი სახელი უკეთესისკენ".

Φερέπαφα _ Φερέφαττα (404 c-d)

Φίξ _ Σφίγξ

ὥσπερ καὶ τὴν σφίγγα ἀπὲν φιγγὸς σφίγγα καλοῦσιν, καὶ ἄλλα πολλὰ (414 c).

"როგორც სფინქს ფინგის ნაცვლად სფინქს უწოდებენ, და სხვა მრავალი".

ამავე ფონეტიკურ პროცესს _ მეტათეზისს (ბგერათა გადასმას) კაკაფონიის (არაკეთილხმოვნების) თავიდან ასაცილებლად დღესაც იყენებენ ლინგვისტები სხვადასხვა ფორმის გარჩევის დროს.

"კრატილოსში" დასმული საკითხები მეტად მნიშვნელოვანია ლინგვისტური აზროვნების ფორმირებისათვის, მაგრამ აქ ჯერ

კიდევ არ არის საუბარი გრამატიკულ სისტემაზე. აქ წინა პლანზე ენის ფილოსოფიის პრობლემებია წამოწეული.

პლატონის შემდეგ ენათმეცნიერებამ ვიწრო დესკრიფციული მნიშვნელობა მიიღო და ენის ფილოსოფიის საკითხები ბერძენ სწავლულთა ყურადღების მიღმა დარჩა.

ძველი ბერძნული გრამატიკული აზროვნების შემდეგი ეტაპი არისტოტელეს სახელს უკავშირდება, რომელთანაც უკვე მოიძებნება ბერძნული გრამატიკის დამოუკიდებელ მეცნიერებად ჩამოყალიბების საფუძველი.

დიონ ქრისოსტომოსი თავის ნაშრომში "ჰომეროსის შესახებ" ("Περὶ Ομήρου") აღნიშნავს, რომ არისტოტელემ სათავე დაუდო კრიტიკასა და გრამატიკას:

Ἀριστοτέλης ἀφ' οὗ φασὶ τῆς κριτικῆς τε καὶ γραμματικῆς ἀρχὴν λαβεῖν (36, 274 R II, 4).¹

"არისტოტელემ კრიტიკა დაამკვიდრა და გრამატიკას სათავე დაუდო".

ლოგიკისა და გრამატიკის ურთიერთმიმართების საკითხი სწორედ არისტოტელეს ნაშრომებში დაისვა.

თავის ნაშრომში "განმარტების შესახებ" ("Περὶ ἑρμηνείας") არისტოტელე ამბობდა, რომ სიტყვებისა და წინადადებების კვლევა რიტორიკის ან პოეტიკის საგანი უნდა იყოს: "ῥητορικῆς γὰρ ἢ ποιητικῆς οἰκεῖσθαι ἢ σκέψασθαι". "პოეტიკასა" ("Ποιητικὴ") და "რიტორიკაში" ("Ῥητορικὴ") იგი გვთავაზობს თავის დაკვირვებებს მეტყველების ნაწილთა შესახებ.²

"პოეტიკაში" არისტოტელე გამოყოფს მეტყველების რვა ნაწილს, დაწყებული უმცირესი ელემენტიდან (στοιχεῖον –

¹ Dionis Prusaensis quem vocant Chrysostomum, OMNIA, edidit apparatu critico instruxit J.De Arnim, vol.I, oratio LII, Περὶ Ομήρου, Apud Weidmannos, Bero-
lini MDCCCLXXXIII.

² Pfeifer R., op. cit., 67.

ბგერა) წინადადებამდე (λόγος). ესენია: ბგერა, მარცვალი, კავშირი, სახელი, ზმნა, არტიკლი, ბრუნვა, წინადადება.

Τῆς δὲ λέξεως ἀπάσης τὰδ' ἔστι τὰ μέρη, στοιχείου συλλαβῆ σύνδεσμος ὄμοια ῥήμα ἄρθρον πᾶσις λόγος (1456 b, 20).¹

"ყოველ სათქმელს შემდეგი ნაწილები აქვს: ასო, მარცვალი, კავშირი, სახელი, ზმნა, სახსარი (სადრეკი), მთხვევა და დებულება".²

შემდეგ გვთავაზობს მეტყველების თითოეული ნაწილის დეფინიციას. აღსანიშნავია, რომ პლატონისაგან განსხვავებით, თანხმონებისა და ხმონების გარდა, არისტოტელე ნახევარხმონებს (ἡμίφωνα Σ, Ρ) გამოჰყოფს.

...ταύτης δὲ μέρη τό τε φωνῆεν καὶ τὸ ἡμίφωνον καὶ ἄφωνον (1456 b, 25).

"ამ უკანასკნელის სახეებია ხმოვანი, ნახევრად ხმოვანი და უხმო".

მარცვალთა ფორმირებაზე, მათ რაოდენობასა და პროსოდიასზე არისტოტელე არ მსჯელობს, რადგანაც თვლის, რომ ეს მეტრიკის საგანია (τῆς μετρικῆς ἔστιν).

"რიტორიკაში" არისტოტელე მეტყველების იმ ნაწილებს, რომელიც არც ზმნაა და არც სახელი, კავშირს (σύνδεσμος) უწოდებს (1407 a, 20; 1413 b, 33), ხოლო "პოეტიკაში" ცალკე გამოყოფს აგრეთვე ართრონს (ἄρθρον), როგორც დამოუკიდე-

¹ Αριστοτέλης, Ἄπαντα, τόμος τριακοστός τέταρτος, Περί Ποιητικῆς, εἰσαγωγῆ-μετάφραση: Νικολαΐδης Η., Σχόλια: φιλοσοφικὴ ομάδα Κάκτου, "Κάκτος", Αθήνα 1995.

² თარგმანი მოგვყავს შემდეგი გამოცემის მიხედვით: არისტოტელე, პოეტიკა, წინასიტყვაობა, თარგმანი და კომენტარები ს. დანელიასი, "განათლება", თბილისი 1979. თუმცა, ჩვენი ნაშრომის გაცნობისას, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორმა, ნ. მახარაძემ აღნიშნა, რომ 8-5 სერგი დანელიას მიერ შესრულებულ თარგმანში ტერმინები ოდნავ განსხვავებულია იმისაგან, როგორც ის დღეს შეიძლება თარგმნილიყო, ტერმინისათვის ἀρθρον ის ირჩევს "სახსარი" ("სადრეკი") და არა "არტიკლი", πᾶσις მისთვის არის "მთხვევა" და არა "ბრუნვა", λόγος – "დებულება", როდესაც კონტექსტი ის მხოლოდ "წინადადებას" გულისხმობს.

ბელ მნიშვნელობას მოკლებულ სიტყვას. კავშირსაც და ართრონსაც ფუნქცია მხოლოდ სახელთან ან ზმნასთან ერთად გამოყენებისას ენიჭებათ.

მეტყველების ნაწილთაგან სახელსა და ზმნას დამოუკიდებელი მნიშვნელობა აქვთ. ამასთან, სახელია მხოლოდ სახელობითი ბრუნვის ფორმა, მისი სხვა ფორმები – ბრუნვებია, ანუ ს. და-ნელიას მიხედვით, მთხვევები, ვინაიდან ის, რასაც არისტოტელე გულისხმობს ტერმინში: Πῶσις, აერთიანებს როგორც სახელის, ისე ზმნის ცვლილებას, ე. ი. ბრუნებას და უღლებას. ზმნად არისტოტელესთან ითვლება მხოლოდ ახლანდელი და სრული დროის ფორმა. რაც შეეხება დანარჩენ დროებს (მომავალი და უსრული დროები), მათ არისტოტელე ზმნების ბრუნვებს / მთხვევებს (Πῶσις ῥήματος) უწოდებს. იყენებს იმავე ტერმინს, რომელიც გამოიყენება სახელის ირიბი ბრუნვებისათვის.

არისტოტელე "რიტორიკის" მესამე თავში აღნიშნავდა, რომ არსებობს სახელის სამი სქესი: მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო:

ἄρρενα καὶ θήλεα καὶ σκεύη (1407 b, 7).¹

¹ Αριστοτέλης, Ἄπαντα, τόμος τριακοστός, Ρητορική 3, εισαγωγή-μετάφραση: Νικολαΐδης Η., Σχόλια: φιλοσοφική ομάδα Κάλκτου, "Κάκτος", Αθήνα 1995. საინტერესოა არისტოტელეს მიერ საშუალოს მნიშვნელობით ნახმარი ტერმინი σκεύη, სახელთა იმ ჯგუფის დასახასიათებლად, რომლებიც საშუალო სქესისაა, მაგრამ დაბოლოებათა მიხედვით, ზოგი მდედრობითის მსგავსია და ზოგი – მამრობითის. ნ. მახარაძის მითითებით, "σκεύη-ს თარგმნა როგორც "საშუალოსი" – უკვე მისადაგებული გრამატიკული ინტერპრეტაცია და არა საკუთრივ ამ ლექსემა-ტერმინის შინაარსობრივი სახის ჩვენება, რომელშიც არისტოტელეს თვალსაზრისი კარგად იკვეთება; σκεύας როგორც რაღაც ჭურჭელი, შთასადებელი (შესაძლოა სკივრი აქედანაც იყოს), რომელიც არისტოტელურ კონტექსტში უნდა ნიშნავდეს იმას, რაშიც თავს იყრის სხვადასხვა ტიპის სიტყვები, მსგავსად ყუთისა, სკივრისა, კიდობნისა... სხვათა შორის, ძველი ქართველი მთარგმნელები – როგორც ბიზანტიურ-ქართული დოკუმენტარებულ ლექსიკონის

"პოეტიკაში" იგი იწყებს სახელების დაყოფას დაბოლოებათა მიხედვით, მესამე ჯგუფი ანუ საშუალო სქესის სახელები დაბოლოებათა მიხედვით მიჰყვება მამრობით ან მდედრობით სქესს, ამიტომ არისტოტელე ტოვებს საშუალო სქესის სახელებს როგორც შეუსაბამო ფორმებს, რომლებიც შუაღედურ ფუნქციას ასრულებენ (τὰ μεταξύν).

Ἀντὼν δὲ τῶν ὀνομάτων τὰ μὲν ἀρρένα τὰ δὲ θήλεα τὰ δὲ μεταξύν (1458 a, 8).

"თვით სახელებიდან ზოგი არის მამრობითი, ზოგი _ მდედრობითი, ზოგი _ საშუალო".

მეტყველების ბოლო ნაწილი არის წინადადება.

Λόγος δὲ φωνῆ συσθετῆ σημαυτικῆ ἢς ἔστι καθ' αὐτὰ σημαίνει τι (1457 a, 23).

"წინადადება არის მნიშვნელობის შემცველი რთული ბგერა, რომლის ცალკეული ნაწილები თავისთავად რამეს ნიშნავს".

ამ დეფინიციით არისტოტელე ხაზს უსვამს ფაქტს, რომ ზოგი მეტყველების ნაწილი, სახელდობრ, სახელი და ზმნა დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე სიტყვებია. აქ იგი ეწინააღმდეგება პლატონს, რომელიც ამბობდა, რომ ცალკე აღებული სახელი და ზმნა არაფერს ნიშნავს, თუ ისინი წინადადებას არ ქმნიან.

οὐδεμίαν γὰρ οὐτε οὐτως οὐτ' ἐκείνας πρᾶξις οὐδ' ἀπραξίαν οὐδὲ οὐσίαν ὄντος οὐδὲ μὴ ὄντος δηλοῖ τὰ φωνηθέντα, πρὶν ἂν τις τοῖς ὀνόμασι τὰ ῥήματα κερᾶσῃ (262 C).¹

"გამონათქვამი არ გამოხატავს არც მოქმედებას, არც უმოქმედობას, არც არსებულის არსს, არც არაარსებულის

მასალებიდან ჩანს – მას როგორც წესი თარგმნიდნენ სიტყვით "ჭური", რომელსაც ცხადია მრავალგვარი კონტექსტური გაგება და გადატანითი მნიშვნელობა აქვს".

¹ ΣΟΦΙΣΤΗΣ, Platonis Opera, Recognovit brevique andonatione critica instruxit Ioannes Burnet, Tomus I, Tetralogias I-II continens, OXONII, Typographeo Clarendoniano.

არსს, სანამ ერთმანეთს არ დავუკავშირებთ სახელებსა და ზმნებს".¹

რა თქმა უნდა, არისტოტელეს მიერ მოცემული მეტყველების ნაწილთა სია ჯერ კიდევ არ იყო ლინგვისტური სისტემა, მაგრამ ეს იყო მცდელობა გრამატიკული ტერმინების ანალიზისა. არისტოტელეს აქვს ზოგიერთი სხვა ცნობაც ენის შესახებ. ის მსჯელობს სინონიმებზე, რთულ, იშვიათ და მოძველებულ სიტყვებზე (γλῶσσαι). Γλῶσσαι უპირისპირდება ძირითად სიტყვებს და თავისი არსით დიალექტურ ფორმებს წარმოადგენს.²

ბერძნული გრამატიკის ისტორიაში მნიშვნელოვანი ადგილი სტოელთა სკოლას უკავია. სტოელთა ფილოსოფიამ განვითარების საკმაოდ ვრცელი გზა განვლო. მასში გამოყოფენ ძველ, საშუალო და ახალ ანუ გვიანდელ ფაზებს. მის ფუძემდებლად მიიჩნევენ ძენონს (ძვ. წ. 335-326), ხოლო მოძრაობის სახელს უკავშირებენ ბერძნულ ტერმინს ἡ ποικίλη στήλη ("ჭრელად მოხატული სვეტებიანი დერეფანი, სტოა").³ სამწუხაროდ, სტოელების არც ერთ ნაწარმოებს ჩვენამდე არ მოუღწევია და მათ მსოფლმხედველობაზე მხოლოდ ცალკეული ფრაგმენტებიდან შეგვიძლია ვიმსჯელოთ. სტოელების აზრით, ენაში არსებობს აღმნიშვნელი (σημαίσις), აღსანიშნი (σημασιόμεισις) და გადმოსაცემი აზრი (τύχαισις).⁴ აქვე შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ თანამედროვე ენათმეცნიერებაში ფ.

¹ მოგვეყავს ჩვენეული თარგმანი.

² Pfeifer R., op. cit., 78.

³ გორდუზიანი რ., დანელია მ., კლასიკური ფილოლოგიის შესავალი, "ლოგოსი", თბილისი 2004, 217.

⁴ Φιλάρετος Θ., Πλάτων και Αριστοτέλης, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999, 80.

დე სოსიურის კონცეფცია, ძირითადად, აგებულია აღმნიშვნელისა და აღსანიშნის შორის არსებულ ურთიერთობაზე.

ცნობილია, რომ მეტყველების ნაწილების შესახებ მოძღვრების შექმნა სტოელთა დამსახურებაა. მართალია, არისტოტელესთან გვხვდება მეტყველების ცალკეულ ნაწილთა სახელწოდებანი, მაგრამ არისტოტელეს არც ერთ ნაშრომში მეტყველების ნაწილებზე ცალკე მსჯელობა არ გვაქვს.¹

დიოგენე ლაერტელის (ახ. წ. III ს.) ცნობით, სტოელმა ქრისიპოსმა მეტყველების ხუთი ნაწილი გამოყო: საკუთარი სახელი (ὄνομα), საზოგადო სახელი (κοινωνία), ზმნა (ῥήμα), კავშირი (συνδεσμός) და ართრონი (ἄρθρον).² მეტყველების ოთხი ნაწილი მან არისტოტელესგან გადმოიღო. დიოგენე ბაბილონელი თავის ნაშრომში "ხელოვნება ბგერის შესახებ" ("Τέχνη πρὸς φωνήν") აღნიშნავს, რომ ცალკე მეტყველების ნაწილად საკუთარი სახელიცაა გამოყოფილი.³ ძვ. წ. II საუკუნეში ანტიპატროს ტარსოსელმა ამ მეტყველების ნაწილებს მიუმატა კიდევ ერთი – ზმნიზედა, რომელსაც მან μεσότης (შუა) ან παυδέκτης (ყოვლადმიღებული) უწოდა.⁴

ართრონში სტოელები გულისხმობდნენ ნაცვალსახელებსაც და საკუთრივ ართრონსაც, ხოლო კავშირში – საკუთრივ კავშირის გარდა წინდებულებსაც.

სახელთა ბრუნვების სისტემაც სტოელებმა ჩამოაყალიბეს. ტერმინს πᾶσις სტოელები მხოლოდ სახელებისათვის იყენებდნენ (მაშინ, როდესაც არისტოტელე ამ ტერმინს ზმნის

¹ ქაროსანიძე ლ., დიონისიოს თრაკიელის "გრამატიკის ხელოვნება" და ძველი ქართული გრამატიკული აზროვნება, "ლოგოსი", თბილისი 2000, 14.

² Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam, Ed. Hilgard, Lipsiae 1901, 174.

³ Диоген Вавилонский, Фрагмент 21, в кн.: Античные теории языка и стиля, под редакцией Фрейденберг О., ОГИЗ, Государственное социально-экономическое издательство, Москва-Ленинград 1939, 70.

⁴ Pauly N., op. cit., 1199.

ულლებისა და ზმნიზედებისათვისაც იყენებს). სტოელებმა სახელობითიც ბრუნვად მიიჩნიეს და ბრუნვები ორ ნაწილად დაყვეს: პირდაპირი (ὀρθή) და ირიბი (πλαγίαι). სქესების მიხედვით სახელების ტრადიციული დაყოფა მათ შეინარჩუნეს, მხოლოდ საშუალო სქესის სახელებს ახალი ტერმინი მოუწახეს: ὀρθέτερον (საშუალო, ნეიტრალური, არც ეს, არც ის), ადრე მას μεταξὺ (შუალედური) ეწოდებოდა.

სტოელებმა ცალკე გამოყვეს გარდამავალი და გარდაუვალი, მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნები. ზმნაში დროის კატეგორია დააფიქსირეს, სულ ექვსი დრო გამოყვეს: ὀρισμένοι (ἐνεστας, παρατατικός, παρακείμενος, ὑπερσυστελικός) და ὀრი ἀόριστοι (μέλλων, ἀόριστος).¹

სტოელებმა ყურადღება მიაქციეს იმ ფაქტს, რომ ენაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ანომალიას. ამით ხსნიდნენ ომონიმების, სინონიმების, მამრობითი სქესის დაბოლოებების მქონე მდებრობითი სქესის სახელების არსებობას.

გრამატიკის ძირითადი ცნებების შექმნით სტოელებმა საფუძველი მოუმზადეს გრამატიკის, როგორც მეცნიერების, ჩამოყალიბებას, რაც ელინიზმის ეპოქაში მოხდა.

ანტიკური ეპოქის ფილოსოფიური პერიოდის "გრამატიკოსების" ძირითადი ენობრივი დაკვირვებები სქემების სახით შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ:

¹ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 19-20.

ლინგვისტური დაკვირვებები მოცემული პლატონთან

სახ. ეტიმოლოგია	ფონეტიკა		მორფოლოგია		
	ბგერითი ელემენტები στοιχεῖα		δηλώματα		
	I ჯგუფი	II ჯგუფი		სახელი ονομα	ზმნა ῥήμα
	ხმოვნები τὰ φωνήεντα	თანხმოვნები τὰ ἄφωνα	უბგეროები τὰ ἄφθογγα		

ლინგვისტური დაკვირვებები მოცემული არისტოტელესთან

ფონეტიკა, მორფოლოგია	
მეტყველების ნაწილები λέξεις μέρος	
ბგერა σφαιχέσις	
მარცვლი სსლ- ლამჩ	
კავშირი სუნდესმოს	
სახელი ὄνομα	
ზმნა ῥήμα	
არტიკლი ἄρθρον	
ბრუნვა πένσις	
წინადადება λόγιος	
I ჯგუფი	სქესი
II ჯგუფი	დრო
III ჯგუფი	სახელი
ზმოვნები τὰ φωνήματα	ფზმნა
თანხმოვნები τὰ ἄφωνα	
ნახევარზმოვნები τὰ ἡμίφωνα	
მამრობითი ἄρρεια	
მდედრობითი θηλεα	
საშუალო σκέσι, μετὰς	
ახლანდელი	
სრული	
სახელობითი ბრუნვის გარდა ყველა	
ულლებ	
დროები	

სტოელების ლინგვისტური დაკვირვებები

მორფოლოგია									
მეტყველების ნაწილები									
საკუთარი სახელი ὄσιμα		საზოგადო სახელი πρῖσιγιονα			ზმნა ῥῆμα				
გრამატიკული კატეგორიები									
ბრუნვის კატეგორია			სქესის კატეგორია			დროის კატეგორია			
პირდაპირი ὀρθῶς	ირიბი πληθυνῶς		მამრობითი ἄρρεως	მდედრობითი θηλεᾶ	საშუალო ὀμνῶσιν	განსაზღვრული ὀρισμένη		განუსაზღვრელი ἀόριστος	
კავშირი συνδεσιμος					ართრონი ἄρθρων				
ზმნიზედა μεσότης, πανδέκτως									

სახელოვითი ὄνομαστική	ნათესაობითი γενική	მიცემითი δοτική	ბრალდებითი αιτιατική					ახლანდელი ἐνεστώσ	ნამყო უსრული παρατατικός	ნამყო სრული παρακείμενος	ნამყო წინარე წარსული πτεροσυντέλικος	მომავალი μέλλων	ნამყო განუსაზღვრელი ἀόριστος			
--------------------------	-----------------------	--------------------	-------------------------	--	--	--	--	----------------------	-----------------------------	-----------------------------	---	--------------------	---------------------------------	--	--	--

§ 2. ძველი ბერძნული ლინგვისტური აზროვნების გრამატიკული პერიოდი

ფილოსოფიისაგან გრამატიკის საბოლოო გამოყოფა და დამოუკიდებელ დისციპლინად ჩამოყალიბება ელინიზმის ეპოქას უკავშირდება. ამ პერიოდში ფილოლოგები აგროვებდნენ და სწავლობდნენ ხელნაწერებს, მიმართავდნენ ლიტერატურული ტექსტების კრიტიკას, ფილოლოგიურ განმარტებებს.¹

მნიშვნელოვანი კულტურული ცენტრები ამ პერიოდში ოყო პერგამონი მცირე აზიაში და ალექსანდრია – ეგვიპტეში. ალექსანდრიაში შეიქმნა ბიბლიოთეკა, რომლის დამაარსებლებმა მიზნად დაისახეს, თავი მოეყარათ ბერძენთა ლიტერატურული მემკვიდრეობისათვის. ალექსანდრიის ბიბლიოთეკაში შეგროვდა ბერძნული პოეზიისა და პროზის საუკეთესო ხელნაწერები, რომელთა შესასწავლად იწვევდნენ გამოჩენილ მეცნიერებს.² ლიტერატურის კლასიკური ნიმუშების გამოცემისა და კომენტარების საჭიროებამ მძლავრი ბიძგი მისცა ენათმეცნიერების განვითარებას.

პერგამონელ და ალექსანდრიელ ფილოლოგთა შორის დავა წარმოიშვა ანომალიისა და ანალოგიის საკითხებზე. პერგამონელი ფილოლოგები, სტოელების მსგავსად მიიჩნევდნენ, რომ სიტყვის ძირი მოცემულია ბუნებით, ხოლო მისგან ნაწარმოები სიტყვები, მაგალითად ბრუნება და უღვლილება, ხელოვნურია. და მაშინ, როცა ალექსანდრიული სკოლის წარმომადგენლები ენობრივ ფორმათა ცვალებადობაში

¹ გიორგობიანი თ., ბერძნული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან, *Avúθεσις*, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, აკადემიკოს თინათინ ყაუხჩიშვილის საიუბილეოდ, "ლოგოსი", თბილისი 1999, 97.

² ყაუხჩიშვილი ს., ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 1950, 243.

კანონზომიერებას ხედავდნენ და ხაზს უსვამდნენ ანალოგიის (ἀναλογία) როლს, ე. ი. გრამატიკულ ფორმათა ერთფეროვნებისაკენ სწრაფვას, პერგამონელები ამ კანონზომიერებას უარყოფდნენ (ἀσάμᾶλια).¹ გრამატიკაში არის წესები (ანალოგიები) და გამონაკლისები (ანომალიები). დავა ანალოგიებისა და ანომალიების შესახებ ხელს უწყობდა ენის უფრო ღრმად შესწავლას, გრამატიკის უმნიშვნელოვანესი ცნებების შემუშავებას.

ამ დროის გრამატიკულმა სკოლამ ალექსანდრიული სკოლის სახელწოდება მიიღო. როგორც ჩანს, ამ პერიოდშივე უნდა შემუშავებულიყო ტერმინი "გრამატიკოსი" ამ სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობით (ამ დრომდე γραμματικός-ს ან γραμματιστής-ს წერა-კითხვის მასწავლებელს უწოდებდნენ).² სამწუხაროდ არ მოგვეპოვება ცნობები იმის შესახებ, თუ ვინ დაამკვიდრა ეს ტერმინი და ვინ მიანიჭა მას ახალი მნიშვნელობა. იბადება კითხვა – ვინ იყო პირველი გრამატიკოსი? ამის შესახებ დიონისიოს თრაკიელის სქოლიოში ვკითხულობთ:

Ἀντίδωρος δὲ τις Κυμαῖος συγγραψάμενος "λέξις" ἐπεγραψεν Ἀντιδώρου γραμματικὸν λέξις, καὶ ἐκ τούτου ἢ ποτε κριτικὴ γραμματικὴ λέλεκται καὶ γραμματικοὶ οἱ ταύτην μετιόντες.³

"ანტიდოროს კიმაიოსმა დაწერა "სიტყვა", რომელსაც შემდეგი წარწერა გაუკეთდა "ანტიდოროს – გრამატიკოსის სიტყვა", იმ დროიდან კრიტიკა გრამატიკად იწოდება, და გრამატიკოსები მას შეისწავლიან".⁴

ამ უცნობი ანტიდოროსის შესახებ ცნობები თითქმის არ მოგვეპოვება. მისი სახელი შეცვლილი სახით რამდენიმე ხელნაწერ-

¹ იხ. ყაუხჩიშვილი ს., op. cit., 247-248; გიორგობიანი თ., op. cit., 97-98.

² Pfeifer R., op. cit., 157.

³ Pfeifer R., op. cit., 157.

⁴ მოგვეყავს ჩვენეული თარგმანი.

შია დადასტურებული; სავარაუდოა, რომ იგი ძვ. წ. III საუკუნეში მოღვაწეობდა. სხვა წყაროს მიხედვით, კლემენს ალექსანდრიელის კატალოგში დასახელებულია ორი გრამატიკოსი: ერატოსთენესი, რომელმაც ორი წიგნი გამოსცა სახელწოდებით "გრამატიკა" ("Γραμματικά") და პრაქსიფანესი, რომელსაც ტრადიციის თანახმად, პირველს ეწოდა გრამატიკოსი: Πυγμαματικός ὡς πῦν ὀνομάζομεν πρῶτος Πραξιφάνης.¹

"დღემდე, პირველ გრამატიკოსად პრაქსიფანესი იწოდება".²

ერატოსთენესი თავის თავს გრამატიკოსად არ თვლიდა, მან ახალი ტერმინი შემოიღო "ფილოლოგი". მართალია ეს ტერმინი, როგორც ლექსიკური ფორმატივი უკვე პლატონთან გვხვდება, მაგრამ აქ მას ჯერ კიდევ არ აქვს ჩამოყალიბებული სემანტიკა და იგი მართლაც საკმაოდ ზოგადად შეიძლება აღნიშნავდეს სიტყვის მოყვარულს, ამ ცნების ყველაზე უფრო ფართო გაგებით.³ ერატოსთენეს კალამს, გარდა ზემოთ ნახსენები წიგნებისა, მიეკუთვნება აგრეთვე რამდენიმე გრამატიკული ფრაგმენტი. დიონისიოს თრაკიელი გვაწვდის ერატოსთენესის გრამატიკის დეფინიციას:

Ερατοσθένης ἔφη ὅτι γραμματικὴ ἐστὶν ἕξις παιτελῆς ἐν γράμμασι, γράμματα καλὰν τὰ συγγράμματα.⁴

"ერატოსთენესმა თქვა, რომ გრამატიკა დამწერლობისა და წესების სრულყოფილი ფლობაა".

აქ ტერმინები γράμματα და συγγράμματα ერთი მნიშვნელობითაა გამოყენებული.

ალექსანდრიული სკოლის წარმომადგენლები იყვნენ გამოჩენილი ფილოლოგ-მკვლევარები: ზენოდოტეს ეფესელი

¹ Pfeifer R., op. cit., 157.

² მოგვყავს ჩვენეული თარგმანი; როგორც ჩანს, ამ ფრაგმენტში "დღემდე" კლემენს ალექსანდრიელის მოღვაწეობის პერიოდი იგულისხმება.

³ გორდეზიანი რ., დანელია მ., op. cit., 10.

⁴ Pfeifer R., op. cit., 162.

(დაახლ. 325-260 წწ.) – ჰომეროსის პოემების პირველი შემსწავლელი, ამ პოემათა 24-24 სიმღერად დამყოფი, ართრონისა და ნაცვლსახელის გამმიჯვნელი, ორობითი რიცხვის აღმომჩენი; კალიმაქოს კვირინელი (დაახლ. 315-240 წწ.) – ერთსა და იმავე დროს პოეტიცა და გრამატიკოსიც; ერატოსთენესი კვირინელი (დაახლ. 284-200 წწ.) – მეცნიერული გეოგრაფიისა და ქრონოლოგიის მამამთავარიც; არისტოფანე ბიზანტიონელი (დაახლ. 257-180 წწ.) – ენის, ლიტერატურისა და ტექსტუალური კრიტიკის მკვლევარი, პროსოდიული მახვილისა და ფშვინვის ნიშნების შემომღები; არისტარქოს სამოთრაკიელი (დაახლ. 217-145 წწ.) – ფილოლოგოს-კრიტიკოსი. სწორედ არისტარქოსმა განასხვავა მეტყველების რვა ნაწილი, რომელიც მისმა მოსწავლემ დიონისიოს თრაკიელმა იმავე რაოდენობითა და თანმიმდევრობით შეიტანა თავის გრამატიკაში. ამ ფილოლოგთა შრომებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ინფორმაცია, რაც მოგვეპოვება ალექსანდრიელ სწავლულთა შესახებ, ამოკრეფილია ჰომეროსის სქოლიოებიდან.¹ ერთადერთ გამონაკლისს ამ მხრივ დიონისიოს თრაკიელის "გრამატიკის ხელოვნება" ("Τέχνη γραμματική") წარმოადგენს. მნიშვნელოვანია აგრეთვე აპოლონიოს დისკოლოსის მოღვაწეობა, რომელიც სინტაქსის საკითხებზე მუშაობდა.

როგორც ვხედავთ, ნორმატიულ გრამატიკას სწორედ ალექსანდრიელი სწავლულების ნაშრომებში ჩაეყარა საფუძველი. შეიძლება ითქვას, რომ არისტოფანე ბიზანტიონელი არის პირველი ნორმატიული გრამატიკის ავტორი. ამ მხრივ, საინტერესოა მისი ლექსიკოგრაფიული ნაშრომი "სიტყვები" ("Λέξεις"), სადაც არისტოფანე სიტყვების ძველი და ახალი ფორმების შესახებ მსჯელობს. ერთ-ერთ თავს სათაურად აქვს

¹ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 4-5.

წამმღვარებული "Περὶ τῶν ὑποπτευσόμενων μὴ εἰρήσθαι τοῖς παλαιοῖς" ("სიტყვები უცნობი ძველი ბერძნებისათვის"), არისტოფანე გამოჰყოფდა სიტყვების ორ ჯგუფს: ნაცნობი παλαιοῖ-თვის და უცნობი παλαιοῖ-თვის, ანუ ახალი καινότεραι λέξεις.

აქვე არისტოფანე განიხილავს ზოგიერთი ზმნის უცნაურ ფორმებს ἐφέσυοισαι καὶ ἐλέγιοισαι, ἔφευγοισαι καὶ ἔλεγιοισαι-ის ნაცვლად. ამ ფორმებს არისტოფანე დიალექტურ ფორმებად მიიჩნევს. მას ცალკე აქვს განხილული Ἀττικαὶ λέξεις (ატიკური სიტყვები) და Λακωνικαὶ γλῶσσαι (სპარტული გლო-სები). მნიშვნელოვანი ადგილი მის ნაშრომში უკავია ὀνομαστικῆ-სა და ἔτυμολογία-ს. არისტოფანე სათანადოდ მსჯელობს სიტყვების ფორმაცვალებაზე, სადაც იყენებს არისტოტელეს მიერ შემოღებულ ტერმინს πάθη τῆς λέξεως.¹

არისტოფანე გვაწვდის ცნობებს გრამატიკული ფორმების შესახებაც. მან ყურადღება მიაქცია სახელის ფორმაცვალებას ბრუნვების მიხედვით, ასევე დააფიქსირა ბრუნებისას რეგულარულად განმეორებადი მაგალითები. ამ რეგულარულობას მან ანალოგია უწოდა. ანალოგიის წესის მიხედვით არისტოფანეს დაუმუშავებია ბერძნული მორფოლოგიის საკითხები.

რაც შეეხება არისტარქოს სამოთრაკიელის მოღვაწეობას, იგი ცნობილია, უპირატესად, როგორც კრიტიკოსი, მის კალამს ეკუთვნის ნაშრომები: "განმარტებანი" ("ὑπομνήματα"), "შესწორებანი" ("Διορθώσεις") და სხვ. მან მოგვცა სინონიმების ახსნა-განმარტება, ყურადღება მიაქცია ძველი სიტყვების მნიშვნელობების შეცვლას, არისტოფანეს მიერ შემოღებულ ფლექსიის წესებს კიდევ ერთი მიუმატა, ყველაზე მნიშვნელოვანია ის, რომ არისტარქოსმა მეტყველების რვა ნაწილი

¹ Pfeifer R., op. cit., 199-202.

გამოჰყო: სახელი (ὄνομα), ზმნა (ῥήμα), მიმღეობა (μετοχή), ნაცვალსახელი (ἀντωνυμία), ართრონი (ἄρθρον), ზმნიზედა (ἐπίρρημα), წინდებული (πρόθεσις) და კავშირი (σύνδεσμος).¹

არისტარქოსის დროიდან ჩვენ უკვე შეგვიძლია საუბარი გრამატიკაზე ამ სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობით. ამ დროს გრამატიკა გამოიყო როგორც დამოუკიდებელი დისციპლინა. თავისი განვითარების უმაღლეს წერტილს გრამატიკულმა ხელოვნებამ არისტარქოსის მოწაფის, დიონისიოს თრაკიელის ნაშრომში "გრამატიკის ხელოვნება" მიაღწია, რომელიც მთლიანადაა შემორჩენილი. დიონისიოს თრაკიელის ამ პატარა მოცულობის თხზულებამ არაჩვეულებრივი პოპულარობა მოიპოვა. "Τέχνη γραμματική" ითარგმნა მრავალ ენაზე, დაიწერა კომენტარები, ანუ სქოლიოები. გვიან ანტიკურ პერიოდში კრიტიკოსები უარყოფდნენ დიონისიოს თრაკიელის ავტორობას და ამ წიგნს შემდეგი დროის კომპილატორს მიაწერდნენ.

დიონისიოსი დაიბადა ალექსანდრიაში; თრაკიელი მას ეწოდა იმის გამო, რომ მამამისი, ტერესი, წარმოშობით თრაკიიდან იყო. ალექსანდრიაში განათლების მიღების შემდეგ, პოლიტიკური ვითარების გამო, დიონისიოსი გადასახლებულა როდოსზე, სადაც სკოლა დაუარსებია. მიუხედავად იმისა, რომ დიონისიოსი არისტარქოსის მოწაფე იყო, მის ნაშრომებს სტოელთა სკოლის ზეგავლენაც ეტყობა.² არისტარქოსის სკოლაში მისი მოღვაწეობის პერიოდიდან ჰომეროსის ტექსტის განმარტებების მცირე ნაწილია მოღწეული. გარდა ამ ნაშრომებისა, დიონისიოსს დაწერილი ჰქონდა სხვა ნაშრომებიც:

¹ Pfeifer R., op. cit., 229.

² Σαρκιάς Ζ., Η γραμματική του Διονυσίου του Θρακός, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999, 122-123.

ἵπομαρτα (კომენტარები) და συσταγματικά (სამეცნიერო ტრაქტატები).

"გრამატიკის ხელოვნება" სულ 20 თავს მოიცავს. ძირითადი საკითხები, რომლებსაც ეხება დიონისიოს თრაკიელი, შემდეგია: ა) გრამატიკის მიზანი და ამოცანები; ბ) ფონეტიკური საკითხები: ბგერები, მარცვლები, მახვილი; გ) მეტყველების ნაწილები. დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკა კომპოზიციურად ცხრა ნაწილად იყოფა: პირველში განსაზღვრულია გრამატიკის მიზანი და ამოცანები (Περὶ γραμματικῆς), მეორე ნაწილი სახელსა და მის კატეგორიებს ეხება (Περὶ ὀνόματος), მესამე ნაწილშია განხილული ზმნა (Περὶ ῥήματος), მეოთხეში მიმღეობა (Περὶ μετοχῆς), მეხუთე ნაწილი ართრონს ეხება (Περὶ ἄρθρου), მეექვსე – ნაცვალსახელს (Περὶ ἀνωσυσίας), მეშვიდე ნაწილში წინდებულია განხილული (Περὶ προθέσεως), მერვე ნაწილი ზმნიზედას ეხება (Περὶ ἐπιρρήματος), მეცხრე – კავშირს (Περὶ συνδέσμου).¹

წიგნი იწყება გრამატიკის დეფინიციით:

Γραμματικὴ ἐστὶν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιητᾶς τε καὶ συγγραφεύσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων.

"გრამატიკა არის გამოცდილებითი ცოდნა (ემპირია) პოეტებისა და პროზაიკოსების ჩვეულებრივ გამონათქვამთა შესახებ".²

დიონისიოსი განასხვავებს ორ გრამატიკას: მცირეს (μικρά), რომელიც წერა-კითხვის სწავლებას მოიცავს და უმაღლესს (μεγάλη):

μεγάλην δὲ γραμματικὴν λέγουσι τὴν καταγιγνομένην περὶ τὴν ἐμπειρίαν τῶν ποιητῶν.³

¹ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 8.

² ქაროსანიძე ლ., op. cit., 91.

³ Pfeifer R., op. cit., 268.

"უმადლეს გრამატიკას პოეტების გამოცდილებითი ცოდნა ეწოდება".

გრამატიკა, დიონისიოს თქმით, ექვსი ნაწილისაგან შედგება:

ἀνάγνωσις – ხმამაღალი კითხვა

ἐξήγησις – პოეტური ტროპების ახსნა

γλῶσσαι – მოძველებული სიტყვების გადმოცემა, მათი ისტორია

ἐτυμολογία – ეტიმოლოგიების დადგენა

ἀναλογίας ἐκλογισμὸς – ანალოგიის დადგენა

κρίσις ποιημάτων – ლიტერატურული კრიტიკა

პირველი ნაწილი მოიცავს ენის ფონოლოგიურ სისტემას. იწყება იგი ანბანის ბგერებით (στοιχεῖα) და მათი დაყოფით: ხმოვნებად (φασήετα), დიფთონგებად (δίφθογγοι) და თანხმოვნებად (σύμφωνα); თანხმოვნებში გამოიყოფა ნახევარხმოვნები (ἡμίφωνα), მაგალითად, ζ, ξ, ψ, λ, μ, ν, ρ, σ და უხმო თანხმოვნები (ἄφωνα), მაგალითად, β, γ, δ, κ, π, τ, θ, φ, χ. გარდა ამისა, გამოყოფილია მკვეთრი (ψιλὰ), მაგალითად, κ, π, τ; ფშვინვიერი (δασέα), მაგალითად, θ, φ, χ; და შუალედური (μέσα), მაგალითად, β, γ, δ თანხმოვნები. შემდეგ განხილულია გრძელი და მოკლე მარცვალი.¹

შემდეგ მოცემულია მეტყველების ნაწილების სრული სქემა. ესენია: სახელი (ὄνομα), ზმნა (ῥήμα), მიმღეობა (μετοχή), ართრონი (ἄρθρον), ნაცვალსახელი (ἀντωνυμία), წინდებული (πρόθεσις), ზმნიზედა (ἐπίρρημα) და კავშირი (σύνδεσμος). მეტყველების ნაწილების აღსანიშნავად დიონისიოსი იყენებს ტერმინს სიტყვის ნაწილი (μέρη τῶν λόγων).

დიონისიოსს თრაკიელის გრამატიკაში ყურადღება გამახვილებულია სახელისა და ზმნის გრამატიკულ

¹ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 94-97.

კატეგორიებზე, რომელთაც იგი მდევრებს (παραπόμενοι) უწოდებს. ასე, მაგალითად, სახელს, რომელიც წინადადების ბრუნებადი ნაწილია (μέρος λόγου πτωτικών) ხუთი მდევარი აქვს: სქესი (γένος), სახე (είδος), ნაკვეთი (σχήμα), რიცხვი (ἀριθμός), ბრუნვა (πτῶσις). ამათგან სქესი სამია: მამრობითი (ἀρσενικόν), მდედრობითი (θηλυκόν) და საშუალო (οὐδέτερον); სახე ორი: პირველადი (πρωτότυποι) და ნაწარმოები (παραγωγῶν); ნაკვეთი სამი: მარტივი (απλοῦν), რთული (σύμθετοι) და რთულისაგან ნაწარმოები (παρασύνθετοι); რიცხვიც სამია: მხოლობითი (ἐνικός), ორობითი (δυσικός) და მრავლობითი (πληθυντικός); ხოლო ბრუნვა ხუთია: წრფელობითი (ὀρθή), ნათესაობითი (γενική), მიცემითი (δοτική), ბრალდებითი (ἀιτιατική) და წოდებითი (κλητική).¹ სახელს უკავშირდება აგრეთვე საკუთარი, საზოგადო, ზედსართავი და სხვ. სახელები, რომლებიც განხილულია როგორც სახელის ნაწილი და არა როგორც დამოუკიდებელი მეტყველების ნაწილი.

ზმნას რვა მდევარი აქვს: კილო (ἐγκλίσεις), გვარი (διαθήσεις), სახე (ἔϊδη), ნაკვეთი (σχήματα), რიცხვი (ἀριθμοί), პირი (πρόσωπα), დრო (χρόνοι), უღლება (συσγία). ამათგან კილო ხუთია: განსაზღვრებითი (ὀριστική), ზრმანებითი (προστακτική), ნატვრითი (ἐὐκτική), პირობითი (ὑποτακτική) და განუსაზღვრელობითი (ἀπαρέμφατος); გვარი სამია: მოქმედება (ἐνέργεια), ვნება (πάθος) და საშუალი (μεσότης); სახე, ისევე როგორც სახელში, ორია: პირველადი (πρωτότυποι) და ნაწარმოები (παραγωγῶν); ნაკვეთი – სამი: მარტივი (απλοῦν), რთული (σύμθετοι) და რთულისაგან ნაწარმოები (παρασύνθετοι); რიცხვი სამია: მხოლობითი (ἐνικός), ორობითი (δυσικός) და მრავლობითი (πληθυντικός); პირი – სამი: პირველი

¹ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 98-106.

(πρώτον), მეორე (δεύτερον) და მესამე (τρίτον); დრო სამია: ახლანდელი (ἐνεστώς), წარსული (παρελθιστός) და მომავალი (μέλλων).¹

დიონისიოს თრაკიელის ნაშრომი არის პირველი მწყობრი გრამატიკული სისტემა, რომელიც, რა თქმა უნდა, წინამორბედთა ნააზრევის შეჯამებას წარმოადგენს, მაგრამ მთელი გრამატიკული მასალა პირველად სწორედ მის გრამატიკაშია თავმოყრილი. დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკით, ფაქტობრივად, იწყება გრამატიკული მეცნიერების ისტორია. მისი ძირითადი ენობრივი დაკვირვებები სქემის სახით შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ:

¹ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 106-107.

დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკა

ფონეტიკა														
ბგერა / στοιχεία					მარცვალი συλλαβή									
ხმოვნები φασήλυτα			დიფთო- ნგები δίφθογ- γοί	თანხმოვნები σύνφωνα						გრძე- ლი μακρά			მოკლე βραχεία	
სიგრძე- სიმოკლის მიხედვით	ადგილმდებ არეობის მიხედვით			ნახევარ- ხმოვანი ήμιφωνα	უხმო ἄφωνα									
η, ω			αι, αυ, ει, ευ, οι, ου	ζ, ξ, ψ	κ, π, τ	θ, φ, χ	β, γ, δ	ბუნებით (3)	მდებარეობით (5)	ბუნებით მოკლე ხმოვნის შემდგომი	დიქრონის შემცველი	გრძელი ხმოვნით	მოკლე ხმოვანს მოსდევს ორი თანხმოვანი	მოკლე ხმოვნით
ε, ο														
α, ι, υ														
α, ε, η, ο, ω														
ι, υ														

მორფოლოგია																
ზმნა / ῥήμα																
გრამატიკული კატეგორიები																
კილო ἐγκλίσεις			გვარი διαθέσεις			სახე είδος		ნაკვეთი σχήμα		რიცხვი ἀριθμός		პირი πρόσωπα		დრო χρόνος		უღლება συνήγεια
განსაზღვრებითი / ὀριστική			მოქმედება / ἐνέργεια			პირველადი / πρωτότυποι		მარტვი / ἄπλοοι		მხოლობითი / ἐνικός		პირველი / πρῶτοι		ახლანდელი / ἐνεστώτας		
ბრძანებითი / προστακτική			ვნება / πᾶσις			ნაწარმოები / παραγωγῆς		რთული / σύνθετοι		ორობითი / δυνικός		მეორე / δεύτεροι		წარსული / παρελκυσμένος		
ნატვრითი / ἐνκτική			საშუალო / μεσότης			ნაწარმოები / παραγωγῆς		რთული / σύνθετοι		მრავლობითი / πληθυντικός		მესამე / τρίτοι				
პირობითი / ὑποτακτική																
განუსაზღვრელობითი / ἀπαρέμφοτος																

თავი I

ბრუნვათა საკითხი ანტიკური ეპოქის გრამატიკოსებთან

ბერძნული ენის ბრუნების სისტემის განვითარების წარმოჩენა, რა თქმა უნდა, ანტიკური ეპოქიდან უნდა დავიწყოთ. მართალია, ანტიკურ პერიოდში ჯერ კიდევ არ არის საუბარი საკუთრივ ბრუნების სისტემასა და მის ტიპებზე, მაგრამ უკვე ვხვდებით ბრუნვათა მიხედვით სახელთა ფორმაცვალების სისტემატიზაციის ტენდენციას.

ძვ. წ. IV საუკუნემდე არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციის შესახებ. რ. პფაიფერის ცნობით, ზოგიერთი მეცნიერი ბრუნვების გრამატიკული სისტემის ჩამოყალიბებას შეცდომით ძვ. წ. VI საუკუნის იონიელ გრამატიკოსებს მიაწერს. "ამ უცნაურ აზრს დიდად ყურადღებას არ მიაქცევდნენ ე. შვიცერს რომ არ შემოეთავაზებინა ყოველგვარი დახასიათების გარეშე თავის წიგნში "ბერძნული გრამატიკა" ("Griechische Grammatik")".¹ ჰეროდოტოსის რიტორიკულ წიგნში "ფორმების შესახებ" ("Περὶ σχημάτων") მოცემულია ანაკრეონის სამი სტრიქონი, რომლებიც განხილულია, როგორც ποίησις-ის (ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვა ბრუნვაში გამოყენების) პირველი მაგალითი.

"კლეუბულოსის ვარ მოყვარული,
კლეუბულოსს ვყვარ შეშლილი,
კლეუბულოსი მინდა ვიხილო".²
"Κλεῦβισλου μὲν ἔγωγ' ἔρῃω,
Κλεῦβισλω δ' ἔπιμαίνομαι,

¹ Pfeifer R., op. cit., 12.

² გორდეზიანი რ., ბერძნული ცივილიზაცია, ნაკვეთი I., "მერანი", თბილისი 1988, 224. მოგვყავს რ. გორდეზიანის თარგმანი, რომელიც ზუსტად გადმოგვცემს დედანში ბრუნვების მიხედვით სახელის ცვლას.

Κλέυβουλον δὲ διοςκέω".¹

აქ კლეუბულოსის სახელი მოცემულია სამ ბრუნვაში: გენეტივში, დატივისა და აკუზატივში. ამ ფრაგმენტის საფუძველზე მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ ვI საუკუნის იონიელ გრამატიკოსებს შემუშავებული ჰქონდათ სამბრუნვიანი სისტემა, რომელსაც ანაკრეონი იყენებს.

ჩვენთვის საინტერესო პასაჟი ჰეროდოანოსის ნაშრომში "ფორმების შესახებ" πολύπτωτον-ის დეფინიციით იწყება: "როცა ან ნაცვალსახელები ან სახელები ყველა ბრუნვაში იცვლება, მაშინ ჩვენ შეგვიძლია მეტყველება, როგორც კლეოქაროსმა ახსენა"² (ὅταν ἦτοι τὰς ἀπτοισμοσίας ἢ τὰ ὀνόματα εἰς πάσας τὰς πτώσεις μεταβάλλονται διατιθόμεθα τὸν λογιὸν ὡς παρὰ Κλεοχάρει).³ შემდეგ საუბარია იმაზე, რომ კლეოქაროსი დემოსთენეს სახელს ხუთ ბრუნვაში, ხოლო არქილოქოსი ლეოფილუს სახელს ოთხ ბრუნვაში იყენებს. მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა ხელნაწერში ლეოფილუს სახელი სხვადასხვანაირად იკითხება, ის ყველგან ჩნდება ოთხ ბრუნვაში, შემდეგი დაბოლოებებით: -ος, -ου, -α, -ου. აქვე ჰეროდოანოსი შეგვახსენებს, რომ ანაკრეონს მხოლოდ სამ ბრუნვაში აქვს გამოყენებული კლეუბულოსის სახელი. რა თქმა უნდა, მხოლოდ ლირიკოსებთან დადასტურებული მაგალითების საფუძველზე არ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ბრუნვათა სისტემის არსებობაზე.

როგორც ვიცით, პლატონი იყო პირველი, ვინც მეტ-ნაკლებად მწყობრი სახით გადმოგვცა მის გარემომცველ საზოგადოებაში გაბატონებული ლინგვისტური თეორიები, რომლებიც

¹ Anacreon, book I, fragm. 3., LYRA GRAECA, edited and translated by J. M. Edmonds, in three volumes, Volume II, Harvard University Press, Cambridge MCMLVIII, 139.

² მოგვეყავს ჩვენული თარგმანი.

³ Pfeifer R., op. cit., 13.

შემდგომ ეპოქაში ენათმეცნიერებისა და ენის ფილოსოფიის საფუძვლად იქცა. მაგრამ პლატონის "კრატيلოსში" ("Κρατυλοῦς") არაფერია ნათქვამი სახელთა ბრუნებისა და ბრუნვათა სისტემის შესახებ.

არისტოტელე ბრუნვას მეტყველების ნაწილებთან აერთიანებს, და არა მხოლოდ სახელს, არამედ ზმნასაც უკავშირებს: "მთხვევა (πᾶσις) აქვს სახელს და ზმნას: სახელში მთხვევა აღნიშნავს ან ისეთს მიმართებას, როგორცაა "ამისა", "ამას" და სხვა მსგავსი რამ, ან მხოლოდითისა და მრავლობითის მიმართებას, როგორცაა "კაცები" და "კაცი"; ზმნაში კი მთხვევა აღნიშნავს თქმის მოდალობას, მაგალითად, შეკითხვას ან ბრძანებას ἄρ' ἐβᾶδιζεν; (განა გაიარა?) ან βᾶδιζε (იარე) არის თქმის ფორმების მიხედვით ზმნის მთხვევა".¹

πᾶσις δ' ἔστιν ὁνόματος ἢ ῥήματος ἢ μὲν κατὰ τὸ τούτου ἢ τούτω σημαῖνον καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἢ δὲ κατὰ τὸ εἶναι ἢ πολλοῖς, οἷον ἄνθρωποι ἢ ἄνθρωπος, ἢ δὲ κατὰ τὰ ὑποκριτικά, οἷον κατ' ἐρώτησιν ἢ ἐπίταξιν· τὸ γὰρ ἐβᾶδιζεν; ἢ βᾶδιζε πᾶσις ῥήματος κατὰ ταῦτα τὰ εἶδη ἔστιν (1457a 20).²

თვით ტერმინი πᾶσις პირველად სწორედ არისტოტელესთან გვხვდება. ა. გუდემანი აღნიშნავს, რომ πᾶσις, როგორც ტერმინი, მანამდე არ დასტურდება. მისივე დასკვნით, არისტოტელესთან ამ ტერმინს უფრო ფართო მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე შემდგომში. πᾶσις არისტოტელესთან არის სიტყვის ყველა ის

¹ არისტოტელე, op. cit., 187. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ბ-ნ სერგი დანელიას მიერ შესრულებული "პოეტიკის" ქართული თარგმანი ცხადყოფს, რომ ფილოსოფოსის აღქმა და ხელწერა ტერმინთა შერჩევას განსხვავებულია იმისაგან, როგორც დღეს შეიძლება თარგმნილიყო. ნ. მახარაძის მითითებით, აქაც გვაქვს რიგი უზუსტობები, კერძოდ πᾶσις – "მთხვევა" "ბრუნვის" მაგივრად, ἢ δὲ κατὰ τὰ ὑποκριτικά "თქმის მოდალობა" და არა "წარმოთქმის მიხედვით".

² Ἀριστοτέλης, Περὶ Ποιητικῆς.

ფორმა, რომელიც გადახრილია "ნორმალური" (საწყისი) ფორმისაგან. ეს ეხება მეტყველების თითქმის ყველა ნაწილს.¹ მაგრამ არისტოტელე ჯერ კიდევ არ მსჯელობს სახელის ცალკეულ ბრუნვებსა და ბრუნების ტიპების კლასიფიკაციაზე.

სტოელებთან ΠΑΤΩΣΙΣ გრამატიკული კატეგორიაა, რომელიც დამახასიათებელია მეტყველების ნაწილთაგან მხოლოდ სახელებისთვის, ნაცვალსახელისა და ართრონისათვის. ე. ი. ამ ტერმინს მათ მისცეს ის მნიშვნელობა, რომელიც დღესაც აქვს. სტოელები ოთხ, შესაძლოა, ხუთ ბრუნვას გამოყოფდნენ. ცნობილია, რომ ქრისიპოსის ერთ ნაშრომს ერქვა "ხუთი ბრუნვის შესახებ". ხუთწევრიანი ბრუნვათა სისტემა შედგებოდა "პირდაპირი ბრუნვისა" (ἰρῆ ΠΑΤΩΣΙΣ) და ოთხი "ირიბი ბრუნვისაგან" (πλαγιαὶ ΠΑΤΩΣΙΣ). პირდაპირ ბრუნვას სახელობითი (ὀνομαστικὴ ΠΑΤΩΣΙΣ) ერქვა. ირიბ ბრუნვათაგან სამის სახელწოდებას დიოგენე ლაერტელი გვაწვდის. ესენია: ნათესაობითი ბრუნვა (γενικὴ ΠΑΤΩΣΙΣ), მიცემითი ბრუნვა (δοτικὴ ΠΑΤΩΣΙΣ) და მიზეზობითი ბრუნვა (ἀιτιατικὴ ΠΑΤΩΣΙΣ). ჰქონდათ თუ არა გამოყოფილი მეხუთე ბრუნვა სტოელებს, იმ მასალების მიხედვით, რომლებიც თანამედროვე მეცნიერებას გააჩნია მათ შესახებ, მკაფიოდ არ ჩანს.²

გერმანელი მეცნიერი ჰ. შტაინთალი ამტკიცებს, რომ არ შეიძლება სტოელებს მეხუთე ბრუნვად წოდებითი ჰქონოდათ, რადგან ისინი წოდებითის ფორმას ცალკე განიხილავდნენ, როგორც მიმართვასო (προσαγορευτικός).³

სტოელებმა სახელობითი ბრუნვად ჩათვალეს, მანამდე კი იგი ცალკე მეტყველების ნაწილად – სახელად ითვლებოდა. ამის

¹ Gudeman A., Grundriss der Geschichte der klassischen Philologie, Druck und Verlag von Teubner B. G., Leipzig und Berlin 1909, 190.

² ქაროსანიძე ლ., op. cit., 17.

³ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 18.

შესახებ დიდი დავა იყო პერიპატეტიკოსებსა (არისტოტელეს მიმდევრებს) და სტოელებს შორის. ამონიუსი გადმოგვცემს:

"პერიპატეტიკოსები ეუბნებიან სტოელებს, რომ სხვა ბრუნვებს ჩვენ მართებულად ვუწოდებთ ბრუნვებს, რადგანაც ისინი პირდაპირი ბრუნვიდან დავარდა; მაგრამ რა საფუძველზე შეიძლება ვუწოდოთ პირდაპირს ბრუნვა, თითქოსდა საიდანღაც დავარდა?..

სტოელები პასუხობენ, რომ ეს ბრუნვაც დავარდა სულიერი წარმოდგენიდან: გვინდა რა გამოვხატოთ ჩვენი წარმოდგენა სოკრატეს შესახებ, ჩვენ ვამბობთ მის სახელს – სოკრატე. და როგორც ზევიდან გაშვებულ და ვერტიკალუტად მიწაში ჩარჭობილ გრიფელზე ამბობენ, რომ იგი დავარდა და ჰქონდა პირდაპირი მთხვევა, ამგვარად, ჩვენ ვთვლით, პირდაპირი (ბრუნვა) დავარდა წარმოდგენიდან და არის პირდაპირი, როგორც ბგერების საშუალებით გამოხატული პირველი სახე.

მაგრამ, თუ ასე ვიმსჯელებთ, საუბრობენ პერიპატეტიკოსები, თქვენ დაშვებულად მიგაჩნიათ საუბარი პირდაპირ ბრუნვაზე, მაშინ ბრუნვები უნდა ჰქონდეს ზმნებსაც და ზმნიზედებსაც, რომელთაც საერთოდ არ ახასიათებს ბრუნება; ეს კი აშკარად ეწინააღმდეგება თქვენს სწავლებას".¹

ალექსანდრიული სკოლის წარმომადგენელთა შორის საინტერესოა არისტოფანე ბიზანტიონელის ცნობები ბრუნვების შესახებ. მის ნაშრომებში მხოლოდ ერთგან ვხვდებით მითითებას გრამატიკულ კატეგორიებზე. აქ განხილულია ბრუნების განმეორებადი მაგალითები და ფლექსიის რამდენიმე რეგულარული

¹ Амониус, Комментарий к "об Истолковании" Аристотеля 2, 5, в кн.: Античные теории языка и стиля, 70-71. ამონიუსის, დიომედეს, დიონისიოს თრაკიელის სქოლიოდან მოცემული ფრაგმენტები მოგვყავს შემდეგი გამოცემის მიხედვით: Античные теории языка и стиля, под редакцией Фрейденберг О., ОГИЗ, Государственное социально-экономическое издательство, Москва-Ленинград 1939.

წესი. ამ რეგულარულ განმეორებას იგი ანომალიას უწოდებს. დონატუსი წერს:

"ამას (ე. ი. ანალოგიას) არისტოფანე ხუთ წესს ანიჭებს, ან სხვების აზრით – ექვსს. პირველი სქესი უნდა იყოს, მეორე – ბრუნვა, შემდეგ – დაბოლოება, მეოთხე – მარცვალი, შემდეგ კი – მახვილი".¹

huic (sc. analogiae) Aristophanes quinque rationes dedit vel, ut alii putant, sex; primo ut eiusedmsint generis, dein casus tum exitus, quarto numeri syllabarum, item soni.²

სამწუხაროდ, ამ მწირი ინფორმაციის გარდა სხვა ცნობები ბრუნვების შესახებ არისტოფანე ბიზანტიონელთან არ მოგვეპოვება. შემდგომში არისტარქოს სამოთრაკიელი იმეორებს არისტოფანეს მიერ შემოღებულ ფლექსიის წესებს და უმატებს კიდევ ერთს:

"შექვევსე, არისტარქოსმა, მისმა მოწაფემ დაუმატა, რათა არ გამოვიყენოთ მარტივი კომპოზიტები".³

sextum Aristarchus, discipulus eius, illud addidit ne unquam simplicia compositis aptemus.⁴

საკუთრივ ბრუნვაზე დონატუსი არ მსჯელობს.

ვინაიდან ალექსანდრიელ ფილოლოგთა შრომებს ჩვენამდე სრული სახით არ მოუღწევიათ, ამიტომ ვერ ვიმსჯელებთ მათ მოსაზრებებზე ბრუნვის სისტემის შესახებ. დღემდე შემორჩენილი მწირი ფრაგმენტები ამის საშუალებას არ იძლევა.

ალექსანდრიელი სწავლულები ტერმინს ΠΑΤΗΣ შემდეგნაირად განმარტავენ:

დიომედე: "ბრუნვა არის ბრუნვის გარკვეული საფეხური. მას ბრუნვა (მთხვევა) ეწოდება იმიტომ, რომ სახელთა

¹ მოგვეყავს ჩვენეული თარგმანი.

² Pfeifer R., op. cit., 202.

³ მოგვეყავს ჩვენეული თარგმანი.

⁴ Pfeifer R., op. cit., 202.

უმრავლესობა იცვლება ბრუნვათა მიხედვით და ვარდება თავისი პირველადი მდგომარეობიდან".

დიონისიოს თრაკიელის სქოლიოდან: "ბრუნვა ბრუნებადი სიტყვის ფორმაცვალებაა, რომელიც ბოლო მარცვლის (სხვადასხვა მიმართულებით) ცვლილებით ხდება".¹

ბრუნვებზე უფრო დაწვრილებით მსჯელობა დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკის მიხედვით შეგვიძლია. მის "გრამატიკის ხელოვნებაში" მოცემულ მეტყველების ნაწილთა შორის განხილულია სახელი, რომელიც წინადადების ბრუნებადი ნაწილია და რომელსაც ხუთი კატეგორია აქვს: სქესი (γένος), სახე (είδος), ნაკვეთი (σχήμα), რიცხვი (ἀριθμός), ბრუნვა (πτῶσις). დიონისიოსმა სტოელებისაგან აიღო ბრუნვათა სახელწოდებები, ბრუნვათა სისტემა, მაგრამ აქ არ ჩანს "პირდაპირი" და "ირიბი" ბრუნვები.

დიონისიოსს ჩამოთვლილი აქვს ხუთი ბრუნვა, თან თითოეული ბრუნვისათვის რამდენიმე სახელი აქვს მითითებული.

"სახელების ბრუნვა არის ხუთი: წრფელობითი, ნათესაობითი, მიცემითი, მიზეზობითი, წოდებითი, წრფელობითს სახელობითსა და ადვილობითსაც უწოდებენ, ნათესაობითს – კუთვნილებითსა და ჩამომავლობითს, მიცემითს – მიმართულებითს, მიზეზობითს – მიზეზის თანახმად უწოდებენ, წოდებითზე მიმართვითსაც იტყვიან".

Πτώσεις ὀνομάτων εἰςὶ πέντε ὀρθή, γενική, δοτική, αιτιατική, κλητική. Λέγεται δὲ ἢ μὲν ὀρθή ὀνομαστική καὶ εὐθεία, ἢ δὲ γενική κτητική τὲ καὶ πατρική, ἢ δὲ δοτικὴ ἐπισταλτική, ἢ δὲ αἰτιατικὴ κατ' αἰτιατικὴν, ἢ δὲ κλητικὴ προσαγορευτική.²

¹ Схолий к Дионисию Фракийцу 12, в кн.: Античные теории языка и стиля, 124-125.

² ქაროსანიძე ლ., op. cit., 102.

დიონისიოს თრაკიელის "გრამატიკის ხელოვნების" ("Τέχνη γραμματική") იმ ადგილის კომენტარებისას, რომელიც ბრუნვებს ეხება, სქოლიასტები, ძირითადად, ბრუნვების სახელებზე მსჯელობენ და მათ ეტიმოლოგიას გვაწვდიან.

εἰθεῖα ტერმინზე მსჯელობისას სქოლიასტი სტეფანოსი აღნიშნავს, რომ იგი წარმომდგარია სიტყვისაგან εἰσθάτος, თან εἰθεῖα პირველი ბრუნვაა იმიტომ, რომ იგი წრფელად (ὀρθή) აღნიშნავს სახელს. ამ ბრუნვაში სახელი განუვრცობელია.

εἰθεῖα პირველი ბრუნვაა იმიტომ, რომ მას გრამატიკული ფორმა არ გააჩნია, ხოლო მისგან ნაწარმოებ მომდევნო ბრუნვას გრამატიკული ფორმა აქვსო, _ მსჯელობს ჰელიოდოროსი.

იგივე ჰელიოდოროსი ამბობს, რომ γενική ჰქვია იმიტომ, რომ იგი წარმომშობია, დედაა ირიბი ბრუნვების – ὅτι γένεσις ἐστὶ ταῖς ἀλλაῖς πτώσει καὶ τῶν λοιπῶν πλαγίῳ μῆτιρ.¹

მესამე ბრუნვის სახელწოდება "მიცემა" ზმნასთან არის დაკავშირებული. დიონისიოს თრაკიელის კომენტატორთა განმარტებებში ასეთ ახსნას ვპოულობთ: διτική წარმომდგარია δῖδαμι ზმნისაგან, რადგან δῖδαμι τὸ φιλῶ ამ წინადადებაში τὸ φιλῶ მიცემით ბრუნვაშია.

სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს αἰτιατική ბრუნვის სახელწოდების წარმომავლობის შესახებ. ტერმინს αἰτιατική უკავშირებენ, ერთი მხრივ, ზმნას αἰτιάομαι (ბრალდება) ან სახელს αἴτιον (ბრალი), ხოლო, მეორე მხრივ, αἰτιατόν (მიზეზი). თანამედროვე მეცნიერებაში უფრო მიღებული თვალსაზრისით, αἰτιατική უნდა დაუკავშირდეს სიტყვას αἰτιατόν (მიზეზი). ა. გუდემანი თავის ნაშრომში "კლასიკური ფილოლოგიის ისტორიის საფუძვლები" ("Grundriss der Geschichte der klassischen Philologie") ბერძნულ და ლათინურ ტერმინთა ისტორიას გადმოგვცემს და ბერძნულ ტერმინთა ლათინურ

¹ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 32.

შესატყვისობებზე მსჯელობს. იგი მიუთითებს αἰτιατικῆ ბრუნვის ლათინურ თარგმანზე accusativus, რომ იგი მცდარია და უნდა იყოს causativus, რომელიც ასევე გამოიყენება.¹ ამავე აზრისაა რ. პფაიფერი. იგი მიუთითებს, რომ ბრუნვის სახელწოდება უნდა შეესაბამებოდეს მის ფუნქციას. სახელი წარმოდგება სიტყვიდან αἰτιατός, რაც მიზეზს ნიშნავს, ამგვარად, იგი შეეფერება ბრუნვას, რომელიც მოქმედების მიზეზს აღნიშნავს.²

κλητικῆ-ს სხვაგვარად მიმართებითაც უწოდებენ.

ა. გუდემანს პარალელურად აქვს მოცემული ბრუნვათა ბერძნული და ლათინური სახელწოდებები. ლათინურ ტერმინებში ბოლოს ნახსენებია მეექვსე ბრუნვა ablativus, რომელსაც ავტორი საკუთრივ ლათინურ ბრუნვას (latinus casus) უწოდებს. აქვე მოცემულია მ. ვაროს განმარტება: "რომელიც ლათინური ენის საკუთრებაა" (quia Latinae linguae proprius est).³ თუმცა ალექსანდრიელ სწავლულებს ეს ბრუნვაც ბერძნული წარმომავლობისად მიაჩნდათ. პრისციანუსის თქმით, "აბლატივი – რომაელების საკუთარი ბრუნვაა, თუმცა, როგორც ჩანს, ისიც უძველესი ბერძენი გრამატიკოსებისაგანაა ნასესხები, რომლებიც მეექვსე ბრუნვად ისეთ ფორმებს მიიჩნევდნენ, როგორიცაა οπαρισθεν (ციდან)".⁴

დიონისიოს თრაკიელთან სახელი წარმოდგენილია როგორც ერთი მთლიანი ერთეული. მასში არაა გამოყოფილი ფუძე და ბრუნვის ნიშნები, შესაბამისად, არც ბრუნვის ტიპებზეა საუბარი.

რაც შეეხება თვითონ ტერმინ κλίστις, იგი არა მხოლოდ ბრუნვებს, არამედ საერთოდ სიტყვის ფორმაცვალებას

¹ Gudeman A., op. cit., 97.

² Pfeifer R., op. cit., 244.

³ Gudeman A., op. cit. 97.

⁴ Присциан, V, 75, в кн.: Античные теории языка и стиля, 124.

აღნიშნავს. κλίσυς სიტყვათა ფლექსიურ ცვლილებას ნიშნავს ზოგადად (ბრუნებასაც და უღლებასაც). ასეა დიონისიოს თრაკიელის "გრამატიკის ხელოვნებაშიც". მეცამეტე თავში, რომელიც ზმნას ეხება, κλίσυς ზმნათა მორფოლოგიურ ცვლილებას აღნიშნავს: უღლება არის ზმნათათვის დამახასიათებელი ფორმაცვალება – Συζυγία ἑστίν ἀκόλουθος ῥημάτων κλίσυς; ხოლო მეექვსე თავში, რომელიც ბერძნული ბგერების შესახებაა, ბგერათა გარკვეულ ჯგუფზე მსჯელობისას წერია: არ იცვლებიან სახელთა ფლექსიის დროს – ὅτι οὐ μεταβάλλει ... ἐν τοῖς κλίσεσι τῶν ὀνομάτων.¹

მეთექვსმეტე თავში ართრონზე საუბრისას, ავტორი აღნიშნავს, რომ იგი წინადადების ბრუნებადი ნაწილია, რომელიც ფორმაცვალებადი სახელის წინ ან შემდგომ დგას. აქაც ფორმაცვალებაში ბრუნება იგულისხმება.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ტერმინმა κλίσυς დღემდე შეინარჩუნა თავისი ძველი მნიშვნელობა. თანამედროვე ბერძნულში იგი გამოიყენება როგორც ბრუნების, ისე უღლების სისტემისათვის.

სამწუხაროდ, ანტიკური პერიოდიდან შემორჩენილი ფრაგმენტებისა თუ ნაშრომების საფუძველზე, ჯერ კიდევ ვერ ვისაუბრებთ საკუთრივ ბრუნების სისტემაზე თუ ბრუნების სისტემის ტიპებზე. მაგრამ აქ უკვე ჩანს დაინტერესება ისეთი გრამატიკული საკითხით, როგორც ბრუნებაა. ანტიკური ეპოქის გრამატიკოსებთან ძირითადი აქცენტი გადატანილია საკუთრივ ბრუნვებზე და არა ბრუნების ტიპებზე. კერძოდ, ისინი, ყურადღებას ამახვილებენ, ძირითადად, შემდეგ საკითხებზე:

- ბრუნვის არსი – რა უნდა ჩაითვალოს ბრუნვად;
- მეტყველების რა ნაწილებს აქვთ ბრუნვები;

¹ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 38.

- ბრუნვების რაოდენობა;
- ბრუნვების სახელწოდებები.

მხოლოდ ერთგან, არისტოფანე ბიზანტიონელთან ვხვდებით ინფორმაციას ბრუნვების შესახებ. მეცნიერებაში გამოთქმულია ვარაუდი, რომ არისტოფანეს ანალოგიის წესის მიხედვით დაუმუშავებია ბერძნული მორფოლოგიის საკითხები და დაუდგენია კანკლედობის სახეობანი.¹ თუმცა, ჩვენს ხელთ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურისა თუ წყაროების მიხედვით ეს არ ჩანს.

¹ ყაუხჩიშვილი ს., *op. cit.*, 245-246.

თავი II

ბრუნვების ისტორიისათვის

როგორც წინა თავში წარმოჩნდა, ანტიკური პერიოდის გრამატიკოსები ძირითად ყურადღებას არა ბრუნვების სისტემის კლასიფიკაციას, არამედ ბრუნვებსა და მათ მნიშვნელობებს უთმობენ. ამიტომ მოკლედ წარმოვადგენთ ბრუნვათა სისტემას ბერძნული ენის განვითარების სხვადასხვა სტადიაზე. მკვლევარნი ვარაუდობენ, რომ პროტობერძულში რვა ბრუნვა გვექონდა: სახელობითი (nominativus, ὀνομαστική), ნათესაობითი (genetivus, γενική), მიცემითი (dativus, δοτική), ბრალდებითი (accusativus, ἀιτιατική) აბლატივი (ablativus, ἀφαιρετική), ლოკატივი (locativus, τοπική), ინსტრუმენტალისი (instrumentalis, ὀργανική) და წოდებითი (vocativus, κλητική). მათგან ძველი ბერძნულის განვითარების ადრეულ ეტაპებზე დარჩა ხუთი (სახელობითი, ნათესაობითი, მიცემითი, ბრალდებითი, წოდებითი), ხოლო ახალ ბერძნულში გვაქვს ოთხი ბრუნვა (ხმარებიდან გამოვიდა მიცემითი).¹

ბერძნული ენა ინდოევროპულ ენათა ოჯახს მიეკუთვნება. საერთო ინდოევროპული ბრუნვა კი საკმაოდ რთულ სისტემას წარმოადგენს, რადგან იგი მოიცავს სქესის, რიცხვისა და ბრუნვის კატეგორიებს. საერთო ინდოევროპულისათვის დამახასიათებელი იყო სამი სქესი: მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო; სამი რიცხვი: მხოლობითი, ორობითი და მრავლობითი; რვა ბრუნვა: ნომინატივი, გენეტივი, დატივი, აკუზატივი, ინსტრუმენტალისი, ლოკატივი, აბლატივი, ვოკატივი. უძველეს ბერძნულ ტექსტებში ეს სისტემა უკვე გამარტივებული სახით

¹ გორდეზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., ძველი და ახალი ბერძნული (შედარებითი გრამატიკა), "ლოგოსი", თბილისი 2001, 159.

გვევლინება. გამარტივების ტენდენცია საერთოდ დამახასიათებელია ენების ისტორიისათვის. უკვე თვით ინდოევროპულ ენაში გვხვდებოდა შემთხვევები, როცა ერთი და იგივე ფორმა რამდენიმე ბრუნვაში გამოიყენებოდა. საერთო ინდოევროპულ ენაში, რამდენადაც შედარებითი ენათმეცნიერება მისი აღდგენის საშუალებას გვაძლევს, ათემატური ფლექსიის დროს (მე-3 ბრუნვა) გენეტივი და აბლატივი მხოლოდით რიცხვში დაემთხვა ერთმანეთს, ასე, რომ თუკი ბერძნულში ერთი და იგივე ფორმა $\kappa\upsilon\sigma\acute{\iota}\varsigma$ გამოიყენება, როგორც გენეტივი და აბლატივი, ამაში ახალი არაფერია.¹

მოკლედ წარმოვადგენთ საერთო ინდოევროპულისთვის დამახასიათებელი რვა ბრუნვის ძირითად ფუნქციებს: ნომინატივი ქვემდებარის ბრუნვა იყო, ვოკატივი მიმართვისას გამოიყენებოდა, აკუზატივი პირდაპირი დამატების ბრუნვა გახლდათ, გენეტივს სხვადასხვა დანიშნულება ჰქონდა, მაგრამ, ძირითადად, იგი მსაზღვრელის გამოსახატავად იხმარებოდა და კუთვნილებას აღნიშნავდა. დატივი უპირატესად ირიბ დამატებას გამოხატავდა. აბლატივი ადგილის გარემოების ბრუნვა იყო და პასუხობდა კითხვაზე "საიდან?" ინსტრუმენტალისი გამოხატავდა თუ რით ხდება მოქმედება, ლოკატივი ადგილის გარემოების ბრუნვა იყო და პასუხობდა კითხვაზე "სად?" ძველი ბერძნული ენა ამ სამ უკანასკნელ ბრუნვას არ განასხვავებს, თუმცა მისი კვალი შეიმჩნევა ზმნიზედურ მაწარმოებლებში.

ნახევარზმნიზედური მაწარმოებლები -φι (ინსტრუმენტალისის აღსანიშნავად), -მი (ადგილის გამოსახატავად), -θεν (ათვლის წერტილის აღსანიშნავად), როგორც ჩანს, ადრე ბრუნვების ნიშნებად გამოიყენებოდა. ჰომეროსის ენაში ეს მაწარმოებლები ჯერ კიდევ მრავლადაა შემორჩენილი, მაგრამ ბრუნების

¹ Шантрен П., Историческая морфология греческого языка, перевод Боровского Я. М., Издательство иностранной литературы, Москва 1953, 13.

სისტემის ქმედით ნაწილს უკვე არ წარმოადგენს და ენის განვითარების შემდგომ პერიოდში საერთოდ ქრება.

ამგვარად, საერთო ინდოევროპული ენიდან ძველ ბერძნულში მხოლოდ ხუთი ბრუნვა შემორჩა: ნომინატივი, გენეტივი, დატივი, აკუსატივი, ვოკატივი.¹ ინსტრუმენტალისის, ლოკატივისა და აბლატივის ფუნქციები სხვა ბრუნვებს გადაეცა. უკვე აქ ჩანს სხვადასხვა ბრუნვის გაქრობის ტენდენცია, რის შედეგად ბრუნების სისტემის გამარტივება ხდება.

ცალკე არ შეეჩერდებით თითოეული ბრუნვის ფუნქციებსა და მათი გამოყენების არეალზე, ვინაიდან ეს სინტაქსის საგანია და ჩვენ საკვლევ საგანს არ შეესაბამება, განვიხილავთ მხოლოდ იმ საკითხებს, რომლებიც, ჩვენი აზრით, მნიშვნელოვანია ბრუნებისა და ბრუნების სისტემის განვითარების თვალსაზრისით.

უპირველეს ყოვლისა, წარმოვადგენთ დატივის გაქრობასთან დაკავშირებულ საკითხებს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დატივი ძველ ბერძნულში უპირატესად ირიბი დამატების გამოსახატავად იხმარებოდა, თუმცა მას ჰქონდა სხვა ფუნქციებიც, მაგალითად, არსებობდა "კუთვნილების", "იარადის", "მიზეზის", "მიმართების", "დროის" და აგრეთვე მიცემითი, რომელიც გამოხატავდა საგანს, რომლის სასარგებლოდ ან

¹ ზოგი მეცნიერი ვოკატივს ბრუნვად არ მიიჩნევს. მაგალითად, ი. სტამატაკოსის აზრით, ვოკატივი ბრუნვა კი არ არის, არამედ განსაზღვრული წინადადება, რომელიც მიმართვას გამოხატავს. დაწვრილებით იხ.: Σταματάκος I., Ιστορική γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής και τα πορίσματα της συγκριτικής γλωσσολογίας, τόμος I, Εκδοτικός οίκος Πέτρου Δημητράκου, Αθήνα 1949, 104-105. ვოკატივზე დაწვრილებით იხ. Τζατρζάνος A., Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής), τόμος A', Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1956, 52; Φλώρος Α Θ., Ιστορικό και συγκριτικό συντακτικό Αρχαίας, Νέας Ελληνικής και Λατινικής, HBOΣ εκδόσεις, Αθήνα 1988, 122-125; Schwyzer E., Griechische Grammatik, Syntax und Syntactische Stilistik, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1966, 59-64.

საზიანოდ ხდებოდა მოქმედება და სხვ.¹ ფუნქციების ეს მრავალფეროვნება, უპირველეს ყოვლისა, გამოწვეული იყო იმით, რომ ძველი ბერძნულის დატივი შეიცავს, როგორც სუფთა მიცემითი ბრუნვის ფუნქციებს, ასევე ადგილის და იარაღის (ლოკატივი და ინსტრუმენტალისი) ბრუნვებისას.

ეს "სინკრეტიზმი", ანუ ხმარებიდან გასული ბრუნვების ფუნქციების ერთ ბრუნვაში გაერთიანება, ადის წინარეინდოევროპულ ენამდე: მას ახასიათებდა *bh* და *m* სუფიქსების შემცველი დაბოლოებები, რომელთაც არ ჰქონდათ მკაცრად განსაზღვრული მნიშვნელობები და სტრუქტურა.² ზოგი ასეთი დაბოლოება შეიძლება გამოყენებულიყო როგორც მხოლობითი, ისე მრავლობითი რიცხვისათვის. მაგალითად, მრავლობით რიცხვში სანსკრიტს ჰქონდა Instr. – *bhiḥ* და Dat. – *bhyaḥ*, ძველ სლავურში Instr. – *-mu* და Dat. – *-mъ*, თვით ბერძნულში თემატური სახელების ლოკატივის დაბოლოება –*-οισι* და ინსტრუმენტალისის –*-οις* თანაბრად გამოიყენებოდა, იმისდა მიუხედავად, თუ რა სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებდა. სხვადასხვა დიალექტმა ან ერთი ან მეორე ფორმა განაზოგადა.

მხოლობით რიცხვში ათემატური დატივის დაბოლოება *ι*, მაგალითად, სახელში *πιδι*, ადის ინდოევროპული ძველი დატივის *-*i* (რომელსაც *-*ei* ენაცვლება) და ლოკატივის *-*i* დაბოლოებებამდე. მრავლობით რიცხვში ათემატური ბრუნვისას დატივს ბრუნვის ნიშნად აქვს ან –*-οις* ან –*-οισι* დაბოლოება. ეს დაბოლოებები არ მომდინარეობს ინდოევროპულის დატივის ბრუნვის ნიშნიდან, –*-οις* ინდოევროპულის ინსტრუმენტალისის –*-οις* დაბოლოებაა, ხოლო –*-οισι* ლოკატივისა. ე. ი. დატივი

¹ იხ.: გორდეზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., *op. cit.*, 166-167; Τζατζάνος Α., *op. cit.*, 81-82.

² იხ.: Порциг В., Членение индоевропейской языковой области, перевод с немецкого Браузе Л. Ю. и Павлова В. М., редакция и предисловие Десницкой А. В., Издательство "Прогресс", Москва 1964, 136-138.

ბერძნულში იყენებს დაბოლოებად ან ინსტრუმენტალისის, (მაგ.: λίκαις) ან ლოკატივის ბოლოკიდურს (მაგ.: λίκαισι).¹ ამგვარად, ბერძნული დატივი შეითავსებს საკუთრივ მიცემითის, ინსტრუმენტალისის და ლოკატივის ფუნქციებს. ამისდა მიხედვით გვაქვს სუფთა მიცემითი, ადგილის მიცემითი და იარაღის მიცემითი.²

თავდაპირველად დატივთან წინდებულები არ გამოიყენებოდა, მაგრამ კლასიკურ ეპოქაში ხდება ამ ბრუნვის ფუნქციების შესუსტება და ჩნდება მასთან წინდებულების გამოყენების საჭიროება. დატივთან წინდებულები, ძირითადად, იმ შემთხვევებში გამოიყენება, როდესაც დატივი გამოხატავს ადგილმდებარეობას ან თანხლებას. ეს წინდებულება: ἔν, σίν, ἀνά, ἐπί, ἀμφί, περί, παρά, ὑπό და ზოგიერთი ე. წ. არასაკუთრივ წინდებული.³ ძვ. წ. IV საუკუნიდან კი დატივი გაქრობას იწყებს. მის ფუნქციებს ითავსებს გენეტივი და წინდებულიანი აკუზატივის აღწერითი ფორმები. სუფთა მიცემითი გენეტივით შეიცვალა, გამონაკლისია ჩრდილოეთ საბერძნეთის დიალექტები, სადაც დატივის ნაცვლად აკუზატივი გამოიყენება. მაგ.: Δε μου γράφει, δε μου δίδει τίποτε – δε με γράφει, δε με δίδει τίποτε (არაფერს მწერს, არაფერს მამლევს).⁴ დატივის გაქრობის შემდეგ წინდებულების გამოყენების არეალიც შეიცვალა: წინდებულები მხოლოდ ორ ბრუნვაზე განაწილდა – გენეტივსა და აკუზატივზე; თითოეული წინდებული მხოლოდ ერთ ბრუნვასთან შეიძლება გამოვიყენოთ,

¹ Шантрен П., op. cit., 15.

² Μαυρομάτης Ευ., Συνακτικὸς τῆς Αρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσας, Εκδοτικὸς Οἶκος Ἀπ. Κ. Πατσίδη, Θεσσαλονίκη 1960, 11.

³ ძველ ბერძნულში დატივის წინდებულების ფუნქციათა შესახებ იხ.: გორდუზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., op. cit., 172-187.

⁴ Χατζηδάκης Γ. Ν., Γλωσσολογικάί έρευναι, Τόμος Β', Κέντρος Συναξέως του Ἑλληνικοῦ Λεξικοῦ, Αθήναι 1977, 501.

მაშინ, როცა, ძველ ბერძნულში იყო წინდებულები, რომლებიც ორ ან სამ ბრუნვასთან იხმარებოდა.¹ ზოგი წინდებული საერთოდ გამოვიდა ხმარებიდან, მაგალითად, წინდებული *συσ*, რომელიც მხოლოდ დატივთან გამოიყენებოდა. თანამედროვე ენაში იგი გვხვდება გაქვავებულ გამოთქმებში, მაგალითად, *συσ τοις ἄλλοις* (სხვებთან ერთად), *συσ γυμναζί και τέκνοις* (ცოლ-შვილთან ერთად) და სხვ.²

დატივის გაქრობის პირველი მაგალითები ძვ. წ. IV საუკუნიდან, ანუ ელინისტურ ეპოქაში ჩნდება, მაგრამ ა. წ. VII-VIII საუკუნეებამდე ეს ბრუნვა მეტ-ნაკლებად ინარჩუნებს პოზიციებს. ეს ფაქტი სხვადასხვა წყაროებით დასტურდება. ბიზანტიურ ტექსტებში დატივი აკუზატივის ადგილას გვხვდება. ასეთი მაგალითები ყველაზე ხშირია "წმინდა ექვთიმეს ცხოვრებაში".³ კოინეში მომხდარ ცვლილებებზე (მათ შორის დატივის გაქრობაზეც) შეიძლება ვიმსჯელოთ ელინისტური ეპოქის ეპიგრაფიკული ძეგლებისა და პაპირუსების მიხედვით. მაგრამ დიდი სიფრთხილვა საჭირო, რომ ერთმანეთისაგან ენაში მომხდარი ფონეტიკური თუ მორფოლოგიური ცვლილებები გადამწერთა შეცდომებისაგან განვასხვავოთ. ძალიან ხშირად გადამწერთა შორის არაბერძნული წარმომავლობის ადამიანებიც იყვნენ, რომელთაც ეპარებოდათ შეცდომები.⁴ ენობრივი ნეოტერიზმების გამოვლენისას ყველაზე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება კოინეზე დაწერილ ძველ და ახალ აღთქმას. თავდაპირველად დატივის გაქრობის მაგალითები იშვიათია და აქა-იქ გვხვდება, შემდეგ უფრო სისტემურ ხასიათს იღებს და საბოლოოდ მთლიანად ქრება. თუმცა დღესდღეობით ახალ ბერძნულში დატივის ფორ-

¹ Попова Т. В., Византийская народная литература, "Наука", Москва 1985, 30.

² გორდუზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., *op. cit.*, 176.

³ Φλώρος Α.Θ., *op. cit.*, 101.

⁴ Ανδριώτης Ν. Π., Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, *Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη* 1995, 41.

მები შემორჩენილია ცალკეულ, გაქვავებულ გამოთქმებში, მწიგნობრულ, საეკლესიო და იურიდიულ ენაში. მაგალითად, $\delta\acute{\nu}\alpha\tau\acute{\omega}\ \mu\epsilon\delta\acute{\omega}$ (მადლობა ღმერთს), $\acute{\epsilon}\nu\epsilon\upsilon\eta\mu\epsilon\tau\alpha\ \tau\omicron\iota\varsigma\ \acute{\epsilon}\kappa\alpha\tau\omicron$ (ოთხმოცდაათი პროცენტით) და ა. შ.¹

რა ედო საფუძვლად დატივის გაქრობას? ამის მიზეზად ორი მოვლენა შეიძლება დავასახელოთ.

- ენა ისწრაფვის გამარტივებისაკენ – უნიფიკაციისაკენ.
- სინთეტურიდან ენა ანალიტიკური ხდება.

ყველა ინდოევროპული ენა ვითარდებოდა ბრუნვების რაოდენობის შემცირებით. ბერძნულში ეს მკვეთრად იყო გამოხატული (შუა საუკუნეებიდან ქრება დატივი, ხოლო მისი გაქრობის ტენდენციები უკვე კონიუმი ჩნდება), ანალოგიური ტენდენცია ჩანს ახალ ბერძნულშიც. ბრუნვის სხვადასხვა ტიპში მრავლობითი რიცხვის აკუზატივი ემთხვევა ნომინატივს, მრავლობითი რიცხვის გენეტივი ნაკლებად გამოიყენება, მხოლობითი რიცხვის მამრობითი სქესის -აც და -იჯ-ზე დაბოლოებული სახელების პარადიგმები (მაგალითად, $\mu\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\alpha\varsigma$) შემოიფარგლება მხოლოდ ქვემდებარის ბრუნვის დაპირისპირებით დამატების ბრუნვასთან.

ენაში თანდათანობით აღწერთი ფორმების ფართო გამოყენების ტენდენცია ჩანს. დატივის შემთხვევაშიც უფრო ხშირია ანალიტიკური ფორმები. ამან გამოიწვია ჯერ დატივთან წინდებულის გამოყენება, რაც თავისთავად ბრუნვის გარკვეული ფუნქციის დაკარგვას გულისხმობდა, მაგალითად, $\acute{\epsilon}\nu\ \tau\alpha\upsilon\tau\alpha\iota\varsigma\ \tau\alpha\iota\varsigma\ \eta\mu\acute{\epsilon}\rho\alpha\iota\varsigma$ (ამ დღეებში), ხოლო შემდეგ დატივის საერთო გაქრობა და მის ნაცვლად წინდებულიანი აკუზატივის

¹ იხ.: Thumb A., Handbuch der Neugriechische Volksprache, Grammatik, Texte, Glossar, Verlag von Karl J. Trübner, Strassburg 1910, 28; Schwyzer E., op. cit., 170.

გამოყენება, მაგალითად, Η Μαρία ράβει ένα ρούχο για το παιδί της (მარია უკერავს თავის ბავშვს ტანსაცმელს).

ბევრ ენაში ბრუნვის კატეგორია საერთოდ არ არსებობს და შესაბამისად ფლექსიური ბრუნება საერთოდ არ არის წარმოდგენილი. ასე, მაგალითად, ინდოევროპული ოჯახის გერმანული და იტალიური შტოს ენების უმრავლესობაში ეს კატეგორია არ არსებობს, ამის გამო, რ. იაკობსონის აზრით, როდესაც დასავლეთის ლინგვისტები საუბრობენ ბრუნვათა მნიშვნელობების შესახებ იმ ენებში, სადაც კარგად არის განვითარებული ბრუნვების სისტემა, ძირითადად შემოიფარგლებიან მხოლოდ ბრუნვათა ჩამოთვლითა და მათი ცალკეული მნიშვნელობების აღწერით. მათი ლინგვისტური აზროვნებისთვის ამ კატეგორიის მნიშვნელობა უცხოა.¹ ასე რომ, თანდათანობით შეიძლება ეს კატეგორია სხვა ენებშიც მოიშალოს. ბერძნულში, როგორც ვნახეთ, ეს ტენდენცია მკვეთრადაა გამოხატული.

ასევე მნიშვნელოვანია, ჩვენი აზრით, წოდებითის ბრუნვად მიჩნევის საკითხი, რამაც დიდი გავლენა იქონია ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციის ცვლილებებაზე. აქ ვგულისხმობთ ახალი ბერძნულის ბრუნების გ. ბაზინიოტისის კლასიფიკაციას, რომელიც წოდებითი ბრუნვის სრულ უგულებელყოფაზეა აგებული.

წოდებითი ბრუნვა ბევრ ენაში გვხვდება: სანსკრიტში, ძველ ბერძნულში, ლათინურში, ძველ სლავურში, ქართულში და სხვ. მას აქვს საკუთარი ფორმა და განსხვავდება სხვა ბრუნვებისაგან: 1) დაბოლოებით; 2) ართრონის უგულებელყოფით; 3) შორისდებულებითი ნაწილაკის დართვითა და 4) ინტონაციით.

ქართულში, როგორც ცნობილია, დიდი პაექრობა მიმდინარეობდა წოდებითის ბრუნვად მიჩნევა-არმიჩნევის

¹ Якобсон Р., К общему учению о падеже, Избранные работы, "Прогресс", Москва 1985, 135.

თაობაზე. ჯერ კიდევ 1927 წელს წოდებითის ბრუნვობაში ეჭვი შეიტანა პროფ. არნ. ჩიქობავამ. აქედან მოყოლებული 1933 წლამდე, წოდებითი, როგორც ბრუნვა, არ შესულა ქართული ენის არც პროგრამებსა და არც სასკოლო სახელმძღვანელოებში, ადრინდელ ყველა ქართულ გრამატიკაში, ნ. მარის, ა. შანიძის და დ. კარიჭაშვილის გრამატიკებში წოდებითი ბრუნვადაა წარმოდგენილი.

ვ. თოფურია წოდებითის ადგილს სიტყვათწარმოებაში ვარაუდობს და არა ბრუნვებში. "წოდებითი განსხვავდება სხვა ბრუნვათაგან: 1. ინტონაციით, 2. წარმოშობით (შორისდებულითი ნაწილაკი უნდა ჰქონდეს დართული), 3. ფუნქციით, 4. რაც ძირითადია, წინადადების წევრებთან სინტაქსური კავშირის უქონლობით და 5. ამის გამო სხვადასხვა ადგილას გვხვდება და მძიმით ან ძახილის ნიშნით გამოიყოფა. ეს საბუთი საკმარისი უნდა იყოს, რომ წოდებითი დაშორდეს ბრუნვებს და სხვა კატეგორიად იქნეს მიჩნეული".¹

მას არ ეთანხმება ა. შანიძე, მისი აზრით: "წოდებითის ფორმა როგორც სინტაქსური, ისე მორფოლოგიური ნიშნებით ბრუნვათა რიგში დგას, ის ბრუნვის ფორმაა: მას სხვა ბრუნვის ფორმებთან სინტაქსურად აერთიანებს ურთიერთობა სინტაგმის წევრებთან, მორფოლოგიურად კი – ერთნაირი ლექსიკური მნიშვნელობა და მრავლობითი რიცხვის წარმოება".²

სხვა ენების მსგავსად ბერძნულშიც მწვავედ დგას საკითხი უნდა მივიჩნიოთ თუ არა ვოკატივი ბრუნვად. ჯერ კიდევ ანტიკური ეპოქიდან მოყოლებული, სხვადასხვა მოსაზრებას ვხვდებით ამის თაობაზე.

¹ თოფურია ვ., წოდებითი ბრუნვისათვის, სახელთა ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, ტ. I, თბილისი 1956, 36.

² შანიძე ა., წოდებითის ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში, სახელთა ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, ტ. I, 54.

პირველად ტერმინი "ბრუნვა" არისტოტელესთან "პოეტიკაში" დასტურდება, სადაც იგი მეტყველების ნაწილთა სისტემაშია შესული. მაგრამ არისტოტელე ჯერ კიდევ არ მსჯელობს სახელის ცალკეულ ბრუნვათა კლასიფიკაციაზე, შესაბამისად, არც ვოკატივზეა საუბარი.

როგორც ცნობილია, სტოელებს შემუშავებული ჰქონდათ ხუთბრუნვიანი სისტემა. მეხუთე ბრუნვად მათ წოდებითი უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ სამწუხაროდ იმ მასალების მიხედვით, რაც თანამედროვე მეცნიერებას გააჩნია, ეს მკაფიოდ არ ჩანს.

გერმანელი მეცნიერი ჰ. შტაინთალი ამტკიცებს, რომ არ შეიძლება სტოელებს მეხუთე ბრუნვად წოდებითი ჰქონოდათ, რადგან ისინი წოდებითის ფორმას ცალკე განიხილავდნენ, როგორც მიმართვასო (προσαγορευτικός).¹

ალექსანდრიელ ფილოლოგთა ცნობები ბრუნვათა შესახებ საკმაოდ მწირია. აქ არ გვაქვს ინფორმაცია წოდებითი ბრუნვის შესახებ. დიონისიოს თრაკიელი კი წოდებითს ბრუნვათა სისტემაში განიხილავს, აქვე აღნიშნავს, რომ წოდებითს სხვანაირად მიმართვითსაც უწოდებენ. "Λέγεται ἢ δὲ κλητικὴ προσαγορευτικὴ".² ე. ი. დიონისიოს თრაკიელთან წოდებითი მაინც ბრუნვაა.

მაგრამ არც დიონისიოს თრაკიელი და არც სხვა იმდროინდელი გრამატიკოსები არ მსჯელობენ უშუალოდ ვოკატივის პრობლემატიკაზე ანუ იმაზე, უნდა განიხილებოდეს ვოკატივი ბრუნვათა სისტემაში, თუ მისი ადგილი სინტაქსშია ან სიტყვათწარმოებაში.

¹ ქაროსანიძე ლ., op. cit., 18.

² ქაროსანიძე ლ., op. cit., 102.

ბერძნული ენის ბრუნვათა სისტემაში ვოკატივი განყენებულად დგას. როგორც ძველ, ისე ახალ ბერძნულში ეს არის ბრუნვა, რომელიც მიმართვის ფორმად გამოიყენება.¹

მიუხედავად იმისა, რომ წოდებითი ბრუნვა ბევრ ენაში გაქრა, ახალ ბერძნულში იგი შენარჩუნდა და, ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, გაამყარა კიდევაც თავისი პოზიციები.² ძველ ბერძნულში ვოკატივის ფორმა ძირითადად ნომინატივს ემთხვეოდა, ახალ ბერძნულში კი განსხვავებული ვითარებაა. მხოლოდით რიცხვში იგი ზოგჯერ სახელობითის, ზოგჯერ კი ნათესაობით-ბრალდებითის ფორმებს იმეორებს, ხოლო მრავლობითში კი _ ნომინატივ-აკუზატივის, მაგალითად, სახ. ο πατέρας _ წოდ. πατέρα (= ნათ., ბრალდ.), სახ. η μητέρα _ წოდ. μητέρα (= სახ., ბრალდ.), სახ. οι πατέρες _ წოდ. πατέρες (= სახ., ბრალდ.), სახ. οι μητέρες _ წოდ. μητέρες (= სახ., ბრალდ.).³

ძველი ბერძნულის მხოლოდ მეორე კანკლედობის ο ფუძიან სახელთა ვოკატივის -ε არის შენარჩუნებული ახალ ბერძნულშიც, მაგალითად, სახ. ο άμφραπος _ წოდ. άμφραπε. თუმცა აქ ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ რიგ შემთხვევებში წოდებითში -ο დაბოლოება გვაქვს -ε-ს მაგივრად. ძირითადად, -ο დაბოლოება აქვთ: ა) საკუთარ სახელებს, რომელთაც მახვილი ბოლოდან მეორე მარცვალზე მოუდის, მაგალითად, Αλέκιο, Γιώργιο, Χρίστο, Πέτρο, Σπύριο და სხვ. ბ) კნინობით-ალერსობით სახელებს, მაგალითად, Γιαννακό, Μανωλίό, Δημητρίο და ა. შ. ეს ფაქტი თავისთავად მიგვითითებს იმაზე, რომ გარკვეულწილად ვოკატივი კარგავს თავის ძველ ფუნქციებს, ანუ ბრუნვას აღარ გააჩნია მორფოლოგიური გამომხატველი.

¹ Φλώρος Α., op. cit., 122.

² Φλώρος Α., op. cit., 124.

³ გორდუზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., op. cit., 171.

მართალია, ვოკატივის დაბოლოება -ε არ წარმოადგენს ბრუნვის ნიშანს, იგი არის ფუძისეული ი-ს აბლაუტის ε საფეხური, მაგრამ ფაქტია, რომ ბრუნვებში იგი მხოლოდ ვოკატივში დასტურდება და, გარკვეულწილად, ბრუნვის ნიშნის როლს ასრულებს. გვხვდება შემთხვევები, მაგალითად, სკიროსის დიალექტში, როდესაც წოდებითში -ε დაბოლოების მქონე სახელებს, სახელობითში აქვთ არა -იς, არამედ -εც დაბოლოება, მაგალითად, γαμπαρῆς, ἀμφιπαεῖς.¹

ახალ ბერძნულში, განსაკუთრებით კი ხალხურ სიმღერებსა და ზღაპრებში, ხშირია ნომინატივის გამოყენება ვოკატივის ნაცვლად, ან ორივეს ერთმანეთის პარალელურად, ერთმანეთის გვერდით ხმარება. მაგალითად, Που εἶστε του Λάμπρου τα παιδιά (სად ხართ ლამბროსის შვილებო (სახ.) ან Ξυπνάτε, η δόξια συντροφιά και καπετάνε Μήτρο (გაიღვიძეთ, ცბიერო მეგობრებო (სახ.) და კაპიტანო მიტრო (წოდ.).²

როგორც ჩანს, ასეთი ტენდენცია საერთოდ დამახასიათებელია ინდოევროპული ენებისათვის, სადაც თავდაპირველად ნომინატივის და ვოკატივის ფუნქციები არ იყო გამიჯნული. ცნობილია, რომ ინდოევროპულ ენებს მრავლობით რიცხვში ნომინატივისა და ვოკატივის სინკრეტიზმი ახასიათებთ. რაც შეეხება მხოლოდით რიცხვს, აქ ეს ბრუნვები განსხვავებულია, კერძოდ: ა) სხვადასხვა ბრუნვების ფუნქციები; ნომინატივს _ პირველადი ფუნქცია ახასიათებს, ხოლო ვოკატივს _ დამატებითი. ბ) ნომინატივს ვოკატივთან შედარებით გრძელი ხმოვნები ახასიათებს: -ē(r), -ō(r), -ē(n), -ō(n), -ē(s), -ō(s) და არა -er, -or, -en, -on, -es, -os. გ) ამ ორ ბრუნვაში განსხვავებული აბლაუტის საფეხურები გვაქვს:

¹ Τριανταφυλλίδη Μ., Άπαντα, Δεύτερος τόμος, Ερευνητικά Β', Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1965, 158.

² Τζαριτζάνος Α., op. cit., 83.

ნომინატივში გვაქვს -os, ხოლო ვოკატივში -e დაბოლოებები, ე. ი. აქ საქმე გვაქვს o/e მონაცვლეობასთან. თუმცა, საერთო ინდოევროპულში, მხოლოდითშიც ერთი ფორმა გვქონდა ნომინატივ-ვოკატივის გადმოსაცემად, ე. ი. ეს დაყოფა უფრო გვიანდელია.¹

ძველ ბერძნულში ვოკატივის ფორმებს ხშირად წინ უძღოდა შორისდებული α. იგი ზედსართავ და არსებით სახელებს, ანუ მსაზღვრელ-საზღვრულს შორისაც შეიძლება დასმულიყო. მაგალითად, Μυκηνίδες, α φίλοι (მეგობრებო, მიკენელებო). იმ შემთხვევაში, თუ ვოკატივი წარმოდგენილი იყო წინადადებაში, რომელიც გამოხატავდა ბრძანებას, რისხვას, რჩევას, მაშინ α შეიძლება გამოტოვებულიყო. მაგალითად, Παῖ λαβὲ τὸ βίβλιον καὶ λέγε (შვილო, აიღე წიგნი და თქვი).²

შორისდებული α გარკვეულწილად მეგობრულ ტონს გულისხმობს. ამიტომაც ჰომეროსი არასოდეს არ იყენებს α-ს მაშინ, როდესაც ადამიანი ღმერთს მიმართავს, მაგალითად, Ζεῦ ἄνα, Δαδαναίε, Πελασγικέ, τηλόθι ναίωσ (ზევსო, დოდონთა და პელაზგთა უფალო, მკვიდრო).³

თუმცა დიონისიოს თრაკიელი ვოკატივის შორისდებულ α-ს ართრონის წოდებით ბრუნვად ასახელებს, და არა შორისდებულად. რასაც ეწინააღმდეგებიან სქოლიასტები: α არ არის ართრონი – წერენ სტეფანოსი და ჰელიოდოროსი. ართრონი რომ იყოს, სამივე რიცხვის ფორმა უნდა ჰქონდეს.⁴

ახალ ბერძნულში წოდებით ბრუნვაში α აღარ მოგვეპოვება. კოინედან მოყოლებული ის სულ უფრო ნაკლებად გამოიყენება.

¹ დაწვრილებით იხ. Kurylowicz J., *The Inflectional Categories of Indo-European*, Carl Winter Universitätverlag, Heidelberg 1964, 197-198.

² გორდუზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., *op. cit.*, 171.

³ Φλώρος Α., *op. cit.*, 124.

⁴ ქაროსანიძე ლ., *op. cit.*, 145.

სახარებაში ის მხოლოდ სამჯერ დასტურდება, მაგალითად, ω $\gamma\sigma\alpha\iota$, $\mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\eta$ $\sigma\omicron\upsilon\varsigma$ η $\pi\acute{\iota}\sigma\tau\iota\varsigma$ (Ματθ. 15, 25) (დედაკაცო, დიდია შენი რწმენა).¹

XX-XXI საუკუნის ენათმეცნიერთა ნაშრომებში არსებობს სამი ყველაზე უფრო მეტად გავრცელებული თვალსაზრისი:

1) წოდებითს ბრუნვად მიიჩნევენ; ამ აზრს თანამედროვე ენათმეცნიერთა უმრავლესობა ემხრობა. მაგალითად, ამ აზრისაა ე. შვიცერი,² ვ. ბრანდენშტაინი, მ. ტრიანდაფილიდისი, ა. ძარძანოსი, ა. ცოპანაკისი და სხვ.

2) მორფოლოგიურად იგი ბრუნვებში არ შედის და მხოლოდ ფორმალურადაა შენარჩუნებული ბრუნვათა სისტემაში; ამ თვალსაზრისისაა გ. ბაბინიოტისი. მისი აზრით, წოდებითს განსაკუთრებული ფუნქცია გააჩნია – იგი მხოლოდ მოწოდებისას გამოიყენება. ამიტომ წოდებითში დასმული ლექსიკური ერთეული ყველაზე ნათლად სახელის პირველად სახეს გვიჩვენებს. მაგრამ წოდებითს არ შეუძლია წინადადებაში ბრუნვათა ძირითადი ფუნქციების შესრულება (იგი ვერ აკავშირებს ორ სახელს, ზმნისგან არ იმართება და ა. შ.). ამიტომაც იგი ბრუნვათა სისტემაში არ უნდა განიხილებოდეს,³ თუმცა, არც სიტყვათწარმოებითი ფუნქცია ახასიათებს. აქედან გამომდინარე, წოდებითი ფორმალურადაა მოცემული ბრუნვათა სისტემაში.

3) წოდებითი ბრუნვად არ მიიჩნევა. ამ თვალსაზრისის ი. სტამატაკოსი ემხრობა. მისი აზრით, წოდებითი ბრუნვა კი არ არის, არამედ განსაზღვრული წინადადებაა, რომელიც მიმართვას გამოხატავს.⁴

¹ Φλώρος Α., *op. cit.*, 124.

² დაწვრილებით *ib. Schwyzer E.*, *op. cit.*, 59-64.

³ Κλαίρης Χ., Μπαμπινιώτης Γ., Γραμματική της Νέας Ελληνικής, δομολεειτουργική – επικοινωνιακή, I, Το όνομα της Νέας Ελληνικής, Εκδόσεις "Ελληνικά γράμματα", Αθήνα 1998, 50-51.

⁴ დაწვრილებით *ib. Σταματάκος I.*, *op. cit.*, 104-105.

ჩვენი აზრით, ამ საკითხის გადასაწყვეტად ორი ფაქტორია გასათვალისწინებელი: ერთია სიტყვის სინტაქსური მნიშვნელობა, მეორე – მისი მორფოლოგიური მაჩვენებელი.

სინტაქსური თვალსაზრისით ვოკატივი თავისუფალია, იგი წინადადებაში განყენებულადაა მოცემული, არ იმართვის არც სახელის, არც ზმნის მიერ. შესაბამისად, მისი ადგილიც წინადადებაში არაა განსაზღვრული. გარდა ამისა, სხვა ბრუნვებისაგან ის იმითაც განსხვავდება, რომ მას თავისი ფუნქციიდან გამომდინარე (ვგულისხმობთ მიმართვას) ინტონაცია ახასიათებს.

მორფოლოგიური მაჩვენებელი ანუ ბრუნვის ნიშანი მას არ გააჩნია, იგი ზოგჯერ სახელობითის, ზოგჯერ კი ნათესაობით-ბრალდებითის ფორმებს იმეორებს. ერთადერთ გამონაკლისად შეიძლება ჩავთვალოთ ი ფუძიან სახელთა ვოკატივი, სადაც -ე დაბოლოება არის შენარჩუნებული, მაგრამ აქ ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს დაბოლოება ბრუნვის ნიშანი კი არ არის, არამედ აბლაუტის საფეხურია.

გარდა ამისა, ხშირია ვოკატივის ნაცვლად ნომინატივის გამოყენების შემთხვევები, რაც თავის მხრივ გვიჩვენებს, რომ ვოკატივი გარკვეულწილად კარგავს თავის ძირითად, მიმართვის ფუნქციასაც. ამრიგად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ბერძნულ ენაში ჩანს ვოკატივის გაქრობის ტენდენცია. მისი ფუნქცია შეიძლება რომელიმე სხვა ბრუნვას დაეკისროს.

დატივთან და ვოკატივთან დაკავშირებული პრობლემატიკის ანალიზს მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ ბერძნულ ენაში აშკარად ჩანს ბრუნვათა სისტემის გამარტივების ტენდენცია. ენა ისწრაფვის უნიფიკაციისაკენ.

ჰიპოთეზის სახით შეიძლება გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ ენა თავისი ისტორიული განვითარების მანძილზე გამარტივების

შედეგად თავის პირვანდელ სახეს უბრუნდება. მაგალითად, ინდოევროპული ენის ბრუნების სისტემის ჩამოყალიბების პროცესში აკუზატივისა და დატივის გადმოსაცემად ერთი ფორმა გამოიყენებოდა. ამას ადასტურებს ძველი ხეთური პირველი და მეორე პირის პრონომინალური ფორმები – მაგ.: ammuk (მე – ბრალდ., მიც.) tuk (შენ – ბრალდ., მიც.), რომლებიც გვიჩვენებს ინდოევროპული ენის უძველეს მდგომარეობას – როცა იყო ორი ძირითადი სახელადი მაწარმოებელი, რომლებიც მოგვიანებით სუბიექტური და საერთოობიექტური ბრუნვების სახით გაფორმდა. ამ ბრუნვების საშუალებით ხდებოდა ყველანაირი სინტაქსური ურთიერთობა პრედიკატულ ფორმებთან. თვითონ დატივ-ლოკატივი ჩნდება მოგვიანებით, მას შემდეგ, რაც იშლება ბრუნების ბინარული სისტემა და ჩნდება უფრო რთული ბრუნების ტიპი. დატივის *-ei და ლოკატივის *-i დაბოლოებები ინდოევროპულში არის გარემოებითი ბრუნვის ნიშნის ორი აბლაუტური ფორმა, შესაბამისად, აქტივისა და ინაქტივის კლასის სახელებთან. *-ei –ზე დაბო-ლოებული სახელები გამოხატავდნენ აქტივის კლასს, ხოლო *-i-ზე დაბო-ლოებულები – ინაქტივის კლასს. ზოგ ინდოევროპულ ენაში დატივი გამოიყენება მხოლოდ პირისა და პერსონიფიცირებული ობიექტების სახელებთან.¹

ამის შემდეგ ჩნდება საერთო ინდოევროპული რვაბრუნვიანი ბრუნების სისტემა, რომელიც ძველ ბერძნულში უკვე შეკვეცილი სახით გვევლინება; დატივი აქ გარდა საკუთარი ფუნქციებისა, დამატებით სამი ბრუნვის (ინსტრუმენტალისი, ლოკატივი, აბლატივი) ფუნქციას ასრულებს. დატივის გაქრობის შემდეგ გვრჩება ოთხბრუნვიანი სისტემა. თუ

¹ Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., Индоевропейский язык и индоевропейцы, I, Издательство Тбилисского Университета, Тбилиси 1984, 286.

მივემხრობით იმ აზრს, რომ წოდებითი – ბრუნვა არ არის, გამოდის, რომ ახალ ბერძნულში უკვე სამი ბრუნვაა.¹ ხოლო თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ ბრუნვების გაქრობის ტენდენცია მორფოლოგიურ დონეზე ახალ ბერძნულშიც იჩენს თავს (მამრობითი სქესის -აც და -იჯ-ზე დაბოლოებული სახელების მაგალითზე), შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ, შესაძლოა, ისევ მივიღივართ ბინარული სისტემისაკენ, ანუ ქვემდებარისა და დამატების ბრუნვების დაპირისპირებისაკენ ან საერთოდ ბრუნვის კატეგორიის დაკარგვისკენ.²

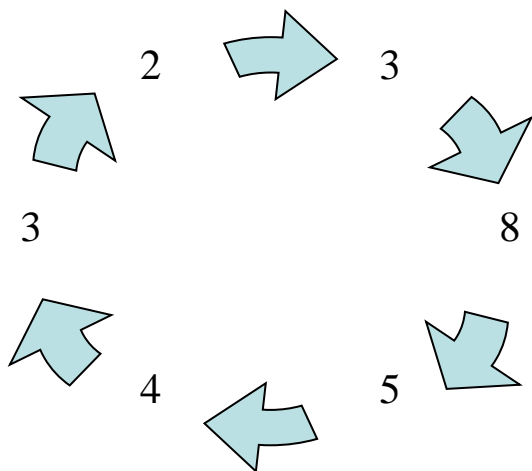
ბრუნვათა სისტემის ცვლილებები სქემის სახით ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

¹ ახალი ბერძნულის უახლეს სახელმძღვანელოებში სახელთა ბრუნვის შესწავლისას მხოლოდ სამი ბრუნვაა მოცემული, წოდებითი აქ ბრუნვათა სისტემაში არ შედის. ვგულისხმობთ შემდეგ სახელმძღვანელოებს: Μαυρούλια Σ., Γεωργιατζή Ε., Τα Ελληνικά για ξενόγλωσσους, οπτικοακουστική μέθοδος, 1, 2 βιβλία, εκδόσεις Σάπφα Μαυρούλια, Αθήνα 1995-1999; Μπαμπινιώτη Γ., σε συνεργασία με τους: Αναγνωστοπούλου Α., Αργυρούδη Ε., Κολυβά Μ. και Μήτση Ν., Ελληνική γλώσσα, εγχειρίδιο διδασκαλίας της Ελληνικής ως δεύτερης (ξένης) γλώσσας, Εθνικό ίδρυμα υποδοχής και αποκατάστασης παλινოსσόντων και απόδημων ομογενών Ελλήνων, Αθήνα 1993; Σιόντη Χ., Μαθαίνω την Ελληνική γλώσσα, Πρόγραμμα Interreg II, Ιωάννινα 2001.

² ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორმა, პ. მაკრიჯმა, ჩვენი ნაშრომის გაცნობისას აღნიშნა, რომ გამარტივების ტენდენცია მართლაც მკვეთრადაა გამოხატული ბერძნულ ენაში და შესაძლოა, ისევ მივიღივართ ორბრუნვიან სისტემამდე. მაგრამ აქ გასათვალისწინებელია კიდევ ერთი გარემოება. კერძოდ, პურიზმის ფენომენი ენაში. პურიზმმა ძალიან გაზარდა გენეტივის ფორმების გამოყენება არა მხოლოდ კათარეუსაში, არამედ ახალ ბერძნულშიც. პ. მაკრიჯის აზრით, პურიზმმა გარკვეულწილად შეაჩერა ბინარული სისტემისკენ მიბრუნების ტენდენცია. არ შეგვიძლია არ დავთვანხმოთ ბატონ პ. მაკრიჯს იმაში, რომ გენეტივის ფორმების გაზრდამ, რაც გარკვეულწილად გამოწვეული იყო ფრანგულიდან და დასავლეთის სხვა ენებიდან სინტაქსური კონსტრუქციების შემოტანით, მართლაც ოდნავ შეაჩერა ბრუნვათა სისტემის ცვლილებები. მაგრამ ფაქტია, რომ თანამედროვე ენაში ჩვენ შეგვიძლია თვალყური ვადევნოთ, თუნდაც მორფოლოგიურ დონეზე, ორბრუნვიანი სისტემისკენ მიბრუნების ტენდენციას.

ინდოევროპული ენის უმველესი მდგომარეობა	2 ბრ.	Nom.	Acc.						
გარდამავალი პერიოდი, გარემოებითი ბრუნვის წარმოშობა	3 ბრ.	Nom.	Acc.	Dat.-Loc.					
ინდოევროპული ბრუნების სრული პარადიგმა (პროტობერძულის სავარაუდო სისტემა)	8 ბრ.	Nom.	Acc.	Dat.	Gen.	Inst.	Loc.	Abl.	Voc.
ძველი ბერძნული ენა	5 ბრ.	Nom.	Acc.	Dat.	Gen.				Voc.
ახალი ბერძნული ენა	4 ბრ.	Nom.	Acc.		Gen.				Voc.
ახალი ბერძნული ენა (ზოგიერთი ენათმეცნიერის მიერ შემოთავაზებული სისტემა)	3 ბრ.	Nom.	Acc.		Gen.				
სავარაუდო ვარიანტი	2 ბრ.	Nom.	Acc.						

ბრუნვათა ბინარული სისტემისკენ მიბრუნების ტენდენცია

თხზი III

ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის ისტორიულ- შედარებითი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბებამდე

§ 1. შუა საუკუნეები

ზოგიერთი ენათმეცნიერის აზრით, შუა საუკუნეებში ლინგვისტიკა გარკვეულ კრიზისს განიცდის. მაგალითად, ბ. გოლოვინი აღნიშნავს: "ევროპაში შუა საუკუნეებს არაფერი ახალი არ მოუტანია ლინგვისტიკის სფეროში. დოგმატიკა და სქოლასტიკა ავიწროებდა ენათმეცნიერებას. მკვლევართა ცოცხალი აზროვნება, რომელიც განვითარდა ძველ ინდოეთში, ძველ საბერძნეთსა და არაბულ აღმოსავლეთში ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში, დაჰკნა შუა საუკუნეების დოგმების ზეგავლენით".¹

ამავე აზრს სხვა ენათმეცნიერებიც ავითარებენ, მათ შორის ი. კონდრაშოვი, რომლის აზრით, შუა საუკუნეებში აზროვნების ყველა სფერო დაკნინებას განიცდის. "ამ ეპოქისათვის დამახასიათებელია მეცნიერების სხვადასხვა დარგის ერთ წერტილზე გაყინვა, მათ შორის ენათმეცნიერებისაც".²

შუა საუკუნეების ლინგვისტიკა ენის ფილოსოფიას შეისწავლის. მასთან არის დაკავშირებული მეცნიერების სხვა დარგები, მათ შორის ეთიკისა და ისტორიის ფილოსოფია. მაგრამ ტრადიციულად, ენის ფილოსოფიას ფილოსოფიის ისტორიას მიაკუთვნებენ და არა გრამატიკის ისტორიას, რაც ერთგვარად უგულვებელყოფს გრამატიკის როლს.

¹ Головин Б. Н., Введение в языкознание, издательство "Высшая школа", Москва 1966, 218.

² Кондрашов И. Д., История лингвистических учений, "Просвещение", Москва 1979, 20.

შუა საუკუნეებში გრამატიკას სხვა მეცნიერებებთან შედარებით პრივილეგირებული ადგილი უჭირავს. ეს იმით აიხსნება, რომ ამ პერიოდის ფილოსოფიაც და თეოლოგიაც კარგად განვითარებული ენის თეორიას ეფუძნება. მის გარეშე კი წარმოდგენელია შუა საუკუნეების გრამატიკული აზროვნების განვითარება და გრამატიკული სისტემის ფორმირება.

შუა საუკუნეების გრამატიკოსებს ისეთი გრამატიკის შექმნა სურდათ, რომელიც ყველა ენას მიესადაგებოდა. ამიტომაც ენის კვლევისას განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობოდა ლათინურს. მისმა გაბატონებულმა მდგომარეობამ დადი დაასვა ენათმეცნიერების განვითარებას. ლათინური ენის წესებს ყველა სხვა ენას მიუსადაგებდნენ, ლათინური ენის გრამატიკა ზოგადად გრამატიკის სინონიმად იქცა. ამ დროის ყველაზე ცნობილი ლათინური ენის გრამატიკებია: დონატუსის "გრამატიკის ხელოვნება" ("Ars Grammatica") (Iვ ს.) და პრისკიანუსის "გრამატიკის სწავლება" ("Institutionum grammaticarum") (VI ს.).

გრამატიკული ტერმინები შემუშავებული იყო ბერძენი გრამატიკოსების მიერ, ამიტომ შუა საუკუნეებში ამა თუ იმ ენისათვის არსებულ ბერძნულ სისტემას იყენებდნენ.

შუა საუკუნეების გრამატიკის ხელოვნება აღინიშნება ენათმეცნიერების ისტორიაში იმით, რომ, ერთი მხრივ, მკაფიოდ ჩანს ბერძნულ-ლათინური ტრადიციის ზეგავლენა, ხოლო, მეორე მხრივ, გრამატიკული ხელოვნების განვითარების ახალი გზები ისახება.

ჯერ კიდევ გვიანანტიკურ ეპოქაში საფუძველი ეყრება ბერძნულ ენათმეცნიერებაში ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციას. ამ მხრივ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ, ა. წ. II საუკუნის გრამატიკოსის ჰეროდოიანოს აპოლონიოს დისკოლოსის მის ნაშრომი "ბრუნების შესახებ" ("Περὶ κλίσεως"), სადაც მოცემულია პირველი ცდა სახელთა ბრუნების კლასიფიკაციისა. ჰეროდ-

დიანოსი სახელობითი ბრუნვის დაბოლოებებს აწყობს ანბანის რიგზე, -ας, -ης, -ος, -ους, -ας და შესაბამისი წესების მიხედვით გამოყოფს 32 ქვეპუნქტს მამრობითი სქესის, 10-ს მდედრობითი და 4-ს საშუალო სქესის სახელთათვის.¹

ვ საუკუნეში თეოდოსიოს ალექსანდრიელი მიჰყვება იმავე მეთოდს და გამოყოფს მამრობითი სქესისთვის 35 ქვეპუნქტს, მდედრობითისთვის 12, ხოლო საშუალოსთვის 9-ს. ანალოგიურ კლასიფიკაციას ვხვდებით IX საუკუნის გრამატიკოს გ. ქირობოსკოსთან.² ბიზანტიელი გრამატიკოსები აგრძელებენ ამავე გზას, იკვლევენ შესაბამის წესებს, და ბიზანტიური ეპოქის დასასრულს გვთავაზობენ 10 ბრუნებას, 5-ს შერწყმულ სახელთათვის და 5-ს შეურწყმელთათვის.

XI-XII საუკუნეებში ევროპაში იწყება არისტოტელეს ლოგიკის ხელახალი ათვისება, რომელიც მეცნიერების ყველა სფეროში მთავარ განმაპირობებელ ნიშნად იქცევა. საფუძველი ეყრება ლოგისტიკურ გრამატიკას. XII საუკუნის გრამატიკა ჯერ კიდევ ხელოვნებაა. ის ახლოს დგას არა მხოლოდ ლოგიკასთან, არამედ პრაქტიკულ მეცნიერებებთანაც. XIII-XI ს საუკუნეში კი გრამატიკა "სპეკულაციურ" მეცნიერებად იქცევა. იქმნება გრამატიკა, რომლის სისტემა სხვადასხვა ენისათვის დამახასიათებელი ელემენტებისაგან შედგება. მას სხვანაირად ფილოსოფიური გრამატიკის კონცეფციას, ანუ უნივერსალურ გრამატიკას უწოდებენ. ე. ი. ამ პერიოდში გრამატიკა "ხელოვნებიდან" "მეცნიერებაში" გადადის. ასე რომ, შუა საუკუნეების ავტორებს დიდი წვლილი მიუძღვით გრამატიკული კულტურის განვითარებაში.

¹ Τσοπανάκης Α., Νεοελληνική γραμματική, Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη Α. Ε., Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας}, Θεσσαλονίκη, Αθήνα 1994, 207.

² Kühner R., Grammatik der Griechischen Sprache, erster teil, Elementar – und Formenlehre, Hahnsche Buchhandlung, Hannover 1890, 365.

საბერძნეთში შუა საუკუნეები თორმეტ საუკუნეს მოიცავს. ამ პერიოდის ბერძნულ ენას შუასაუკუნეობრივ, ანუ საშუალო ბერძნულს უწოდებენ. ის ბიზანტიაში განვითარდა. თავის მხრივ, საშუალო ბერძნულს ბერძენი ენათმეცნიერები სამ ქვეპერიოდად ყოფენ: ა) ადრე ბიზანტიური (ვი-XII სს.); ბ) წმინდა ბიზანტიური (XII-Xვ სს.); გ) პოსტბიზანტიური (Xვ-XIX სს.);¹

შუა საუკუნეების ბერძნულ ენაში თავს იჩენს ე. წ. "დიგლოსია" – განსხვავებული სალიტერატურო და სალაპარაკო ენის აღრევა, ლათინური და ბერძნული ენების ერთდროული ხმარება, ატიციზტური მოძრაობა.

ამ თორმეტსაუკუნოვან პერიოდს აქვს ერთი საერთო ნიშანი, კერძოდ, ის ახალი ბერძნულის განვითარების და საბოლოო ჩამოყალიბების მთავარი საფუძველია. "ჩვენი ენის შუა საუკუნეების პერიოდი თორმეტ საუკუნეს მოიცავს, მრავალფეროვანი ფაზებით, მაგრამ მისი არსი ერთია. ეს არის

¹ Μπαμπινιώτης Γ., Συστοιχική ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία, Μ. Ρωμανός ΕΠΕ, Αθήνα 2002, 150. რამდენად მართებულია ბიზანტიის დაცემის შემდეგ მომდევნო პერიოდის მიკუთვნება შუა საუკუნეების ეპოქისათვის, ეს ცალკე მსჯელობის საგანია. თავად გ. ბაზინიოტისი ამის შესახებ წერს: "შეიძლება და მიგვეჩინა, რომ ბიზანტიის დაცემის შემდეგ მომდევნო პერიოდი სრულიად დამოუკიდებელი ეპოქა და ის ახალი საბერძნეთის პერიოდს უკავშირდება. მაგრამ თუ საბერძნეთის ისტორიას გადავხედავთ, დავრწმუნდებით, რომ ეს ეპოქა უფრო წინა პერიოდის დასასრულს წარმოადგენს, ვიდრე ახლის დასაწყისს. ამაში გვარწმუნებს ორი მნიშვნელოვანი მოვლენა საბერძნეთის ისტორიაში – ერთი პოლიტიკური (თურქი დამპყრობლებისაგან გათავისუფლება და ბერძნული სახელმწიფოს დაარსება), ხოლო მეორე – სულიერი ("ენობრივი რევოლუცია", რომელსაც შემდგომში დიმოტიკის სახელმწიფო ენად აღიარება მოჰყვა), რომლებიც ახალი ეპოქის დასაწყისს მოასწავებს. ასე რომ, ბიზანტიის დაცემის შემდეგი პერიოდი გარდამავალი პერიოდია და უფრო შუა საუკუნეებს მიეკუთვნება, ვიდრე ახალს".

პერიოდი, როდესაც გრძელდება და სრულდება ახალი ბერძნულის სისტემის აგება".¹

რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ, ბიზანტიაში ორი ენა, ბერძნული და ლათინური ფუნქციონირებს. ყოველთვის ნათლად არ ჩანს, სად გამოიყენება ბერძნული და სად ლათინური, ბიზანტიის იმპერიაში მათი გავრცელების არეალიც განსხვავებულია.² ბერძნული ენა, ძირითადად, უმაღლესი განათლების და კულტურის ენაა, ხოლო ლათინური *lingua legitima*, ე. ი. სახელმწიფო (კანონების) ენა. ივ საუკუნის დასასრულიდან ლათინურის პარალელურად, ბერძნული ენის გამოყენებას იწყებენ სასამართლოებში, იურიდიულ საქმეებში და, რაც უფრო მნიშვნელოვანია, კონსტანტინოპოლის უნივერსიტეტში. იუსტინიანეს დროს სასამართლო საქმეებში მთავარ ენად ბერძნული იქცევა, თუმცა ლათინური ჯერ კიდევ შენარჩუნებულია სამეფო კარზე. ირაკლის ეპოქაში (610-641 წწ.) ოფიციალურად ორივე ენა თანაბარუფლებიანად ცხადდება. თანდათანობით ლათინური საერთოდ ქრება, თუმცა უამრავი ლათინური ტერმინი დღემდე შენარჩუნებულია ბერძნულ ენაში.³

შემდეგ იწყება ბრძოლა სამწერლობო და სასაუბრო ენებს შორის. ხალხური, სასაუბრო ენა ნელ-ნელა იწყებს ლიტერატურულ ენაში შეჭრას, რასაც საკმაოდ დიდი წინააღმდეგობა ხვდება, განსაკუთრებით ქრისტიანულ სასულიერო ლიტერატურაში. თავს იჩენს ე. წ. დიგლოსია: ერთი მხრივ,

¹ Μπαμπινιώτης Γ., *op. cit.*, 149.

² Mango G., *Βυζάντιο, η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1988*, 25.

³ Γλυκάτζη – Αρβελέρ Ε., *Βυζάντιο, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999*, 128.

გამოიყენება ელინისტურ ხანაში ჩამოყალიბებული კონიე, ხოლო მეორე მხრივ – ხალხური, სალაპარაკო ენა.¹

ბიზანტიურ პერიოდში განსაკუთრებით ვითარდება ლექსიკოგრაფია. იწერება ეტიმოლოგიური, დიალექტური, ენციკლოპედიური ხასიათის ლექსიკონები, მაგრამ ბიზანტიელები არც გრამატიკულ ნაშრომებს ივიწყებენ, თუმცა, გრამატიკას ამ პერიოდში სხვა დატვირთვა აქვს. მისი მთავარი დანიშნულება კლასიკური ავტორების შესწავლაა.² ბიზანტიელებს განათლების სისტემაში მნიშვნელოვანი ადგილი ორთოგრაფიას – ბერძნულად წერა-კითხვის შესწავლასაც – ეთმობა.

ლინგვისტური თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ი. ფილოპონოსის (ვი ს.) "სხვადასხვა აღნიშნულისა და აღსანიშნის შესახებ" ("Περὶ τῶν διαφόρων τοισημάτων καὶ διάφορα σημαίντων"), რომელიც ძირითად სასკოლო გრამატიკას წარმოადგენს. აგრეთვე გრამატიკული ნაშრომების მნიშვნელოვან ავტორად გ. ქირობოსკოსი (IX ს.) შეიძლება ჩაითვალოს. მისი ნაშრომებიდან აღსანიშნავია: "პროსოდის შესახებ", "პოეტური ხერხების შესახებ", "ეპიმერიზმები", განმარტებები თეოდოსიოს ალექსანდრიელის ნაშრომზე "წესები სახელთა ბრუნებისა და ზმნების უღლების შესახებ" ("Περὶ προσωδίας", "Περὶ τρόπων ποιητικῶν", "Ἐπιμνηρισμοί", "Καινότητες περὶ κλίσεως ὀνομάτων καὶ ῥημάτων") და სხვ. თეოგნოსტოსმა დაწერა "ორთოგრაფიის სახელმძღვანელო ათასსამი წესის ტიპის შესახებ" ("Ἐγχειρίδιον ὀρθογραφίας ὑπὸ τὸν τῆσιν χιλίων καὶ τριῶν καινῶν"), რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ბიზანტიურ განათლებაში. მ. სინგელოსი (IX ს.)

¹ Beck H. G., Η Βυζαντινὴ γλιετία, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1992, 203.

² The Cambridge Medieval History, The Byzantine Empire, vol. IV, part I, Byzantium and its Neighbours, Edited by J. M. Hussey, Cambridge University Press, Cambridge 1979, 46.

ცნობილია თავისი ნაშრომით "წინადადების შედგენის მეთოდი" ("Μέθοδος περί τῆς τοῦ λόγου συστάξεως"), ხოლო გრიგორიოსი (XII ს.), კორინთოს მიტროპოლიტი, ნაშრომებით "იდიომებისა და დიალექტების შესახებ" ("Περὶ τῶν ἰδωμάτων καὶ διαλέκτων") და "წინადადების შედგენის შესახებ ან როგორ არ დავუშვათ შეცდომები საუბრისას" ("Περὶ συστάξεως τοῦ λόγου ἢ περὶ τοῦ μὴ σολοικίζειν"). კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა ი. გლიკისმა (XI ს.) დაგვიტოვა "დიალოგი გრამატიკის შესახებ" ("Περὶ γραμματικῆς διάλογος"). მნიშვნელოვანი გრამატიკული ნაშრომი წარმოადგინა მ. მოსხოპულოსმა "გრამატიკული კითხვები" ("Ἐρωτήματα γραμματικά"), რომელსაც კითხვა-პასუხის ფორმა აქვს. ანალოგიური სტილით არის დაწერილი აღორძინების პერიოდის პირველი გრამატიკა "ბერძნული ენის კითხვები" ("Ἐρωτήματα τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης") მ. ქრისოლორასის ავტორობით.¹ ა. გუდემანი აღნიშნავს, რომ მ. მოსხოპულოსმა დიდი გავლენა მოახდინა შემდგომი პერიოდის გრამატიკოსებზე, აქ იგულისხმება არა მხოლოდ მ. ქრისოლორასი არამედ, აგრეთვე ფ. მელანხთონიც.²

ამ ნაშრომების ავტორები, როგორც ჩანს, მიჰყვებიან უკვე არსებულ, ჰეროდოტოსის მიერ შემოღებულ სისტემას.

მიუხედავად ამ გრამატიკების არსებობისა, ბიზანტიაში XIII საუკუნემდე ბერძნული ენის ძირითად გრამატიკად მაინც დიონისიოს თრაკიელის ნაშრომი "გრამატიკის ხელოვნება" ("Τέχνη γραμματική") რჩება.

მოკლედ წარმოვადგინთ შუა საუკუნეების ბერძნულ ენაში არსებულ მორფოლოგიურ ვითარებას. შუა საუკუნეების გრამატიკების მიხედვით, სახელების ბრუნებისას შემდეგ მოვლენებს

¹ Χααραμπάκης Χ., Βυζαντινά λεξικά και γραμματικές, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999, 169.

² Gudeman A., op. cit., 149.

ვაფიქსირებთ: ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოების ასიმილაცია სახელობითი ბრუნვის დაბოლოებასთან, ძირითადად, პირველი ტიპის ¹ ბრუნების სახელებთან. მაგალითად, ὁ τεχνίτης – τοῦ τεχνίτη (τοῦ τεχνίτου-ს ნაცვლად), ὁ ταμίης – τοῦ ταμίᾱ (τοῦ ταμίου-ს ნაცვლად), ἡ δόξα – τῆς δόξας (τῆς δόξης-ს ნაცვლად).² ამავე პერიოდში პარალელურად იწყება მიცემითი ბრუნვის ფუნქციის გაუქმება და მისი შეცვლა ჯერ ბრალდებითი, ხოლო შემდგომ ნათესაობითი ბრუნვით. საერთოდ, მიცემითი უკვე კლასიკურ ეპოქაში გვიჩვენებს თავისი ფუნქციების შესუსტების ნიშნებს და ჩნდება მასთან ერთად წინდებულის გამოყენების საჭიროება.³

მნიშვნელოვანი ცვლილებები პირველი ტიპის და მესამე ტიპის ბრუნების სახელებმა განიცადეს. პირველი ბრუნების სახელებმა მრავლობითი რიცხვის წარმოება მესამე ბრუნების სახელების მსგავსად დაიწყეს, მაგალითად, ταμίαι > ταμίες, χῶραι > χῶρες, ხოლო მესამე ბრუნების სახელებმა მხოლოდითი რიცხვის წარმოება, პირველი ბრუნების სახელთა მსგავსად, მაგალითად, χεῖμας > χεῖμασας, πατρις > πατρίδα. რაც შეეხება მეორე ბრუნების სახელებს, მათ ტრადიციული ფორმაცვალება შეინარჩუნეს.

გარდა ამისა, მრავლობით რიცხვში €S დაბოლოება სახელობითი ბრუნვის ანალოგიით ბრალდებით ბრუნვაშიც

¹ შუა საუკუნეების გრამატიკების მიხედვით აღნიშნული მოვლენების აღწერისას გამარტივების მიზნით ვიყენებთ ძველი ბერძნულის გრამატიკებში შემდგომში დამკვიდრებული სამკანკლედობიანი კლასიფიკაციის ტერმინებს.

² Μπαμπινιώτης Γ., op. cit., 161.

³ გორდუზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., op. cit., 166. დაწვრილებით დატივის ფუნქციების შესუსტებისა და გაუქმების შესახებ იხ. ჩვენი ნაშრომის გვ. 50-54.

გამოიყენება. მაგალითად, οἱ πολῖτες – τοὺς πολῖτες, αἱ χῆρες – τὰς χῆρας.¹

ეს ცვლილებები უფრო სწრაფად სასაუბრო ენაში მიმდინარეობდა. ნ. ანდრიოტისი აღნიშნავს: "შუა საუკუნეების ბერძნული სასაუბრო ენა ბერძნულ სისხლთან ერთად გადაეცემა თაობიდან თაობას, ვითარდება და უფრო და უფრო უახლოვდება ახალი ბერძნულის სახეს, რის შედეგადაც სამეცნიერო (ლიტერატურული) და სასაუბრო ენები ერთმანეთს გაემიჯნება".²

შეიძლება ამის მიზეზი ის არის, რომ მორფოლოგიის სფეროში ლიტერატურული ენა უფრო კონსერვატიულია და, შესაბამისად, სასაუბრო ენის მორფოლოგიური სიახლეები საკმაოდ ძნელად მკვიდრდება სამწერლობო ენაში.³

ამგვარად, შუა საუკუნეების გრამატიკებში ძველი ბერძნული ენის ბრუნების სისტემა ძირითადად მიჰყვება გვიანანტიკურ ეპოქაში ჰეროდოტისის მიერ შემოღებულ კლასიფიკაციას, ანუ დაყოფას დაბოლოებათა ანბანური რიგის მიხედვით.

¹ Αργυριάδης Γ., Νεοελληνική γλώσσα, Ιστορικές και γλωσσολογικές διαστάσεις, Εκδοτικός Οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990, 167.

² Ανδριώτης Ν., op. cit., 76.

³ გორდუზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., op. cit., 14.

§ 2. აღორძინების ხანა

ეს ეპოქა Xვ – XვIII საუკუნეებს მოიცავს. ენათმეცნიერების სფეროში აღორძინების ხანა ახალი ლინგვისტური თეორიების შემუშავებით ხასიათდება. ელადის კულტურის ხელახალმა ათვისებამ, ანტიკური ლიტერატურის ძეგლების შესწავლამ კლასიკური ფილოლოგიის განვითარება გამოიწვია. სერიოზული მუშაობა იწყება ბერძნული და ლათინური ტექსტების განმარტებებზე. ამ საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის იულიუს კეისარ სკალიგერიუსს, რობერტ სტეფანუსსა და მის შვილს ჰენრი სტეფანუსს, "ბერძნული ენის საგანძურის" ავტორს. რობერტ სტეფანუსი ტექსტების განმარტების გარდა ლათინური ენის გრამატიკაზეც მუშაობდა. მის კალამს ეკუთვნის "ლათინური ენის საგანძური" ("Thesaurus linguae Latinae") და ლათინური ენის სრული ლექსიკონი, მისმა შვილმა კი სახელი ბერძნულ ენაზე შექმნილი ნაშრომით გაითქვა: "ბერძნული ენის საგანძური" ("Thesaurus Graecae linguae"), რომელსაც ბერძნული ენის სრული ლექსიკონი ჰქონდა დართული. თავისი ნაშრომით მან გაამდიდრა იმ პერიოდის გრამატიკული ლიტერატურა.¹ ბერძნული ენის შესწავლა დაკავშირებულია ფ. მელანხთონის სახელთან. ფ. მელანხთონის ნაშრომი "ბერძნული ენის სწავლება" ("Institutiones Linguae Graecae") პირველად 1518 წელს გამოიცა, ხოლო შემდეგი გამოცემა 1622 წელს განხორციელდა.²

XვII საუკუნის ლინგვისტიკაში რადიკალური ცვლილებები ხდება; ჩნდება ახალი მიმართულება – რაციონალიზმი. პირველი "ზოგადი და რაციონალური გრამატიკა" შეიმუშავეს ფრანგმა ბერებმა – კლოდ ლანსლომ და ანტონ არნომ პორ-როია-

¹ Gudeman A., op. cit., 188.

² Schwyzer E., op. cit., 8.

ლიდან. ეს გრამატიკა 1660 წელს გამოიცა და პორ-როიალის სახელით არის ცნობილი. კ. ლანსლო და ა. არნო ცდილობდნენ, შეემუშავებინათ ყველა ენისათვის უნივერსალური, ზოგადი პრინციპები და დაედგინათ ენებში არსებული განსხვავებული ფორმების არსებობის მიზეზები. მათი მსჯელობის თეორიული ბაზისი დეკარტეს ფილოსოფია იყო. რაციონალისტები მიიჩნევდნენ, რომ გრამატიკა უშუალოდ უკავშირდება ლოგიკას. თუ ენა აზროვნების გამომხატველია, მაშინ ენის კატეგორიები აზრის კატეგორიებს წარმოადგენს. ამის გამო, გრამატიკა ენის შესწავლის დროს უნდა ეფუძნებოდეს ლოგიკას. ე. ი. გრამატიკა უნდა იყოს ლოგიკური, რაციონალური, თუ კაცობრიობას ერთი ლოგიკა აქვს, მაშინ მას ერთი უნივერსალური გრამატიკაც უნდა ჰქონდეს. გაუმართლებელია სხვადასხვა ენისათვის სხვადასხვა გრამატიკის შექმნა.¹

გრამატიკული რაციონალიზმის განვითარებას ხელი შეუწყო სხვადასხვა ფაქტორმა:

- გრამატიკაში ლოგიკური იდეების შეტანა და გრამატიკულ სისტემაში მათი როლის ახლებური გაგება;
- რიტორიკის ცნებების გადააზრება და მათი მისადაგება გრამატიკულ აზროვნებასთან;
- ევროპულ ენებში მეტყველების ნორმირება;
- კლასიკური ენების როლის გადააზრება;
- საერთაშორისო ენობრივი კონტაქტების გაფართოება.²

ამავე პერიოდს უკავშირდება ხელოვნური ენების შემუშავება. ჩნდება ახალი ენების პირველი გრამატიკები, მაგალითად, უ.

¹ Кондрашов И., *op. cit.*, 20.

² Ольховиков Б. А., *Теория языка и вид грамматического описания в истории языкознания, Становление и эволюция канона грамматического описания в Европе*, Издательство "Наука", Главная редакция Восточной Литературы, Москва 1985, 134.

ულისის "ინგლისური ენის გრამატიკა", ლ. ზიზანის "Γραμματικά σλοβενσκά" და სხვ.; გამოდის მრავალი ლექსიკონი.

როგორც აღვნიშნეთ, ალორძინების ეპოქაში განსაკუთრებული ინტერესი ჩნდება ძველი ბერძნულის შესწავლის მიმართ. ამ დროიდან ბერძნული სხვა ენებზე მეტად ისწავლება და იგი დიდ ზეგავლენას ახდენს ენათმეცნიერების შემდგომ განვითარებაზე. XIვ საუკუნის შემდეგ, კლასიკური ფილოლოგიისადმი ინტერესის გამოღვიძებამ დიდად შეუწყობ ხელი გრამატიკულ სწავლებას. ალორძინების ეპოქის გრამატიკოსები, ძირითადად, დაინტერესებულნი იყვნენ არსებული მასალის სისტემატიზაციითა და არა მისი კვლევით. მათ ვერ შეძლეს "κασιυικόν" და "μη κασιυικου"-ის, ე. ი. ანალოგიისა და ანომალიის დადგენა; ისინი არსებულ ტერმინოლოგიას იყენებდნენ და არ იკვლევდნენ, რატომ ხდებოდა ესა თუ ის მოვლენა.¹ კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ, ბევრი ბერძენი მეცნიერი იტალიაში გაიხიზნა, რამაც ევროპაში ბერძნული ენისადმი ინტერესის გაზრდა გამოიწვია. Xვ – Xვი საუკუნეში სიცილიაზე გადასახლებული ბერძენი მეცნიერები პოლიგრაფიის სფეროში მნიშვნელოვან მოღვაწეობას იწყებენ. აქ იბეჭდება ძველი ბერძნული ენის სახელმძღვანელოები, როგორიცაა, მაგალითად, მ. ქრისოლორასის "ბერძნული ენის კითხვები" (" Ερωτήματα τῆς Ἑλληνικῆς"), ალორძინების პერიოდის ბერძნული ენის პირველი გრამატიკა (გამოცემული 1489 წ.)² და კ. ლასკაროსის "საუბარი მეტყველების რვა ნაწილის შესახებ" (" Ἐπιτομή τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν") ანუ "კითხვები" (" Ερωτήματα"). თავის ნაშრომში, რომელიც 1495 წელს გამოიცა, კ. ლასკაროსი ბრუნებაზე მსჯელობისას ბრუნების ხუთ ტიპს გამოყოფს ე. წ. შერწყმულ სახელთათვის

¹ Σταματάκος Ι., op. cit. 11.

² Gudeman A., op. cit., 173.

და ხუთ ტიპს – შეურწყმელთათვის. შერწყმულია, მისი აზრით, ის სახელები, რომელთა ზოგიერთ ბრუნვაში შერწყმა ხდება. მაგალითად, τοῦ Δημοσθένους < Δημοσθέν-εσος < -εος < -ους; αἱ πόλεις < πόλε-ες; οἱ βασιλεῖς < βασιλέες. აქ კლასიფიკაცია ემყარება არა სქესს, არამედ თანაბარ და არათანაბარმარცვლიანობას. კ. ლასკაროსი შემდეგ კლასიფიკაციას გვთავაზობს:

პირველი ტიპი – მამრობითი სქესის სახელები -ας, -ης ბოლოკიდურიანები. მაგალითად, Αἰρείας, Χρύσης.

მეორე ტიპი – მდედრობითი სქესის -ა, -η ბოლოკიდურიანები. მაგალითად, ἡ μῦσα, ἡ τιμή.

მესამე ტიპი – მამრობითი და მდედრობითი სქესის ატიკური სახელები, რომლებიც -ας-ზე ბოლოვდება და საშუალო სქესის -ων ბოლოკიდურიანები. მაგალითად, ὁ Μενέλαος, ἡ ἄλως.

მეოთხე ტიპი – მამრობითი და მდედრობითი სქესის -ος ბოლოკიდურიანი და საშუალო სქესის -ου ბოლოკიდურიანი სახელები. მაგალითად, ὁ λόγος, ἡ ὀδός, τὸ ξύλον. ოთხივე ტიპის სახელები თანაბარმარცვლიანია.

მეხუთე ტიპი – არათანაბარმარცვლიანი მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო სქესის სახელები, სხვადასხვა დაბოლოებებით. მაგალითად, ὁ Αἴας, ὁ τρυγών, τὸ βήμα. ამის პარალელურად ხუთი ტიპის ბრუნება გამოყოფილია შერწყმულ სახელთათვის, როგორც ὁ βασιλεύς, ἡ πόλις და ა. შ.

ანალოგიურ კლასიფიკაციას გვთავაზობს თ. გაზი ნაშრომში "გრამატიკის წიგნები" ("Γραμματικῆς βιβλία"), რომელიც 1525 წელს გამოიცა. თ. გაზისა და კ. ლასკაროსის მიერ შემოთავაზებულ ბრუნების ტიპებს ვხვდებით მოგვიანებითაც XIX საუკუნის გრამატიკებში, კერძოდ, ს. კომიტასის ნაშრომში "ბერძნული ენის პედაგოგიური გაკვეთილები. გრამატიკა" ("Παιδαγωγικὰ μαθήματα ἑλληνικά. Γραμματικὴ") (1828 წ.) და

კ. კუმასის წიგნში "გრამატიკა სკოლებში" ("Γραμματικὴ διὰ σχολεία") (1825 წ.).¹

1635 წელს ფ. მელანხთონის მოწაფის, ი. ველერუსის გრამატიკის "ბერძნული ენის გრამატიკა" ("Grammatica Graeca") გამოცემის შემდეგ, ბერძნულ ენაში დამკვიდრდა სამბრუნებიანი სისტემა, რომელმაც შემდგომში მსოფლიოში დიდი აღიარება მოიპოვა² და ძველი ბერძნული ენის სწავლის პროცესში მთავარ კლასიფიკაციად იქცა, როგორც ევროპაში, ასევე საბერძნეთში.³ ბერძნულ ენათმეცნიერებაში პირველი გრამატიკა, სადაც მოცემულია ი. ველერუსის მიერ შემოთავაზებული სისტემა, გ. გენადიუს ეკუთვნის, ეს არის "ბერძნული ენის გრამატიკა" ("Γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης"), გამოცემული 1857 წელს.

აღორძინების ეპოქაში ჩნდება ახალი ბერძნულის გრამატიკებიც. ერთ-ერთი ასეთი გრამატიკის ავტორი არის ნ. სოფიანოსი, ცნობილი მეცნიერი კერკირადან. მის კალამს ეკუთვნის ნაშრომი: "ბერძენთა საერთო ენის გრამატიკა" ("Γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης").

ეს ნაშრომი შედგებოდა სამი: მორფოლოგიური, ორთოგრაფიული და სინტაქსური ნაწილისაგან, თან ერთვოდა ლექსიკონი. მათგან მხოლოდ პირველი ნაწილის ხელნაწერი შემორჩა. იგი ბერძნული ენის მორფოლოგიას ეხება. ნ. სოფიანოსის გრამატიკა, ფაქტობრივად, ახალი ბერძნული ენის პირველ გრამატიკად შეიძლება ჩაითვალოს, რომელშიც აღწერილია XVI საუკუნის ახალი ბერძნულის მორფოლოგია. ეს გრამატიკა 1870 წელს აღმოაჩინა და გამოსცა ე. ლეგრანმა.

¹ Τσοπανάκης Α., op. cit., 207-208.

² Kühner R., op. cit., 365.

³ Τσοπανάκης Α., op. cit., 208.

თანამედროვე ბერძნულის გრამატიკის შექმნითა და კლასიკური ნაწარმოებების ახალ ბერძნულად თარგმნით ნ. სოფიანოსი მიზნად ისახავდა მრავალი თაობის აღზრდას. გრამატიკის შესავალში იგი ამბობს: "დიდი ხნის უმძიმესი მონობის პირობებში ჩვენი ერი დაეცა და წინაპრების მემკვიდრეობა დაივიწყა. ამიტომაც, სხვადასხვა წიგნიდან საჭირო ცოდნა შევაგროვე, რათა ბერძენი ხალხი უმეცრებისაგან დამეცვა".¹

ნ. სოფიანოსის ნაშრომში მოცემულია სამი კანკლედობა იმ განსხვავებით, რომ ძველი ბერძნულის მესამე კანკლედობის ზოგი სახელი აქ სახელობით ბრუნვას პირველი კანკლედობის მსგავსად აწარმოებს. მაგალითად, ὁ πατήρ – ὁ πατέρας, ὁ βασιλεύς – ὁ βασιλέας, თუმცა ნათესაობით ბრუნვაში ეს სახელები ძველი ბერძნულისათვის დამახასიათებელ დაბოლოებას იწარჩენებენ. მაგალითად, τοῦ πατρός, τοῦ βασιλέως. თავის მხრივ, პირველი კანკლედობის ზოგიერთი სახელი ნათესაობით ბრუნვას მესამე კანკლედობის სახელის, γυνή – γυναϊκός-ის ანალოგიით აწარმოებს. მაგალითად, ἡ κοπέλα – τῆς κοπέλος, ὁ ἀθῆντης – τοῦ ἀθηντός. მესამე კანკლედობის -ის დაბოლოებიანი მდებრობითი სქესის სახელები მრავლობით რიცხვს პირველი კანკლედობის -α, -η-ზე დაბოლოებული სახელების მსგავსად აწარმოებენ. მაგალითად, ἡ φύσις – οἱ φύσεις. (თავდაპირველად ეს ფორმა იწერებოდა φύσις, სადაც αἰ (ახალი ბერძნულის გამოთქმით e) ძველი ბერძნულის პირველი კანკლედობის მრავლობითი რიცხვის

¹ Καραντζόλα Ε., Η πρώτη γραμματική της κοινής, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, Επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999, 214.

სახელობითი ბრუნვის ანალოგიით (αἰ τιμαί) იყო გამოწვეული).¹

რაც შეეხება პირველი და მეორე კანკლედობის სახელებს, თუ არ ჩავთვლით ბრალდებითი ბრუნვის -ν დაბოლოებას, ეს სახელები ისევე იბრუნვის, როგორც თანამედროვე ბერძნულში. -ν-ზე დაბოლოებულ საშუალო სქესის სახელებს ბრალდებით ბრუნვაში არ აქვთ -ν დაბოლოება. მაგალითად, μαχάρι, παιδί. გარდა ამისა, ნ. სოფიანოსი საშუალო სქესის სახელების ბრუნებისას გაურბის სინიძესისს. მაგალითად, მას აქვს გამოყენებული ფორმები: τὸν ψαμίον – τὸν ψαμίον-ს ნაცვლად, τῶν ψαμίων – τῶν ψαμίον-ის ნაცვლად და ა. შ. ამ პერიოდის ბერძნულში მიცემითი უკვე გასულია ხმარებიდან, მაგრამ ნ. სოფიანოსი ძველი ბერძნულის გრამატიკების ზეგავლენით ჯერ კიდევ საუბრობს ამ ბრუნვაზე.

მრავლობით რიცხვში მდედრობითი სქესის არტიკლის ბრუნებისას ნ. სოფიანოსი პარალელურად ორ ტიპს გვთავაზობს: οἱ და αἱ. αἱ-ს სისტემატური შეცვლა მამრობითი და მდედრობითი სქესისათვის საერთო არტიკლით οἱ, როგორც ჩანს, უკვე შუა საუკუნეებში უნდა დაწყებულიყო (ვII-XI სს.). ჰ. ტონე გადმოგვცემს, რომ ნ. სოფიანოსს არტიკლის სქემაში ბრალდებითი ბრუნვის არტიკლად τῶνს აქვს დასახელებული (რომელსაც დღეს τες ენაცვლება) და რომელიც ძველ ბერძნულში მიცემითი ბრუნვის არტიკლად ითვლებოდა.

აღორძინების ხანაში ბერძნული ენის ბრუნების სისტემაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები ხდება. კ. ლასკაროსი ბრუნების ათ ტიპს გვთავაზობს: ხუთს შერწყმულ სახელთათვის და ხუთს შეურწყმელთათვის. ი. ველერუსს შემდგომში საყოველთაოდ აღიარებული სამბრუნებიანი სისტემა შემოაქვს, იქმნება ახალი

¹ Karantzola E., op. cit., 214.

² Tonnet H., op. cit., 123.

ბერძნულის გრამატიკა (ნ. სოფიანოსის), რომელიც მიჰყვება ამ სქემას, თუმცა რამდენადმე შეცვლილი სახით.

თავი IV

ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის (XIII – XIX საუკუნეები)

§ 1. ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა

XIII საუკუნემდე ენა ისწავლებოდა, როგორც უცვლელი ფენომენი. ძირითადად ხდებოდა ენაში არსებული ამა თუ იმ პრობლემის აღწერა, ენის განვითარების გათვალისწინების გარეშე. პირველად, 1725 წელს, იტალიელმა მეცნიერმა ჯანბატისტა ვიკომ თავის ნაშრომში "ახალი მეცნიერება" დასვა საკითხი ენის განვითარების ობიექტური კანონზომიერების შესახებ. მაგრამ ევროპაში, უკვე აღორძინების ეპოქიდან სხვადასხვა ენებს შორის კავშირის დამყარების ტენდენციები ჩანდა, რაც თავისთავად ენების შედარების საფუძველს ამზადებდა. ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის ერთ-ერთ წინამორბედად ჰოლანდიელ მეცნიერ ი. სკალიგერს ასახელებენ. მან პირველმა სცადა ევროპული ენების დაჯგუფება. იგი ევროპული ენების თერთმეტ ჯგუფს და ოთხ ძირითად შტოს გამოყოფს. ესენია: ლათინური (რომანული), ბერძნული, გერმანული და სლავური. ასევე მნიშვნელოვანია გ. ლაიბნიცის, რუსი მეცნიერის მ. ლომონოსოვისა და ინგლისელი აღმოსავლეთმცოდნის ვ. ჯოუნზის მიღწევები.

თანდათანობით მეცნიერთა კვლევის საგნად არა ცალკეული ენობრივი მოვლენები, საერთოდ ენა, არამედ კონკრეტული ენები, მათი განვითარების ეტაპები, ისტორიული ცვლილებები და გენეტიკური კავშირები იქცა. *Ars grammatica* გახდა *scientia*. თანდათანობით წარმოიშვა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი. მაგრამ, ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, არ შეიძლება მივიჩნიოთ,

რომ მეცნიერული ძიებანი თანდათანობით ვითარდებოდა და ამ განვითარების შედეგია ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა: "ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერება წარმოიშვა არა როგორც წინა შეხედულებებისა და სამეცნიერო კვლევების ევოლუციის შედეგი, არამედ როგორც ახალი სამეცნიერო მიმართულება, რომელმაც საკვლევო პრობლემების ახალი გზები და ენობრივი ფაქტებისადმი მიდგომის სრულიად ახალი მეთოდები დასახა".¹

ენის ისტორიულ-შედარებითი კვლევის ისტორიას მეცნიერები რამდენიმე პერიოდად ჰყოფენ:

1. ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის ჩამოყალიბებიდან ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის შეხედულებათა ფორმირებამდე (XIX საუკუნის დასაწყისიდან 1870 წლამდე).
2. ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის პერიოდი (XIX საუკუნის 70-90 წლები).
3. ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლიდან ფერდინანდ დე სოსიურის "ზოგადი ლინგვისტიკის კურსის" ("Cours de linguistique générale") გამოჩენამდე, ხეთური ძეგლების გაშიფვრამდე (XIX საუკუნის დასასრული – XX საუკუნის დასაწყისი).
4. ფერდინანდ დე სოსიურის იდეების გავრცელებიდან დღევანდელ დღემდე.²

ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერება ბერძნული ენის სხვა ენებთან (უპირველეს ყოვლისა სანსკრიტთან) შედარების საფუძველზე წარმოიშვა. ბერძნული ენის გენეტიკურ მსგავსებაზე ლათინურ, გერმანულ ენებთან და სანსკრიტთან მეცნიერები უკვე ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის ჩამოყალიბებამდე მსჯელობდნენ. მეცნიერებაში გადატრიალება მაშინ

¹ Десницкая А., Предисловие, Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века, "Наука", Ленинград 1984, 3-4.

² Кондрашов И. Д., *op. cit.*, 39.

მოხდა, როცა დაადგინეს არსებულ განსხვავებათა კანონზომიერებანი მონათესავე ენებს შორის. პირველად ეს ფ. ბოპმა გააკეთა. იგი ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის ფუძემდებლად ითვლება. 1816 წელს ფ. ბოპმა გამოსცა ნაშრომი "სანსკრიტის უღლების სისტემა ბერძნული, ლათინური, სპარსული და გერმანული ენების სისტემებთან შედარებით" ("Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprachen"). ეს იყო პირველი სპეციალური ნაშრომი ინდოევროპული ენების შედარებით გრამატიკაში. ფ. ბოპი ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ არსებობდა დიდი მსგავსება სანსკრიტს, ბერძნულსა და ლათინურ ენებს შორის. იგი წერდა: "მიმაჩნია, რომ სანსკრიტის მსგავსება ბერძნულ და ლათინურ ენებთან საკმაოდ დიდია... უკვე დიდი ხანია მიზნად მაქვს დასახული სანსკრიტის სხვა ენებთან შედარებითი გრამატიკის დაწერა... ბერძნული, ლათინური და გერმანული ენების შესახებ მე საკმაოდ ბევრი რამის თქმა შემიძლია, ფრ. შლიგელზე უფრო მეტის, რასაც დიდი მნიშვნელობა ექნება მომდევნო თაობის გრამატიკოსებისათვის".¹

ფ. ბოპის მთავარი ნაშრომი – "შედარებითი გრამატიკა" ("Vergleichende Grammatik") – 1833 წელს გამოიცა. თავიდანვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ავტორს მიზნად არ ჰქონდა დასახული წინარე ენის ფორმები აღედგინა შედარებითი მეთოდის გამოყენებით, რაც არც თუ ისე იშვიათია ინდოევროპული ენების შედარებითი გრამატიკის მკვლევრებთან. ფერდინანდ დე სოსიურის აზრით, ლინგვისტიკის ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას სწორედ წინარე ენის რეკონსტრუქცია უნდა

¹ Десницкая А., Франц Бопп – Основоположник сравнительно-исторического изучения языковых структур, Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века, "Наука", Ленинград 1984, 111.

წარმოადგენდეს. "ლინგვისტიკის ამოცანაში შედის: ყველა ენის ისტორიული კვლევა და აღწერა, რასაც მივყავართ ყველა ენათა ოჯახების ისტორიის შექმნისაკენ და რამდენადაც შესაძლებელია მათი წინარეების რეკონსტრუქციისაკენ".¹ ფ. ბოპი საერთოდ არ მსჯელობს წინარეების შესახებ; მის მთავარ ამოცანას გრამატიკული ფორმების წარმომავლობის დადგენა წარმოადგენს. მისი განცხადებით, მან შეძლო ეჩვენებინა სანსკრიტის, ბერძნული, ლათინური და გერმანული ენების გრამატიკული ფორმების მნიშვნელობა და მათი წარმომავლობა. ამ მხრივ საინტერესოა ფ. ბოპის თეორია "ფუძეების შესახებ". მისი აზრით, ფუძეები – უმარტივესი ენობრივი ელემენტები – დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონეა და მათი შეერთებით ყველა გრამატიკული ფორმა წარმოიშობა. ნებისმიერი სუფიქსი დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონეა. ასე რომ, ბრუნვის ნიშნებსაც, თავისთავად უნდა ჰქონოდათ დამოუკიდებელი მნიშვნელობა. ფ. ბოპმა პირველმა დაადგინა, რომ სახელობითი ბრუნვის მხოლოდითი რიცხვის ნიშანი -s წარმოიშვა ბერძნული ნაცვალსახელიდან ὶ (< *sio). ბრუნვების სხვა ნიშნების წარმომავლობის დადგენისას მისი ჰიპოთეზები ნაკლებ მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა.²

ფ. ბოპის მიმდევრები იყვნენ: რ. რასკი, რომელიც სკანდინავიური და სხვა გერმანული ენების ლექსიკას უდარებდა ბერძნულ და ლათინურ ენებს და ი. გრიმი, რომელიც მუშაობდა გერმანული, სანსკრიტისა და ბერძნული ენების ისტორიულ-შედარებით ფონეტიკაზე. ამ ორი უკანასკნელი ენის ნათესაობის აღმოჩენამ XIX საუკუნის ფილოლოგების მსოფლმხედველობაში რევოლუცია მოახდინა. ამ აღმოჩენის საფუძველზე, ვ. ჰუმბოლდტმა განაცხადა,

¹ Соссюр Ф., Труды по языкознанию, Переводы с французского языка под редакцией Холодовича А. А., "Прогресс", Москва 1977, 44.

² Десницкая А., op. cit., 113-120.

რომ ენა არის არა ἔργον, არამედ ἔσπευμα, ანუ ის, რაც მუდმივად იცვლება და ვითარდება. ენის განვითარებაში, მის ისტორიულ ცვლილებებში ჩანს ენის არსი.¹

ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების შემდგომი განვითარება დაკავშირებულია ა. ფ. პოტის, ტ. ბენფეის, გ. კურციუსის, ა. შლეიხერის, ა. ფიკის, ფ. ფორტუნატოვისა და ლაიფციგის გრამატიკოსების: ჰ. ოსტჰოფის, კ. ბრუგმანის, ა. თუმბის სახელებთან.

ა. ფ. პოტის მთავარი ნაშრომია "ეტიმოლოგიური გამოკვლევები ინდოევროპულ ენებში. ბგერების გადასვლა სანსკრიტში, ბერძნულ, ლათინურ, ლიტვურ და გოთურ ენებში". ამ ნაშრომით მან ეტიმოლოგიის მეცნიერულ შესწავლას ჩაუყარა საფუძველი. გარდა ამისა, მას დიდი წვლილი მიუძღვის ინდოევროპული ენების შედარებითი ფონეტიკის განვითარებაში. "ახალგაზრდა გრამატიკოსები" მას თავის წინამორბედად თვლიდნენ. იმ დროის ცნობილი ენათმეცნიერი აგრეთვე იყო გერმანელი მკვლევარი ა. კუნი, რომელიც ლინგვისტური პალეონტოლოგიისა და შედარებითი მორფოლოგიის ფუძემდებლად გვევლინება.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ლინგვისტები იწყებენ შედარებითი მეთოდის გამოყენებას ცალკეული ინდოევროპული ენების მიმართ. განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა სანსკრიტს. თუ აქამდე სანსკრიტის კვლევა მხოლოდ შედარებითი ენათმეცნიერების თვალსაზრისით ხდებოდა, ახლა უკვე საკუთრივ ენის შესწავლა იწყება, რაც ხელს უწყობს ინდური ფილოლოგიის განვითარებას.

შედარებითი ენათმეცნიერების საბაზისო ენად კვლავ სანსკრიტი რჩება. დიდი ხნის განმავლობაში კლასიკური ფილო-

¹ Широков О. С., История греческого языка, издательство Московского Университета, Москва 1983, 5-6.

ლოგის წარმომადგენლები არ იყენებდნენ შედარებით მეთოდს. პირველად ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის გამოყენება გერმანელმა ენათმეცნიერმა გ. კურციუსმა დაიწყო. მისი მთავარი ნაშრომია "ბერძნული ეტიმოლოგიის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნები" ("Grundzüge der griechischen Etymologie").¹

ამავე დროს ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ფარგლებში რამდენიმე სკოლა ჩნდება. მათ შორის ნატურალისტური, ფსიქოლოგიური, ლოგიკურ-გრამატიკული, ფორმალურ-გრამატიკული და სხვ.

უფრო დაწვრილებით შევჩერდებით გ. კურციუსის "ბერძნული ენის გრამატიკაზე" ("Griechischen Grammatik"). მან არსებითი გავლენა მოახდინა ენათმეცნიერების განვითარებაზე. გარდა ზემოაღნიშნული ნაშრომისა, მან გამოსცა "ბერძნული და ლათინური გრამატიკის გამოკვლევა" ("Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik"), მის კალამს ასევე ეკუთვნის: "ბერძნული ენის ზმნა" ("Das Verbum der griechischen Sprache") და "უახლესი ლინგვისტიკის კრიტიკისათვის" ("Zur Kritik der neuesten Sprachforschung").

გ. კურციუსის აზრით, კლასიკური ენების სწავლების დროს მნიშვნელოვანია შედარებითი მეთოდის გამოყენება. მისმა აღმოჩენამ დიდი გავლენა მოახდინა ენათმეცნიერების შემდგომ განვითარებაზე და ლინგვისტიკის ისტორიაში მთელი ეპოქა შექმნა.

"ბოლო ათწლეულის განმავლობაში ენათმეცნიერება ძალიან შეიცვალა. მოხდა არა მხოლოდ შეხედულებების დახვეწა ენის არსსა და ისტორიაზე, არამედ – და ამას ჩვენ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ვანიჭებთ – ენების შესწავლის სრულიად ახალი მეთოდი მოიძებნა. ვ. ჰუმბოლდტის, ფ. ბოპისა და ი. გრიმის

¹ Кондрашов И. Д., *op. cit.*, 57.

შრომების წყალობით, რომელთაგან პირველი ცნობილია თავისი ფილოსოფიური გამოკვლევებით, ხოლო უკანასკნელი ისტორიულ-შედარებით, ენათმეცნიერებაში ახალი ეპოქა დაიწყო" – წერდა იგი.¹

გ. კურციუსი განსაკუთრებულ ყურადღებას ეტიმოლოგიას უთმობს, ვინაიდან მასში ყველაზე მეტად ჩანს ის ცვლილებები, რომლებიც ენაში ხდება. თუმცა ფორმების ეტიმოლოგიური კვლევა ყოველთვის არ აძლევს საშუალებას ერთნაირ შედეგს მიაღწიოს ლათინურსა და ბერძნულ ენებში.²

გ. კურციუსის ნაშრომი – "ბერძნული ენის გრამატიკა" – პრაქტიკულ ხასიათს ატარებს. მას სახელმძღვანელოს დანიშნულება აქვს. ამის გამო, აქ ნაკლებად ვხვდებით სუბიექტურ შეხედულებებსა და მეცნიერებაში არსებულ განსხვავებულ აზრებს ამა თუ იმ საკითხზე. გ. კურციუსის აზრით, "სახელმძღვანელო გამორიცხავს ყველა სუბიექტურ დებულებას, ყველაფერს, რაც ეფუძნება შეხედულებებსა და სათანადო დასკვნების გამოტანას".³

გ. კურციუსის გრამატიკის მეორე თავი ბრუნებასა და უღლებას ეთმობა. გ. კურციუსი ბრუნებაზე მსჯელობისას გამოყოფს ბრუნების ორ ტიპს: პირველ ძირითად ბრუნებას და მეორე ძირითად ბრუნებას. იგი აღნიშნავს, რომ თავდაპირველად მხოლოდ ერთი ბრუნება უნდა ყოფილიყო, ამიტომაც ბევრი რამ საერთო შემორჩა ორივე ბრუნებას.

პირველ ძირითად ბრუნებას იგი სხვანაირად ხმოვანფუძიან ბრუნებასაც უწოდებს. აქ შედის *a* და *o* ფუძიანი სახელები. მეორე ბრუნებას გ. კურციუსი მოიხსენიებს, როგორც თანხმოვანფუძიან ბრუნებას. აქ შედის თანხმოვანფუძიანი,

¹ Курциус Г., Греческая учебная грамматика, перевод с немецкого Миловидова В., вь Университетской типографии, Москва 1862, 7.

² Курциус Г., *op. cit.*, 8.

³ Курциус Г., *op. cit.*, 9.

დიფთონგებზე, ι და υ ხმოვნებზე დაბოლოებული სახელები, ზოგი \omicron ფუძიანი სახელიც.

პირველი ძირითადი ბრუნების სახელებს გ. კურციუსი ორ ქვებრუნებად ყოფს:

ა) ბრუნება – α (ჩვეულებრივ, პირველ ბრუნებად წოდებული)

ბ) ბრუნება – \omicron (ჩვეულებრივ, მეორე ბრუნებად წოდებული)

რაც შეეხება მეორე ძირითად ბრუნებას, აქ იგი სამ პუნქტს გამოყოფს რამდენიმე ქვეპუნქტით. ეს პუნქტებია:

1. თანხმოვანფუძიანი სახელები

ა) ლაბიალურ-გუტურალურფუძიანი სახელები;

ბ) დენტალურფუძიანი სახელები;

გ) ნარნარა ბგერებზე დაბოლოებული სახელები;

2. ხმოვანფუძიანი სახელები

ა) რბილ ხმოვნებზე (ι , υ) დაბოლოებული სახელები;

ბ) ორხმოვნიან ფუძეებზე დაბოლოებული სახელები;

გ) \omicron ფუძიანი სახელები;

3. სახელები, რომელთა ფუძეები ელიზიას ექვემდებარება

ა) σ ფუძიანი სახელები;

ბ) τ ფუძიანი სახელები;

გ) ν ფუძიანი სახელები;¹

გ. კურციუსს მოცემული აქვს პირველი და მეორე ძირითადი ბრუნებისათვის დამახასიათებელი საერთო ნიშნები. ესენია:

1. მამრობითი სქესის სახელებს მხოლოდით რიცხვში ორივე ბრუნებაში აქვთ $-\varsigma$ დაბოლოება;

2. მხოლოდითი რიცხვის მიცემით ბრუნვაში $-\iota$. (პირველ ბრუნებაში სუბსკრიპტუმით);

3. ბრალდებით ბრუნვაში ხმოვანფუძიან და დიფთონგებზე დაბოლოებულ სახელებს აქვთ $-\nu$;

¹ Курциус Г., op. cit., 36-46.

შენიშვნა: მეორე ბრუნებაშიც თავდაპირველად მხოლოდითი რიცხვის ბრალდებითი ბრუნვის ნიშნად უნდა გვქონოდა -ν. იგი თანხმოვანფუძიან სახელებს უერთდებოდა შემაერთებელი ხმოვნის, -α-ს საშუალებით. მაგალითად, ἰδόντ-α-ν. მოგვიანებით -ν გაქრა და ბრუნვის ერთადერთ ნიშნად დარჩა -α: ἰδόντ-α.

4. ორობითი რიცხვის ნათესაობითი და მიცემითი ბრუნვის ნიშანია -ιν

(-αιν, -οιν);

5. მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაშია -ων;

6. მრავლობითი რიცხვის მიცემითი ბრუნვის ნიშანი თავდაპირველად ყველგან იყო -σιν(ν);

7. მრავლობითი რიცხვის ბრალდებითი ბრუნვის ნიშანი იყო -νς, ხმოვნების შემდეგ -ν ამოვარდა და შეიცვალა -ας, -οας დაბოლოებით, თანხმოვნების შემდეგ გვქონდა შემაერთებელი ხმოვანი -α, საბოლოოდ -ν აქაც ამოვარდა: ἰδόντ-α(ν)-ς.

8. საშუალო სქესის ყველა სახელს მრავლობითი რიცხვის სახელობით, ბრალდებით და წოდებით ბრუნვაში აქვს -α დაბოლოება;

აქვე გ. კურციუსი აღნიშნავს, რომ ძირითადი განსხვავებები შეინიშნება მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში, სადაც მეორე ბრუნების სახელებს აქვთ ყოველთვის -ος (-ων) და მრავლობითი რიცხვის სახელობით ბრუნვაში, სადაც მეორე ბრუნების სახელებს აქვთ -ες დაბოლოება.¹

გ. კურციუსს განხილული აქვს არაწესიერი ბრუნება, სადაც სამ შემთხვევას გამოყოფს:

1. ჰეტეროკლისია (ἑτεροκλισία – განსხვავებული ბრუნება), სადაც გვაქვს ორი ფუძის შერევა, რომელთაც სახელობითი ბრუნვის ერთი და იგივე ფორმა გააჩნია. მაგალითად, სახ.

¹ Курциус Г., op. cit., 61.

σκότος, ნათ. σκότους (o ფუძიანი ბრუნება) და σκότους (მეორე ძირითადი ბრუნება);

2. მეტაპლაზმოსი (μεταπλασμός – განსხვავებული წარმოება), სადაც ცალკეული ბრუნვების წარმოება სხვადასხვა ფუძიდან ხდება – მაგალითად, მხ. სახ. τὸ δένδρον, მრ. მიც. δένδρεσι(ν);

3. τ ფუძიანი საშუალო სქესის სახელები, მხოლოდითი რიცხვის სახელობით, ბრალდებით და წოდებით ბრუნვებში მათ აკლიათ τ, ხოლო დანარჩენ ბრუნვებში ρ. მაგალითად, τὸ φρέαρ – φρέατος, τὸ ἦπαρ – ἥπατος.

გარდა ამისა, გ. კურციუსს ანბანის მიხედვით მოცემული აქვს თავისებურად ბრუნებადი სხვა სახელები, მათ შორის ἀγήρ, γύ-
υσ, γυή, δόρυ, γαῦς, სῖς, χείρ და სხვ.¹

1879 წელს გამოიცა რ. კიუნერის "ბერძნული ენის გრამატიკა" ("Grammatik der Griechischen Sprache"). ეს ნაშრომი გამოცემულია ორ ტომად, ამათგან პირველში შესულია ბერძნული ენის ფონეტიკა და მორფოლოგია, ხოლო მეორეში – სინტაქსი. რ. კიუნერის გრამატიკა ბერძნული ენის ფუნდამენტურ აღწერას წარმოადგენს. ავტორი თავის ნაშრომში ბრუნების სამ ტიპს გამოყოფს. პირველ ტიპს განეკუთვნება α (-α, -η) ფუძიანი სახელები, მეორეს ο ფუძიანები, ხოლო მესამეს – თანხმოვანფუძიანი ან ხმოვნებზე, ძირითადად, -ι და -υ-ზე და-ბოლოებული სახელები. პირველი ტიპის სახელებს თანაბარმარცვლიანი (ἴσισλλαβοι κλίσεις), ხოლო მესამე ტიპისას არათანაბარმარცვლიანი (περιττοσλλαβος) ბრუნება ახასიათებთ. არათანაბარმარცვლიანია ბრუნება, როცა სახელს ირიბ ბრუნვებში მხოლოდითი რიცხვის სახელობით ბრუნვასთან შედარებით ერთი მარცვლით მეტი აქვს.²

¹ Κυρῖις Γ., op. cit., 61-64.

² Kühner R., op. cit., 364.

რ. კიუნერი ცალკე განიხილავს თითოეულ ბრუნებას თავისი მაგალითებით. მოცემული აქვს ბრუნების ტიპებისათვის დამახასიათებელი დაბოლოებების სქემები ძველი ბერძნულის დიალექტების მიხედვით.

პირველი ბრუნების დაბოლოებებია:

მდედრ. სქესი მხ. რ.

	ბეოტ.	ლესბ.	დორ.	ჰომ.	ჰერ.	ატოკ.
Nom.	$\alpha F \check{\alpha}$	$\alpha F \check{\alpha}$	$\alpha F \check{\alpha}$	$\eta (\check{\alpha}) \check{\alpha}$	$\eta \check{\alpha}$	$\eta \alpha F \check{\alpha} \check{\alpha}$
Gen.	αF_S	αF_S	αF_S	αF_S	$\eta_S \eta_S$	$\eta_S \alpha F_S \eta_S$
Dat.	$\alpha \epsilon \eta$	$\alpha \alpha F$	α	$\eta (\alpha) \eta$	$\eta \eta$	$\eta \alpha \eta$
Acc.	$\alpha F \check{\alpha} \nu$	$\alpha F \check{\alpha} \nu$	$\alpha F \check{\alpha} \nu$	$\eta \nu (\alpha F \nu) \check{\alpha} \nu$	$\eta \nu \check{\alpha} \nu$	$\eta_S \alpha F \nu \check{\alpha} \nu \check{\alpha} \nu$
Voc.	$\alpha F \check{\alpha}$	$\check{\alpha}$	$\alpha F \check{\alpha}$	$\eta \check{\alpha} (\alpha F) \check{\alpha}$	$\eta \check{\alpha}$	$\eta \alpha F \check{\alpha} \check{\alpha}$

მამრ. სქესი მხ. რ.

	ბეოტ.	ლესბ.	დორ.	ჰომ.	ჰერ.	ატოკ.
Nom.	$\alpha F_S (\check{\alpha})$	αF_S	αF_S	$\eta_S \check{\alpha} (\alpha F_S)$	η_S	$\eta_S \alpha F_S$
Gen.	αF_o	αF	αF	$\alpha F_o \epsilon \omega (\omega)$	$\epsilon \omega (\omega)$	$\sigma \nu$
Dat.	$\alpha \epsilon \eta$	$\alpha (\alpha F)$	α	$\eta (\alpha)$	η	$\eta \alpha$
Acc.	$\alpha F \nu$	$\alpha F \nu$	$\alpha F \nu$	$\eta \nu (\alpha F \nu)$	$\eta \nu$	$\eta \nu \alpha F \nu$
Voc.			$\alpha F \check{\alpha}$	$\eta \check{\alpha} (\alpha F)$	$\eta \check{\alpha}$	$\eta \check{\alpha} \alpha$

მრ. რ.

	ბგოტ.	ლესბ.	ღორ.	ჰომ.	ჰერ.	სტიკ.
Nom.	αι αε η	αι	αι	αι	αι	αι
Gen.	αFω _v (âν)	âν	âν	αFων έων (ῶν)	έων (ῶν)	ῶν
Dat.	αις αες ης	αισι(ν) αις	αις	ησι(ν) ης αις	ησι	αις
Acc.	αFς	αFν	ανς ᾶς αF _S	αFς	αFς	αF ς

ორ. რ.

Nom. Acc. Voc	α
Gen. Dat	αίν

მეორე ბრუნების დაბოლოებება:

მხ. რ.

	ბეოტ.	ლესბ.	დორ.	ჰომ.	ჰერ.	ატოკ.
Nom.	ოჯ ოვ	ოჯ ოვ	ოჯ ოვ	ოჯ ოვ	ოჯ ოვ	ოჯ ოვ
Gen.	ω	ω	οσ ω	οι ο (οο) οσ	οσ	οσ
Dat.	οι οε υ	ω	ω	ω	ω	ω
Acc.	οσ	οσ	οσ	οσ	οσ	οσ
Voc.	ε	ε	ε	ε (οζ)	ε	ε (οζ)

მრ. რ.

	ბეოტ.	ლესბ.	დორ.	ჰომ.	ჰერ.	ატოკ. ¹
Nom.	οι οε υF ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ
Gen.	ωσ	ωσ	ωσ	ωσ	ωσ	ωσ
Dat.	οιζ οεζ υF ς	οισι (οιζ)	οιζ	οισι(ν) οιζ	οισι(ν)	οιζ οισι(ν)
Acc.	ωζ α	οιζ α	οσ	οσ	οσ	οσ
Voc.	οι οε υF ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ	οι ᾶ

ორ. რ.

Nom. Acc. Voc	ω
---------------	---

¹ ცხრილებში მოცემული შემოკლებებია: ბეოტ. – ბეოტიური დიალექტი, ლესბ. – ლესბოსური დიალექტი, დორ. – დორიული დიალექტი, ჰომ. – ჰომეროსის ენა, ჰერ. – ჰეროდოტეს ენა, ატოკ. – ატიკური დიალექტი.

Gen. Dat	otv
----------	-----

მესამე ბრუნებაზე მსჯელობისას, რ. კიუნერი ცალკე განიხილავს თანხმოვანფუძიან სახელებს, სადაც გამოყოფს:

ლაბიალურ-დენტალურფუძიან სახელებს (π, β, φ, κ, γ, χ, τ, δ, θ);

ლიკვიდურ-ნაზალურფუძიან სახელებს (λ, ρ, ν);

სპირანტულ ანუ σ-ზე დაბოლოებულ სახელებს;

და ცალკე ხმოვანფუძიან სახელებს. აქაც იგი რამდენიმე ქვეპუნქტს გამოყოფს,

კერძოდ:

სახელები -ις, -υς დაბოლოებებით, Gen. -ιος, -υος;

სახელები -ις, -υς დაბოლოებებით, Gen. -εως;

-ευσ, -αυς, -υ დაბოლოებიანი ზედსართავი სახელები.

შემდეგ რ. კიუნერი მსჯელობს მესამე ტიპის თავისებურად ბრუნებად სახელებზე. მათ შორის: γάλα – γάλακτος, γόνυ – γονατος, δόνυ – δόνατος, γυνή – γυναικός, Ζεύς – Διός, Θέμις – Θέμιστος, κύνυ – κυნός, πένυ – πένος, ὄνυ – ὄνατος და სხვ.¹

ამგვარად, ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბების შემდეგ, ბრუნების სისტემის ძირითად კლასიფიკაციად – კვლავ ტრადიციული კლასიფიკაცია რჩება, თუმცა რამდენამდე შეცვლილი სახით. მაგალითად, გ. კურციუსი ბრუნების სამ ტიპზე მსჯელობს, მაგრამ მათგან პირველ და მეორე ბრუნებას ერთ ძირითად ბრუნებად აერთიანებს, რომელსაც ხმოვანფუძიან ბრუნებას უწოდებს. ხოლო მესამეს, შესაბამისად, მეორე ძირითად, ანუ თანხმოვანფუძიან ბრუნებას უწოდებს. რაც შეეხება რ. კიუნერის გრამატიკას, იგი ტრადიციული სისტემის კლასიკურ მაგალითს წარმოადგენს. ზუსტად ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის ჩამოყალიბების შემდეგ ამ სისტემამ ფართო გავრცელება მოიპოვა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს კლასიფიკაცია

¹ Kühner R., op. cit., 456-464.

საუკეთესოა ძველი ბერძნულისათვის, რამდენადაც ის ეყრდნობა ლინგვისტურ საფუძველს და კარგად ჩამოყალიბებულ ლოგიკურ სისტემას წარმოადგენს, რაც უადვილებს მსურველებს ძველი ბერძნული ენის შესწავლას.

§2. ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის ჩამოყალიბება

XIX საუკუნის 70-იან წლებში ენათმეცნიერებაში ჩნდება ახალი მიმართულება, რომელიც ახალგაზრდა გრამატიკული სკოლის სახელით არის ცნობილი. მის წარმომადგენლებს ერთ-ერთმა გერმანისტმა ხუმრობით "ახალგაზრდა გრამატიკოსები" (Junggrammatiker) უწოდა. ეს სახელი შემდგომში გაიმეორა სკოლის ერთ-ერთმა ფუძემდებელმა, კარლ ბრუგმანმა და იგი მთელი მიმართულების სახელად იქცა.

ახალგაზრდა გრამატიკოსების გამოჩენისას ენების ისტორიულ-შედარებითი კვლევა მთელ მსოფლიოში იყო გავრცელებული. თუ კომპარატივისტიკის ჩამოყალიბების პერიოდში წამყვანი მეცნიერები გერმანელები, დანიელები და სლავები იყვნენ, ახლა ლინგვისტური ცენტრები მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში ჩნდება. საფრანგეთში 1866 წელს დაარსდა "პარიზის ლინგვისტური საზოგადოება". ამერიკაში მუშაობს ცნობილი ინდოლოგი ვ. უიტნი, რუსეთში – ა. პოტეხნია, ი. ბოდუენ დე კურტენე, ფ. ფორტუნატოვი, შვეიცარიაში – ფერდინანდ დე სოსიური, ავსტრიაში – ჰ. შუხარდტი, დანიაში – კ. ვერნერი და სხვ.

ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლას ძირითადად მიეკუთვნებოდნენ ლაიფციგის უნივერსიტეტის ენათმეცნიერები, ამიტომაც მათ ხშირად ლაიფციგის სკოლას უწოდებდნენ. ამ სკოლის წარმომადგენლები არიან: ა. ლესკინი, კ. ბრუგმანი, ჰ. ოსტჰოფი, ჰ. პაული, ბ. დელბრიუკი და სხვ.

ძირითადი ნაშრომები, სადაც ახალგაზრდა გრამატიკოსების კონცეფცია ჩამოყალიბდა, არის კ. ბრუგმანისა და ჰ. ოსტჰოფის "შესავალი მორფოლოგიურ გამოკვლევებში" ("Morphologische Untersuchungen") (მას ხშირად ახალგაზრდა გრამატიკოსების მანიფესტაც უწოდებენ) და ჰ. პაულის წიგნი "ენის ისტორიის

პრინციპები" ("Prinzipen der Sprachgeschichte"), ახალგაზრდა გრამატიკოსების შეხედულებათა თეორიული ნაწილი, "ახალგაზრდა გრამატიკოსების კატეხიზმო".

ახალგაზრდა გრამატიკოსები, ძირითადად, სამ დებულებას იცავდნენ:

ენაში არსებულ ფონეტიკურ კანონებს არ აქვთ გამონაკლისი; ახალი ენების წარმოშობის პროცესში და საერთო ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ ცვლილებებში მნიშვნელოვანია ანალოგიის როლი;

უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა თანამედროვე, ცოცხალი ენების კვლევა, ვინაიდან ძველი ენებისაგან განსხვავებით, თანამედროვის შესწავლამ შეიძლება ხელი შეგვიწყოს ლინგვისტური და ფსიქოლოგიური კანონზომიერების დადგენაში.¹

ახალგაზრდა გრამატიკოსები დიდ ყურადღებას უთმობენ ენის განვითარების შესწავლას. მათი აზრით, ენათმეცნიერების მეთოდი, მისი კვლევის ობიექტიდან გამომდინარე, შეუძლებელია არ იყოს ისტორიული. ენათმეცნიერება არის ისტორიული მეცნიერება და სხვანაირი არც შეიძლება იყოს. ისინი არ უარყოფენ აღწერითი ენათმეცნიერების არსებობას, მაგრამ აღნიშნავენ, რომ აღწერაც უნდა გულისხმობდეს ენის მოვლენებისადმი ისტორიულ დამოკიდებულებას.²

ბერძნული ენის შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია კ. ბრუგმანის "ბერძნული გრამატიკა" ("Griechische Grammatik"), რომელიც პირველად 1885 წელს გამოიცა და ა. თუმბის "ბერძნული დიალექტის სახელმძღვანელო" ("Handbuch der griechischen Dialekte"). ა. თუმბი ძველი ბერძნული ენის დია-

¹ Кондрашов И. Д., *op. cit.*, 72.

² Пауль Г., Принципы истории языка, издательство Иностранной Литературы, Москва 1960, 42-43.

ლექტებს ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის გამოყენებით იკვლევს; ასევე აქვს გამოკვლევები სანსკრიტსა და ახალ ბერძნულ ენაში.¹ 1895 წელს იგი აქვეყნებს ნაშრომს ახალ ბერძნულ ენაში "ახალი ბერძნული ხალხური ენის სახელმძღვანელო" ("Handbuch der neugriechischen Volkssprache"), სადაც ბერძნული ენის ბრუნების სისტემას პირველად უკავშირებს სქესის კატეგორიას. ასეთ კლასიფიკაციას შემდეგ მხარს უჭერენ ახალი ბერძნული ენის სხვა მკვლევარებიც, მათ შორის მ. ტრიანდაფილიდისი, რის შემდეგაც იგი საყოველთაოდ აღიარებული ხდება.²

უფრო დაწვრილებით შევჩერდებით კ. ბრუგმანის "ბერძნულ გრამატიკაზე". ბრუნებაზე მსჯელობისას კ. ბრუგმანი თითოეულ ბრუნვაში სახელის ფორმაცვალეზას ცალკე განიხილავს. იგი აღნიშნავს, რომ სახელის ფლექსია ზოგადად დამოკიდებულია სამ კატეგორიაზე: ბრუნვაზე, რიცხვსა და სქესზე. ძველ ბერძნულში ხუთი ბრუნვაა: სახელობითი, წოდებითი, ბრალდებითი, ნათესაობითი და მიცემითი. ბრუნების დროს სხვადასხვა სახელს ერთსა და იმავე ბრუნვაში სხვადასხვა დაბოლოება ანუ ბრუნვის ნიშანი შეიძლება ჰქონდეს. მაგალითად, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებია ΠΑΡΙΣΙ და ΤΙΜΗΣ. ზოგ სახელს სხვადასხვა ბრუნვაში ერთი და იგივე დაბოლოება აქვს. მაგალითად, ΜΕΙΖΙΣ გამოიყენება როგორც სახელობითის, ასევე ბრალდებითი ბრუნვისათვის, ΠΑΡΙΣ სახელობითისა და წოდებითი ბრუნვისათვის.³

კ. ბრუგმანის აზრით, ბრუნებისას დიდი ყურადღება უნდა მივაქციოთ სახელის ფუძეს, რომელიც ბრუნვის, რიცხვისა და სქესის გაგებას მოიცავს. "სახელის ფუძის ფორმა განმსაზღვრე-

¹ Широков О. С., op. cit., 6.

² Τσοπανάκης Α., op. cit., 208.

³ Brugmann K., Griechische Grammatik, bearbeitet von Thumb A., C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Oscar Beck, München 1913, 255.

ლია ბრუნვის, რიცხვისა და სქესის მნიშვნელობისათვის".¹ მაგალითად, ფუძე *φσγή* მოიცავს სახელის სახელობითი ბრუნვის, მხოლობითი რიცხვისა და მდედრობითი სქესის კატეგორიას, ხოლო ფუძე *πσλς* – სახელობითი, ბრალდებითი ბრუნვების, მხოლობითი რიცხვის და საშუალო სქესის ფორმას.

სახელის ბრუნებისას დიდი ყურადღება უნდა დაეთმოს ფონეტიკურ კანონებს, მათ შესწავლას. ჯერ კიდევ გ. კურციუსი აღნიშნავდა, რომ ბრუნების დროს ძალიან ხშირია შემთხვევები, როდესაც საჭიროა ფონეტიკის საფუძვლიანი ცოდნა და მისი ცალკეული პარაგრაფების ხელახალი გამეორება.²

ამავე თვალსაზრისს ავითარებს კ. ბრუგმანი. მისი აზრით, ბრუნების დროს ფონეტიკური მოვლენებიდან განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მივაქციოთ აბლაუტს, ხმოვანთა მონაცვლეობას. საუბარი მიდის როგორც კვალიტატურ, ასევე კვანტიტატურ აბლაუტზე. ცნობილია, რომ კვანტიტატური აბლაუტი გულისხმობდა ხმოვნის ხანგრძლივობის, რაოდენობრიობის შეცვლას (მაგალითად, *πατήρ* – *πατέρες*), ხოლო კვალიტატური აბლაუტის დროს იცვლებოდა ხმოვნის ხარისხი (მაგალითად, *λέγω* – *λόγος*). მაგალითისთვის კ. ბრუგმანს მოცემული აქვს ისეთი ფორმები, როგორიცაა *νύμφη* – *νύμφα*, *κῆνος* – *κῆνος*, *ἵππος* – *ἵππε* და სხვ.

კ. ბრუგმანი ასევე გამოყოფს ბრუნვების ძლიერ და სუსტ ფორმებს (*starke und schwache*). ბრუნვის ფორმა ძლიერია თუ ფუძე უცვლელად არის დაცული, თუ მისი შეკვეცა არ ხდება (მაგალითად, *πατήρ*, *πατέρα*, *πατέρι*, *πατέρες*, *πατέρας*), ხოლო სუსტია, როდესაც ფუძე შეკვეცილია (*πατρός*, *πατρῶν*, *πατράσι*).³

¹ Brugmann K., 256.

² Κυρῖις Γ., op. cit., 8.

³ Brugmann K., op. cit., 256.

კ. ბრუგმანი არ მსჯელობს ბრუნების ტიპების კლასიფიკაციაზე. იგი მხოლოდ ბრუნების ნიშნების დართვის შედეგად ფუძეში არსებულ ცვლილებებზე საუბრობს. ცალკე გამოყოფს ნაცვალსახელის ბრუნებას, რომელსაც მრავალი თავისებურება ახასიათებს.

ამავე პერიოდში იქმნება ი. მორის "ბერძნული ენის მოკლე ეტიმოლოგია" ("Краткая этимология греческого языка"), სადაც იგი ბერძნულ ენაში არსებულ ბრუნების სისტემას, ტრადიციისამებრ, სამ ბრუნებად ჰყოფს. ამ ნაშრომში არ ჩანს განსხვავებული კლასიფიკაცია. აქაც პირველ ბრუნებას α ფუძიანი სახელები განეკუთვნება, მეორეს \omicron და ω ფუძიანები, ხოლო მესამეს – თანხმოვანფუძიანი, ι და υ ხმოვნებზე და დიფთონგებზე დაბოლოებული სახელები.¹

ანალოგიურ კლასიფიკაციას გვთავაზობს ნ. ფოკოვიც თავის ნაშრომში "ბერძნული ენის სახელმძღვანელო" ("Учебникъ Греческого языка"). გარდა ამისა, მეორე ბრუნების სახელებთან ავტორს განხილული აქვს ე. წ. შერწყმული ბრუნება. ამ ბრუნებით ის სახელები იბრუნვის, რომელთაც ფუძისეული \omicron -ს წინ აქვთ ι ან ϵ , რაც იწვევს ხმოვნების შერწყმას. შერწყმა შემდეგნაირად ხდება:

1. მოკლე $\omicron\iota$, $\epsilon\iota$, $\omicron\epsilon$ -დან ვიღებთ $\iota\upsilon$ -ს;
2. თუ ბრუნვის ნიშანი გვაქვს გრძელი ბგერა ან დიფთონგი (მაგალითად, ω , $\omega\upsilon$, $\omicron\iota$, $\omicron\upsilon\epsilon$), მაშინ გრძელი ხმოვანი უცვლელი დარჩება;
3. მარცვალზე, რომელიც შერწყმის შედეგად წარმოიშობა, შემოსილი მახვილი დაისმის.² მაგალითად, $\acute{\iota}$ $\nu\omicron\upsilon\epsilon$.

¹ Морь Я., Краткая этимология греческого языка, Издание Автора, С.-Петербургъ 1897, 14-40.

² Фокковъ Н., Учебникъ Греческого языка, Типографія Императорской Академіи Наук, С.-Петербургъ 1871, 23.

ბრ.	მხ. რ.	მრ. რ.	ორ. რ.
Nom.	ὁ νόσος > νοῖς	οἱ νόσοι > νοῖ	τὸ νόσῶ > νοῖ
Gen.	τοῖν νόσων > νοῖν	τῶν νόσων > νοῖν	τοῖν νόσων > νοῖν
Dat.	τῷ νόσῳ > νοῖ	τοῖς νόσοις > νοῖς	τῷ νόσῳ > νοῖ
Acc.	τὸν νόσον > νοῖν	τοὺς νόσους > νοῖς	τοῖν νόσων > νοῖν
Voc.	ὦ νόε > νοῖ	ὦ νόσοι > νοῖ	τὸ νόσῶ > νοῖ

მესამე ტიპის ბრუნების განხილვის დროს მოცემულია თავისებურად ბრუნებადი არსებითი სახელები. ესენია: ὁ ἄσῃρ, ἡ γυρή, ὁ Ζεὺς, τὸ γόνυ, ὁ κῶνα, ἡ νᾶς, τὸ ᾤδαρ, ἡ χεῖρ.

საინტერესოა აგრეთვე ე. შვიცერის კლასიფიკაცია, რომელიც მან ჩამოაყალიბა თავის ნაშრომში: "ბერძნული გრამატიკა" ("Griechische Grammatik"). ბრუნების შესახებ მსჯელობისას იგი გამოყოფს სამ ძირითად ტიპს. ესენია: ბრუნების პირველი ტიპი, სადაც ნათლად ჩანს ინდოევროპული ენებისათვის დამახასიათებელი კონტრაქცია; აქ შედის α და ο ფუძიანი სახელები. ბრუნების მეორე ტიპი, სადაც კონტრაქცია არ ხდება; აქ შედის ლიკვიდურ-ნაზალური (λ, ρ, μ, ν) და ლაბიალურ-დენტალური (π, β, φ, κ, γ, ξ, τ, δ, θ) დაბოლოებიანი სახელები. ბრუნების მესამე ტიპი, სადაც გაერთიანებულია სახელები, რომელთაც ახასიათებთ ბერძნული კონტრაქცია; აქ შედის ι და υ ფუძიანი, დიფთონგზე დაბოლოებული -ευ-ς, -αυ-ς, -ου-ς და -ς-ზე დაბოლოებული სახელები.

ე. შვიცერის ნაშრომი იმითაცაა მნიშვნელოვანი, რომ აქ მოცემულია ინდოევროპული ენებისათვის დამახასიათებელი ბრუნვის ნიშნები, საიდანაც ბერძნული ენის ბრუნვის ნიშნები წარმოიშვა.¹

ბრუნვა	მხ. რ.	მრ. რ.
Nom.	-s, -∅	-es
Acc.	-m, -m	-ns, -ns

¹ Schwyzer E., op. cit., 547.

Gen.	-es, -os, -s (sjo)	-om
Abl.	-e/-od	-bh(j)os
Dat.	-ei, -ai	-bh(j)os
Instr.	-bhi	-bhis
Voc.	-s, -Ø	-es

მათგან წარმომდგარი ბერძნული ენის ბრუნვის ნიშნებია:¹

ბრუნვა	მხ. რ.	მრ. რ.
Nom.	-s	-es
Acc.	-v, -a	-vs, -as
Gen.	-os, -as, -ois	-as
Dat.	-ei, -i, -ai, -ai	-ei

ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის წარმომადგენლებთან ბრუნვის ტიპების გამოყოფა მიჰყვება ი. ველერუსის მიერ შემოთავაზებულ კლასიფიკაციას, ანუ მოცემულია ბრუნვის სამი ტიპი და დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ფუძის დაბოლოებას. როგორც ჩანს, ეს სისტემა ყველაზე მისაღები აღმოჩნდა ძველი ბერძნულისათვის, და ახალგაზრდა გრამატიკოსებიც არ ცდილობენ რაიმე ახალის შემოთავაზებას და გავრცელებულ კლასიფიკაციას მიჰყვებიან. ერთადერთი ოდნავ განსხვავებული კლასიფიკაცია მოცემულია ე. შვიცერთან. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, იგი პირველ ბრუნებაში იმ სახელებს აერთიანებს, რომლებშიც ნათლად ჩანს ინდოევროპული ენებისათვის დამახასიათებელი კონტრაქცია; აქ შედის *a* და *o* ფუძიანი სახელები. ბრუნვის მეორე ტიპში ის სახელებია შესული, რომლებშიც კონტრაქცია არ ხდება, ანუ ლიკვიდურ-ნაზალურ (*λ, ρ, μ, ν*) და ლაბიალურ-დენტალურ (*π, β, φ, κ, γ, ξ, τ, δ, θ*) დაბოლოებიანი სახელები. მესამე ტიპში ის სახელებია, რომელთაც ახასიათებთ ბერძნული კონტრაქცია; აქ შედის *i* და *u*

¹ Schwyzer E., op. cit., 549.

ფუძიანი, დიფთონგზე დაბოლოებული -ჲს-ს, -აჲს-ს, -იჲს-ს და -ს-ზე დაბოლოებული სახელები. მიუხედავად იმისა, რომ საერთო ჯამში აქაც გვაქვს სამი ბრუნება, როგორც ტრადიციულ კლასიფიკაციაში, მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ე. შვიცერი გვთავაზობს ახალ პრინციპს ანუ საფუძვლად იღებს არა სახელის ფუძის დაბოლოებას (თუმცა ამასაც ითვალისწინებს), არამედ ფონეტიკურ ფაქტორს, კერძოდ, ხმოვანთა კონტრაქციას.

თავი V

ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის ძველი ბერძნული ენის უახლეს გრამატიკულ სახელმძღვანელოებში

XX საუკუნეში ენათმეცნიერებაში რამდენიმე ახალი მიმართულება ჩნდება. მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანია ის მიმდინარეობა, რომელიც სტრუქტურალიზმის სახელით არის ცნობილი. იგი ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის წიაღში წარმოიშვა და უშუალოდ უკავშირდება ი. ა. ბოდუენ დე კურტენეს და ფერდინანდ დე სოსიურის სახელებს. მათი თეორიის თანახმად, კვლევის ცენტრალური ობიექტია ენა, როგორც სტრუქტურა, სხვადასხვა ელემენტისაგან შემდგარი მთლიანობა. ამ დროის ლინგვისტები მკაცრად გამოდიან ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის წინააღმდეგ. XX საუკუნის დასაწყისში ჩნდება ახალი, ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის საწინააღმდეგო – ენის საზოგადოებრივი ფუნქციისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მინიჭების ტენდენცია. ასე ვითარდება ენათმეცნიერებაში ე. წ. სოციოლოგიური მიმართულება. ამ მიმართულების ფუძემდებელია ფერდინანდ დე სოსიური და მისი მოწაფე ა. მეიე. მათი მიმდევრები იყვნენ ჟ. ვანდრიესი, შ. ბალი, ა. სეშე, ე. ბენვენისტი და სხვ. ამ დროის მნიშვნელოვან მიმართულებებს აგრეთვე წარმოადგენს ე. წ. ეთნოლინგვისტიკა, ფსიქოლინგვისტიკა და არეალური ლინგვისტიკა.¹

ძველი ბერძნული ენის თანამედროვე გრამატიკებიდან განვიხილავთ ჩვენს ხელთ არსებულთ. ესენია: ვ. ბრანდენშტაინის "ბერძნული ენათმეცნიერება" ("Griechische

¹ Головин Б. Н., *op. cit.*, 308-309.

Sprachwissenschaft"), მ. მაიერ-ბრიუგერის "ბერძნული ენათმეცნიერება" ("Griechische Sprachwissenschaft"), ჰ. შანტრენის "ბერძნული ენის ისტორიული მორფოლოგია" ("Morphologie historique du Grec"), ა. ძარძანოსის "ძველი ბერძნული ენის გრამატიკა" ("Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας"), ი. სტამატაკოსის "ძველი ბერძნულის ისტორიული გრამატიკა" ("Ιστορική γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής").¹

აქვე უნდა აღვნიშნოთ კიდევ ერთი ნაშრომი, რომელიც უშუალოდ ძველი ბერძნული ენის გრამატიკას არ წარმოადგენს, მაგრამ ბერძნული ენის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის. ეს ნაშრომია ჰ. კრავსის "ინდოევროპული ენათმეცნიერება" ("Indogermanische Sprachwissenschaft").

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ამ პერიოდში გრამატიკების უმრავლესობა მიჰყვება ბრუნების სისტემის ტრადიციულ დაყოფას, ე. ი. ყველგან გამოყოფილია სამი ბრუნება ანუ სამი კანკლედობა, ფუძეთა დაბოლოებების მიხედვით. ერთადერთი განსხვავება, რომელიც ამ გრამატიკებში გვხვდება, ის არის, რომ ზოგიერთი მეცნიერი ბრუნების სამი ტიპის გამოყოფისას მათ სხვადასხვა სახელწოდებას ანიჭებს. ასე, მაგალითად, ი. სტამატაკოსი გვთავაზობს შემდეგნაირ კლასიფიკაციას: ორი ხმოვანდაბოლოებიანი ბრუნება (α და ο ფუძიანი) და ერთი თანხმოვანდაბოლოებიანი: "ფუძის ბოლო ბგერის საფუძველზე გამოყოფთ ორ ხმოვანდაბოლოებიან ბრუნებას და ერთ თანხმოვანდაბოლოებიანს".² თუმცა, როგორც ჩანს, მკითხვე-

¹ არ განვიხილავთ ძველი ბერძნული ენის სხვადასხვა სახელმძღვანელოს, რომელიც დიდი რაოდენობითაა გამოცემული, ვინაიდან მათი რიცხვი საკმაოდ დიდია და, ფაქტობრივად, ისინი აღნიშნული გრამატიკების საფუძველზეა შედგენილი, ანუ აქ არ გვხვდება განსხვავებული თვალსაზრისები ბრუნების სისტემასთან დაკავშირებით.

² Σταματάκος Ι., Ιστορική γραμματική της αρχαίας Ελληνικής, Εκδοτικός οίκος Πέτρου Δημητράκου Α. Ε., Αθήνα 1953, 111.

ლისათვის გასამარტივებლად აქვე მიღებულ, ტრადიციულ დასახელებებს მოიხსენიებს: "ა) ო ფუძიანი ბრუნება, მეორე ბრუნება (როგორც ხშირად უწოდებენ მას); ბ) α ფუძიანი ბრუნება (პირველი ბრუნება); გ) თანხმოვანდაბოლოებიანი ბრუნება (ე. წ. მესამე ბრუნება)".¹

პ. შანტრენის თანახმად, ბერძნული ენის ბრუნების სისტემა აგრძელებს ინდოევროპულს. ჩვეულებრივ, ფაქტები, რომლებსაც ბრუნების სისტემაში ვხვდებით, სამ ტიპად შეიძლება დაიყოს. ერთ-ერთი მათგანი თემატურ ბუნებას წარმოადგენს (λῆκος ტიპი), სადაც თემატური ხმოვანი გვიჩვენებს e/ο მონაცვლეობას. ამას უპირისპირდება ათემატური ბრუნება, რომელიც მკვეთრად განსხვავდება თემატური ბრუნებისაგან; აქ დაბოლოებები ადვილად სცილდება ფუძეს და ელემენტი, რომელიც წინ უსწრებს დაბოლოებას, ექვემდებარება რაოდენობრივ მონაცვლეობას, მახვილის ადგილი იცვლება. ეს ტიპია θήρ (θηρός), πῖς (πιδός), πῖς (πίλις, πῖλις, πῖλες). მესამე ბრუნებას შეადგენს სახელები, რომლებიც -α-ზე ბოლოვდება და გარკვეულწილად ათემატური ბრუნების მსგავსად იბრუნვის: ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი იგივეა, ხდება ხმოვნის მონაცვლეობა და იცვლება მახვილის ადგილი. სხვამხრივ, იგი თემატურ ბრუნებას მიჰყვება. ასე, მაგალითად, მიცემითი ბრუნვის მხოლოებითი რიცხვის ფორმა და სახელობითი და მიცემითი ბრუნვის მრავლობითი რიცხვის ფორმა.²

დ. კუდრიავსკის აზრით, სამივე ბრუნება შეიძლება დავიყვანოთ ერთ ბრუნებაზე, სადაც დაბოლოებები ფუძეების შესაბამისად იცვლება. ამას იგი ბერძნული ენის დიალექტების და ინდოევროპული ენების შედარებითი კვლევის საფუძველზე

¹ Σταματάκος Ι., op. cit., 111.

² Шантрен П., op. cit., 22.

ადგენს. ავტორი ამ ერთი ბრუნების დაბოლოებების სქემასაც გვთავაზობს:¹

	მამრ./მდედრ.	მამრ./მდედრ.	საშ.
	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ. მრ. რ.
Nom.	-, -ς	-εξ (οι, -αι)	-, -ν -α
Gen.	-ος, -ς, -(ι)ο	-ων	
	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ. მრ. რ.
Dat.	-αι, -ι	-σι (-οις, -αις)	
Acc.	-ν, -α	-νς, -ας	-α
Voc.	-	= Nom.	

	ორ. რ.
Nom. Acc. Voc.	-ε (-ω, -α)
Gen. Dat.	-οιυ (-αιυ)

XX საუკუნის ძველი ბერძნული ენის გრამატიკებში პირველ ბრუნებას განეკუთვნება *α* ფუძიანი, მდედრობითი და მამრობითი სქესის სახელები. ისინი ორგვარი წარმომავლობის არიან: ერთნი მიმდინარეობენ საერთო ინდოევროპული ფუძე ენის გრძელ *α-ზე*, ხოლო მეორენი – ფუძე ენის მოკლე *-α-ზე* დაბოლოებული სახელებიდან. პირველმა ჯგუფმა ფუძის ბოლოს მოგვცა (ატკურ დიალექტში *ε*, *ι*, *ρ*-ს შემდეგ *η* კვლავ *α*-ში გადავიდა), ხოლო მეორე ჯგუფმა მოგვცა მოკლე ხმოვანი *α*.²

ძველი ბერძნულის უახლესი პერიოდის გრამატიკებში ჩამოყალიბდა კლასიფიკაციის ამგვარი წესი: პირველი

¹ Кудрявский Д., Грамматика древнегреческого языка, Тартуский Государственный Университет, Тарту 1964, 31. მართალია, დ. კუდრიავსკის ნაშრომი სახელმძღვანელო წამრთადგენს, მაგრამ მასში რამდენადმე განსხვავებულ ინფორმაციას ვხვდებით. ამიტომ ჩვენ ამ ნაშრომსაც შევეხებით.

² გორდუზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., *op. cit.*, 36.

ბრუნების სახელებს აქ ჰყოფენ α purum-იან ("წმინდა"), ანუ ძლიერი α -თი დაბოლოებულ და α impurum-იან ("არაწმინდა"), ანუ სუსტი α -სა და η -ზე დაბოლოებულ სახელებად. მაგრამ ასეთი კლასიფიკაცია არ გვხვდება ამ პერიოდის ყველა გრამატიკაში. ასე, მაგალითად, ა. ძარძანოსი საერთოდ არ მსჯელობს α purum-იან და α impurum-იანი სახელების შესახებ. მართალია, იგი გვთავაზობს პირველი ბრუნების ყველანაირ დაბოლოებებს, მაგრამ არ განმარტავს მათ;¹ დ. კუდრიავსკი პირველი ბრუნების სახელებში სამი ტიპის ბრუნებას გამოყოფს, კერძოდ, η -ზე, αF -სა და α -ზე დაბოლოებული სახელების ბრუნებას. თანაც აღნიშნავს, რომ მოკლე α ძირითადად -ja სუფიქსის შემადგენლობაში შედის, რომლის საშუალებით მრავალი ზედსართავი იწარმოება.²

პირველი ბრუნების გარდა, ძველ ბერძნულში გვქონდა შერწყმული პირველი ბრუნებაც, სადაც გაერთიანებული იყო ის სახელები, რომლებსაც ფუძისეული ხმოვნის წინ ჰქონდათ ისეთი ხმოვანი, რომელსაც, თავის მხრივ, ფუძისეული ხმოვანი ერწყმოდა (მაგ.: ἦ γῆ < γῆα). ამ თვალსაზრისით, არსებულ გრამატიკებში ერთნაირი აზრია დაფიქსირებული.

მეორე ბრუნებას განეკუთვნება α -ზე დაბოლოებული სახელები, როგორც მამრობითი, ასევე მდედრობითი და საშუალო სქესისა. ამ ბრუნებას თემატურ ბრუნებასაც უწოდებენ და იგი ბერძნული ენის სახელის სისტემის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ნაწილს წარმოადგენს. სავარაუდოა, რომ ეს ფლექსია ინდო-ევროპულ ენაში სხვა ტიპებთან შედარებით უფრო გვიან წარმოიშვა. როგორც ჩანს, იგი ბერძნული ენის განვითარებასთან ერთად ვითარდებოდა და მისი სფერო ძველი ათემატური

¹ Τζαρτζάνος Α., Γραμματική της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1979, 27-29.

² Кудрявский Д., op. cit., 34.

(მესამე ბრუნების) სახელების საშუალებით ფართოვდებოდა. მაგალითად, ΠΑΧΟΣ ΠΑΨ-იდან, სῶς სῶς-ის ნაცვლად და ა. შ.¹

ინდოევროპულ ენებში ამ თემატურ ტიპს მიეკუთვნებოდა მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო სქესის სახელები. იგივე მდგომარეობა შენარჩუნებულია ბერძნულ ენაში, თუმცა ზედსართავი სახელის სისტემის ზეგავლენის შედეგად დაიწყეს ამ ფლექსიის გაიგივება მხოლოდ მამრობითი სქესის სახელებთან.

ამ ბრუნების მთავარი მახასიათებელი ნიშანი არის o/e ბგერების მონაცვლეობა, რომელიც თავს იჩენს წოდებით ბრუნვაში. ამიტომ წოდებით ბრუნვაში -ε დაბოლოება არ უნდა აგვერიოს ბრუნვის ნიშანში. იგი ფუძისეული o-ს აბლაუტის ε საფეხურია. o ბგერის ნულოვანი საფეხური ბრუნების დროს თავს არ იჩენს.

მეორე ბრუნება ანუ კანკლედობა სამი სახისაა: ა) მარტივი, ბ) შერწყმული და გ) ატიკური. თუმცა ეს დაყოფაც ყველა გრამატიკაში ერთნაირად როდია მოცემული. ასე, მაგალითად, ა. კოზარაჟევსკი მეორე ბრუნებაში რაიმე ქვეპუნქტს არ გამოყოფს. იგი მხოლოდ იმას აღნიშნავს, რომ მეორე ბრუნებას o ფუძიანი სახელები მიეკუთვნება. ი. სტამატაკოსი მეორე ბრუნებას სამ ნაწილად ჰყოფს, ოღონდ არა ტრადიციულ სახეებად, არამედ სქესის მიხედვით: ჯერ მამრობით სახელებს განიხილავს, შემდეგ მდედრობითსა და საშუალოს.²

მეორე კანკლედობის შერწყმულ ბრუნებას ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში გამოყოფდა ნ. ფოკოვი.³ ძველი ბერძნულის უახლეს გრამატიკულ ლიტერატურაშიც მრავალი მეცნიერი მსჯელობს შერწყმულ ბრუნებაზე. რაც შეეხება ატიკურ ბრუნებას, მას

¹ Шантрен П., op. cit., 23.

² Σταματάκος Ι., op. cit., 111-118.

³ იხ. ჩვენი ნაშრომის გვ. 98.

განეკუთვნება რამდენიმე არსებითი სახელი, რომელთა ფუძე ბოლოვდება α -ზე.

მესამე ბრუნებას განეკუთვნება თანხმოვანფუძიანი და ცალკეულ ხმოვნებზე დაბოლოებული სამივე სქესის სახელები:

- ა) ლიკვიდურ-ნაზალურფუძიანი (ν , ρ);
- ბ) ლაბიალურ-გუტურალურფუძიანი (β , π , ϕ , γ , κ , χ);
- გ) დენტალურფუძიანი (δ , τ , θ);
- დ) საშუალო სქესის $\mu\alpha\tau$ ფუძიანი;
- ე) $\nu\tau$ ფუძიანი;
- ვ) σ ფუძიანი;
- ზ) ι ფუძიანი;
- თ) ν ფუძიანი;
- ი) $\epsilon\nu$ ფუძიანი;
- კ) α ფუძიანი;

მესამე ბრუნებას სხვანაირად ათემატურ ბრუნებას უწოდებენ. იგი უპირისპირდება თემატურ ბრუნებას და მას მეტწილად არქაული ხასიათი აქვს. აქ დაბოლოების წინ ელემენტის გახმოვანება ხდება და მახვილის ადგილი იცვლება. ენის განვითარების პროცესში მოხდა მისი გამარტივება, ხოლო მოგვიანებით ამ ტიპის ბრუნების დაკარგვის ტენდენცია გაჩნდა. ბუნებრივია, ათემატური ბრუნების ფუძეები ორ ჯგუფად იყოფა: თანხმოვნებსა და ხმოვნებზე დაბოლოებულად. მესამე ბრუნება თითქმის ერთი სახითაა მოცემული ყველა გრამატიკაში. ამ ბრუნების ერთადერთი განსხვავება ქვეჯგუფების თანმიმდევრობაა.

განხილულ გრამატიკებში მოცემულია თავისებურად ბრუნებადი არსებითი სახელები, თუმცა მათი რიცხვი ხშირად განსხვავებულია. ძირითადად, შემდეგი სახელები გვხვდება: ἡ γυρή, ὁ σῆς, ἡ χείρ, ὁ πῖς, ὁ ὀδῖς, τὸ ὕδωρ, τὸ φῶς, ὁ μάρτυς, τὸ πῦρ, ὁ παῖς და სხვ.

უახლეს პერიოდში ძველი ბერძნული ენის გრამატიკებში ყველგან მოცემულია ბრუნების სისტემის ტრადიციული დაყოფა. ერთადერთი განსხვავება, რომელიც გვხვდება, ბრუნების ტიპების სხვადასხვა სახელწოდებაა.

თხზი VI

ახალი ბერძნული ენის ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის

§ 1. ახალი ბერძნული ენის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, მანოლის ტრიანდაფილიდისი

ახალი ბერძნული ენის პერიოდი იწყება 1453 წლიდან, კონსტანტინოპოლის დაცემიდან. რა თქმა უნდა, ეს მხოლოდ პირობითი მიჯნაა. ახალმა ბერძნულმა რამდენიმე საუკუნით ადრე დაიწყო ფორმირება. ერთ-ერთი ყველაზე მწვავე პრობლემა, რომელიც თანამედროვე ეპოქაში წარმოიშვა, არის ე. წ. ენის საკითხი (γλωσσικό ζήτημα), რასაც მდიდარი სამეცნიერო ლიტერატურა მიეძღვნა.¹ როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჯერ კიდევ ბიზანტიური ეპოქიდან ბერძნულს ახასიათებდა დიგლოსია, ანუ ორი ენობრივი ნორმის არსებობა.² პირველი გამოკვლევა სასაუბრო ენის შესახებ ეკუთვნის XZI საუკუნის სასულიერო პირს ნ. სოფიანოსს ("ბერძენთა საერთო ენის გრამატიკა" – "Γραμματική τῆς κοινῆς τῶν Ελλήνων γλώσσης"). ამ გრამატიკაზე ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ.³

¹ ამ საკითხისადმი მიძღვნილი ნაშრომებიდან აღსანიშნავია: Μπαμπινιώτης Γ., Ελληνική γλώσσα, Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον, μελέτηματα, διαλέξεις και άρθρα, 1977-1993, "Gutenberg", Αθήνα 1994; Κριαράς Ε., Η γλώσσα μας, Παρελθόν και Παρόν, Θεσσαλονίκη 1992; Κριαράς Ε., Λόγιοι και Δημοτικισμός, Εκδοτική Αθηνών Α. Ε., Αθήνα 1987; Κριαράς Ε., Πρόσωπα και θέματα, από την Ιστορία του Δημοτικισμού, Τόμος Α', Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1986; Μέγα Α. Ε., Ιστορία του Γλωσσικού ζήτηματος, Μέρος Α', Αιώνας γλωσσικών αλλοιώσεων (30 π. Χ. – 1750 μ. Χ.), Εκδόσεις "Δωδώνη", Αθήνα – Γιάννινα 1997; Μέγα Α. Ε., Ιστορία του Γλωσσικού ζήτηματος, Μέρος Β', Αιώνας γλωσσικών αλλοιώσεων (1750 – 1926), Εκδόσεις "Δωδώνη", Αθήνα – Γιάννινα 1997.

² იხ. ჩვენი ნაშრომის გვ. 68-69.

³ იხ. ჩვენი ნაშრომის გვ. 77-78.

XვIII საუკუნეში განსაკუთრებით მწვავედ დაისვა ორი ნორმის – სასაუბრო ხალხურისა და ხელოვნური ლიტერატურულის ურთიერთმორიგების საკითხი. მართალია, XვIII საუკუნეში საბოლოო გადაწყვეტილება ვერ იქნა მიღებული, მაგრამ გამოიკვეთა აზრთა დიამეტრული დაპირისპირება სალიტერატურო ნორმის შერჩევის თაობაზე. არსებობდა სამი პოზიცია: ა) ბერძნული სალიტერატურო ენა უნდა ყოფილიყო ძველი ბერძნული; ბ) ბერძნებს ორიენტაცია უნდა აეღოთ იმ ენაზე, რომელიც წარმოადგენდა ამ ეპოქის ბერძენთა რეალურ საკომუნიკაციო ენას და რომელიც არსებითად განსხვავდებოდა ძველი ბერძნულისაგან; გ) ადამანდიოს კორაისის მიერ შემოთავაზებულ იქნა კომპრომისული ვარიანტი, რომელიც ითვალისწინებდა დიგლოსიის ნეიტრალიზაციას ძველი და ახალი ენობრივი ნორმების სინთეზის გზით, ასე დამკვიდრდა ახალი ენა – კათარევუსა (καθαρευουσα). თუმცა, შემდგომში ეს ენა თანდათანობით სულ უფრო და უფრო მეტად განიცდიდა არქაიზაციას და შორდებოდა ჩვეულებრივ სასაუბრო ენას.¹

XX საუკუნეში იყო ცდები დიმოტიკი ოფიციალურ სამწერლობო ენად დაემკვიდრებინათ. ბრძოლა დიმოტიკისა და კათარევუსას მომხრეებს შორის განსაკუთრებით გამწვავდა ი. ფსიხარისის ნაშრომის: "ჩემი მოგზაურობა" ("Το ταξίδι μου", 1888) გამოსვლის შემდეგ. დაიწყო ი. ფსიხარისის და მისი მემკვიდრეების ბრძოლა გ. ხაშიდაკისსა და კათარევუსას დამცველებთან. ეს ბრძოლა რამდენიმე ეტაპად წარიმართა:

- მოძრაობა სასაუბრო ენის დასამკვიდრებლად – საგმირო-საბრძოლო პერიოდი (ი. ფსიხარისის გამოჩენა);

¹ დაწვირლებითი ინფორმაციისათვის იხ. გორდეზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., *op. cit.*, 13-17; ბერიკაშვილი ს., შამანიდი ს., ბერძნული განმანათლებლობა, ნარკვევები ახალბერძნულ ლიტერატურაში, "ლოგოსი", თბილისი 2005, 51-55.

- მოძრაობა სასაუბრო ენის სკოლებში დასამკვიდრებლად (საგანმანათლებლო საზოგადოების დაარსება, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა მ. ტრიანდაფილიდისი);
- მოძრაობა სასაუბრო ენის სახელმწიფო ენად გამოცხადებისთვის (განათლების სამინისტრო ქმნის სპეციალურ კომისიას, რომლის დახმარებით 1917 წელს სკოლებში პირველად შემოიღეს დიმოტიკის გაკვეთილები).¹

ბრძოლაში დიმოტიკის დასამკვიდრებლად მნიშვნელოვანი ადგილი მ. ტრიანდაფილიდისს უჭირავს. იგი არა მხოლოდ სათავეში ედგა საგანმანათლებლო საზოგადოებასა და განათლების სამინისტროს მიერ მოწვეულ კომისიას, არამედ ბერძნული ენის, კერძოდ, დიმოტიკის გრამატიკის შედგენის სულის ჩამდგმელიც იყო. "ახალი ბერძნულის (დიმოტიკის) გრამატიკა" ("Νεοελληνική γραμματική (της Δημοτικής)") რამდენიმე მეცნიერის თანამშრომლობით დაიწერა. ესენი იყვნენ: ა. ძარძანოსი, თ. სტავროსი, კ. ლაკონა-კართეოსი, ვ. ფაზისი, ნ. ანდრიოტისი, მაგრამ გრამატიკის მთავარ ავტორად მაინც მ. ტრიანდაფილიდისი ითვლება. ეს ნაშრომი 1941 წელს გამოიცა.²

1976 წელს საბერძნეთში შვიდწლიანი დიქტატურის დაცემის შემდეგ, კ. კარამანლისის მთავრობამ დიმოტიკის სახელმწიფო ენის სტატუსი მიანიჭა. 1982 წელს კი ჩატარდა ე.წ. ორთოგრაფიული რეფორმა, რომელმაც საბოლოოდ გაამყარა დიმოტიკის პოზიციები.

მ. ტრიანდაფილიდისს და მის გრამატიკას უმნიშვნელოვანესი ადგილი უჭირავს ბერძნულ ენათმეცნიერებაში. "ჩვენ

¹ Μπαμπινιώτης Γ., Συνοπτική ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία, Μ. Ρωμανός ΕΠΕ, Αθήνα 2002, 20.

² Μώρος Γ., Η γραμματική του Μ. Τριανταφυλλίδη, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, Επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999, 310.

თაობა დიდად დავალებულია მანოლის ტრიანდაფილიდისაგან. დიმოტიკური მოძრაობის პერიოდში, როცა დაულავლავად ვშრომობდით ჩვენი ლიტერატურის განვითარებისათვის, გვჭირდებოდა კანონი, წესები, გრამატიკული დისციპლინა, რომელიც, სამწუხაროდ, იმ დროს არ არსებობდა. მანოლის ტრიანდაფილიდისი მხარში ამოგვიდგა, მოგვცა გრამატიკა, რომელიც ასე გვჭირდებოდა; დაგვეხმარა, გავქცეოდით სიტყვებით უაზრო ბრძოლას და ლიტერატურის არსს დავბრუნებოდით" – წერდა 30-იანი წლების ცნობილი ბერძენი მწერალი ი. ვენეზისი.¹

მ. ტრიანდაფილიდისის ბერძნული ენის გრამატიკას, მიუხედავად ტრადიციული ხასიათისა, შემოაქვს სიახლეებიც "ენათმეცნიერების სულისა და ახალი გრამატიკის მოთხოვნილების შესაბამისად".² ორთოგრაფიის თვალსაზრისით, იგი ჯერ კიდევ მიჰყვება ძველ სისტემას, სიტყვების ისტორიულ დაწერილობას.

1949 წელს მ. ტრიანდაფილიდისი გამოსცემს გრამატიკის შემოკლებულ ვარიანტს, ახალი ბერძნული ენის გრამატიკის მოკლე კურსს, რომელიც დღემდე სასკოლო სახელმძღვანელოდ გამოიყენება. მ. ტრიანდაფილიდისის გრამატიკა მხოლოდ მორფოლოგიურ საკითხებს განიხილავს.³

ბერძნული ენის ბრუნების სისტემის გამოყოფისას მ. ტრიანდაფილიდისი იზიარებს XIX საუკუნის ენათმეცნიერის ა. თუმბის თვალსაზრისს, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ბერ-

¹ Βενέζης Η., Ο άνθρωπος και η εποχή του, Αθήνα 1959, 1400. არისტოტელეს სახელობის თესალონიკის უნივერსიტეტის ვებ-გვერდიდან: <http://cds.lib.auth.gr/archive.shtml?base=ARC&id=arc-2005-11876>

² Μώρος Γ., *op. cit.*, 311.

³ Mackridge P., Η Νεοελληνική γλώσσα, μετάφραση: Πετρόπουλος Κ., Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1990, 52.

მწერი ენის ბრუნების სქესების მიხედვით დაყოფას.¹ ა. თუმბი ძველი და ახალი ბერძნულის მკვლევარი იყო და როგორც ჩანს, ბერძნულ ენაში ბრუნების სისტემის ტიპების გამოყოფისას საფუძვლად გერმანული ენის პრაქტიკა აიღო. პრობლემა კი ისაა, რომ ახალ ბერძნულში სქესის მიხედვით დაყოფა არ უტოლდება ბრუნების ტიპებს ანუ ის ფაქტი, რომ სახელი არის მამრობითი, მდედრობითი ან საშუალო სქესის არ ნიშნავს იმას, რომ არსებობს ბრუნების ერთი განსაზღვრული ტიპი ამა თუ იმ სქესის სახელებისათვის. ასე, მაგალითად, მ. ტრიანდაფილიდისის სისტემის მიხედვით, I ბრუნებაში ანუ მამრობითი სქესის სახელთა ბრუნებაში სრულიად განსხვავებული ბრუნების პარადიგმაა. აქ შედის:

ა) -აჟ, -იჟ-ზე დაბოლოებული თანაბარმარცვლიანი სახელები;

ბ) -აჟ, -იჟ-ზე დაბოლოებული არათანაბარმარცვლიანი სახელები;

გ) -ეჟ, -იჟ-ზე დაბოლოებული არათანაბარმარცვლიანი სახელები;

დ) -იჟ-ზე დაბოლოებული თანაბარმარცვლიანი სახელები.

ეს სახელები სრულიად განსხვავებულად იბრუნვის, რაც ძალიან დამაბნეველია ბერძნული ენის შესწავლის დროს.

მ. ტრიანდაფილიდისის სისტემით, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ცალკე განიხილება მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო სქესის არსებითი სახელები, რომლებიც, თავის მხრივ, იყოფა თანაბარმარცვლიან და არათანაბარმარცვლიან სიტყვებად.

თანაბარმარცვლიანებს (ισοσηλαβα) მრავლობითი რიცხვის ფორმებში იმდენივე მარცვალი აქვთ, რამდენიც მხოლოდობითი

¹ Thumb A., Handbuch der Neugriechischen Volkssprache, verlag von Karl J. Brüner, Strassburg 1910, 39-40.

რიცხვის სახელობით ბრუნვაში. მაგალითად, μήνας – μήνας, χιρά – χιράς.

არათანაბარმარცვლიანებს (αυσισησλλαβα) მრავლობითი რიცხვის ფორმებში მხოლოდითი რიცხვის სახელობით ბრუნვასთან შედარებით, აქვთ ერთი მარცვლით მეტი. მაგალითად, περιψιλάρης – περιψιλάρηδες, γιαιιά – γιαιιάδες.¹

საშუალო სქესის სახელებს ერთი მარცვლით მეტი აქვთ არა მხოლოდ მრავლობით, არამედ მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაშიც, მაგალითად, κύμα – κύματος – κύματα.²

პირველი ტიპის ბრუნებაში შედის მამრობითი სქესის არსებითი სახელები, რომლებიც იყოფა ორ ჯგუფად: პირველ ჯგუფს განეკუთვნება მამრობითი სქესის -ας, -ης, -ες, -ους ბოლოკიდურიანი არსებითი სახელები, მეორე ჯგუფს კი -ის ბოლოკიდურიანები.

თანაბარმარცვლიანები მრავლობით რიცხვს აწარმოებენ -ეს დაბოლოებით, არათანაბარმარცვლიანები -ძეს-ით. -ის ბოლოკიდურიანები ყველა თანაბარმარცვლიანია და მრავლობით რიცხვს -ის დაბოლოებით აწარმოებენ.

პირველი ტიპის ბრუნებისას:

1. -ας-ზე დაბოლოებულ სახელებს მახვილი მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში ბოლო მარცვალზე ექნება;
2. სამ და მეტ მარცვლიან სიტყვებში მახვილი მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში ბოლოდან მეორე მარცვალზე გადაინაცვლებს;
3. -ης-ზე დაბოლოებული სახელები მიჰყვებიან -ας-ზე დაბოლოებულ სახელთა ბრუნებას;

¹ Τριανταφυλλίδης Μ., Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής), Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 2002, 225.

² Τριανταφυλλίδης Μ., *op. cit.*, 226.

4. -იჯ-ზე დაბოლოებულ სახელებს წოდებითში ექნებათ -ე.
5. თუ -იჯ-ზე დაბოლოებულ სახელებს მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზე მოუდის, მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობით და მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით და ბრალდებით ბრუნვებში მახვილი ბოლოდან მეორე მარცვალზე გადაინაცვლებს.

პირველი ბრუნებისათვის დამახასიათებელი ნიშნებია:

ა) ყველა არსებითი სახელი სახელობითი ბრუნვის ბოლოვიდური -ჯ-ს გარეშე აწარმოებს მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობით, ბრალდებითსა და წოდებით ბრუნვას (არ იგულისხმება -იჯ-ზე დაბოლოებული სახელები);

ბ) ყველა სახელს მრავლობითი რიცხვის სამ ბრუნვაში: სახელობითში, ბრალდებითსა და წოდებითში ერთნაირი ფორმა აქვს (არ იგულისხმება -იჯ-ზე დაბოლოებული სახელები);

გ) მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში მამრობითი სქესის ყველა სახელი ბოლოვდება -ავ-ზე.¹

მიუხედავად ამ საერთო ნიშნების არსებობისა, ძირითადად, პირველი ტიპის სახელები ძლიერ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ბრუნებისას, თანაც უნდა აღვნიშნოთ, რომ მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი -ავ საერთოდ დამახასიათებელია ყველა ტიპის სახელებისათვის, მათ შორის მდედრობითი და საშუალო სქესისაც (ერთადერთი გამონაკლისია ამ შემთხვევაში -თი, -ჯი, -ჟი-ზე დაბოლოებული მეორე ბრუნების მდედრობითი სქესის არსებითი სახელები, რომლებსაც არქაული ბრუნვა ახასიათებთ და მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში აქვთ არა -ავ, არამედ -ეავ დაბოლოება).

¹ Τριανταφυλλίδης Μ., op. cit., 239-240.

მეორე ტიპის ბრუნებაში შედის მდედრობითი სქესის არსებითი სახელები, რომლებიც ბოლოვდება -ა, -ი, -ა, -ი, -ი, -ი, -ი, -ი. თანაბარმარცვლიანები მრავლობითს აწარმოებენ -ეც დაბოლოებით, არათანაბარმარცვლიანები -მეც ბოლოკიდურით. -ი, -ი, -ი, -ი დაბოლოებულები მრავლობითში დაირთავენ -ეც.

მეორე ტიპის ბრუნებისას:

1) -ა-ზე დაბოლოებულ სახელებს მახვილი ყველა ბრუნვაში თავდაპირველ ადგილზე რჩება, გარდა მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითისა, სადაც ის ბოლო მარცვალზე გადაინაცვლებს;

2) -ი-ზე დაბოლოებულ ზოგიერთ სახელში, რომლებსაც მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზე მოუდის, მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითში ერთი მარცვლით გადაინაცვლებს;

3) -ა-ზე დაბოლოებული ზოგი სახელი წესს არ ემორჩილება და მახვილს ყველგან ინარჩუნებს;

4) -ი-ზე დაბოლოებული სახელები, რომელთაც მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზე მოუდით, მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას არ აწარმოებენ;

5) -ი-ზე დაბოლოებული სახელების მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში მახვილი ყოველთვის ბოლო მარცვალზეა;

6) -ი, -ი, -ი, -ი-ზე დაბოლოებულ სახელებს ახასიათებთ ე. წ. არქაული ბრუნება;

7) ე. წ. არქაული ბრუნების სახელებში თუ მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზეა, მრავლობითი რიცხვის ყველა ბრუნვაში ერთი მარცვლით გადაინაცვლებს;

8) -ი-ზე დაბოლოებული მდედრობითი სქესის სახელები მამრობითი სქესის მსგავსად იბრუნვის.

მეორე ბრუნებისათვის დამახასიათებელი ნიშნებია:

ა) ყველა მდედრობითი სქესის სახელი მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვას აწარმოებს სახელობითის ფორმაზე -ც-ს დართვით;

ბ) ყველა სახელს ორივე რიცხვის სამ ბრუნვაში: სახელობითში, ბრალდებითსა და წოდებითში ერთნაირი ფორმა აქვს;

გ) მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში ყველა სახელი ბოლოვდება -ავ-ზე.¹

როგორც ვნახეთ, მეორე ბრუნებაშიც უამრავი სახელია, რომელიც განსხვავებულად იბრუნვის, მათ შორის არის არქაული ბრუნების -იჯ-ზე დაბოლოებული მდედრობითი სქესის არსებითი სახელები, რომლებიც ზემოთ ჩამოთვლილ არც ერთ წესს არ ემორჩილებიან და მამრობითი სქესის -იჯ-ზე დაბოლოებული სახელების მსგავსად იბრუნვის, ამიტომ, ჩვენი აზრით, სრულიად გაუმართლებელია ამ სახელების მეორე ტიპის ბრუნებაში შეყვანა.

მესამე ტიპის ბრუნებაში შედის საშუალო სქესის არსებითი სახელები; იყოფა ორ ჯგუფად: თანაბარმარცვლიანები, რომლებიც ბოლოვდება -ი, -ი, -იჯ-ზე და არათანაბარმარცვლიანები -ჰა, -ჰჰი, -აჯ, -აჯ-ზე.

მესამე ტიპის ბრუნებისას:

1) -ი-ზე დაბოლოებულ სახელებს მახვილი რჩებათ თავდაპირველ მარცვალზე;

2) თუ სამმარცვლიან სიტყვებს, მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზე მოუდის, მხოლოდითი და მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში იგი ერთი მარცვლით გადაინაცვლებს;

3) გამონაკლისის სახით, ზოგიერთ სამმარცვლიან სახელში მახვილი ადგილს არ იცვლის;

¹ Τριανταφυλλίδης Μ., op. cit., 247-248.

4) -ი-ზე დაბოლოებულ სახელებში ორივე რიცხვის ნათესაობითში მახვილი ყოველთვის ბოლო მარცვალზეა;

5) ზოგ სახელს სახელობით ბრუნვაში აქვს -ი დაბოლოება, რომელიც მხოლოდითი რიცხვის გენეტივსა და მრავლობითი რიცხვის ყველა ბრუნვაში -ი-თი შეიცვლება.

6) -იც-ზე დაბოლოებულ საშუალო სქესის სახელებს მრავლობით რიცხვში ექნება -ი დაბოლოება.

მესამე ბრუნებისათვის დამახასიათებელი ნიშნებია:

ა) საშუალო სქესის ყველა სახელი ორივე რიცხვში ერთნაირად აწარმოებს სამ ბრუნვას: სახელობითს, ბრალდებითსა და წოდებითს;

ბ) არათანაბარმარცვლიან სახელებს მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში მახვილი აქვთ ბოლოდან მეორე მარცვალზე;

გ) მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში ყველა სახელს აქვს -ან დაბოლოება.¹

მაშასადამე, მ. ტრიანდაფილიდისის მიერ შემოთავაზებულ კლასიფიკაციაში შეიძლება დავასახელოთ თითოეული ბრუნებისათვის დამახასიათებელი საერთო ნიშანი, ეს გახლავთ სამ ბრუნვაში სახელის ერთნაირი ფორმები: I ტიპის სახელებისათვის ეს ბრუნებია: ნათესაობითი, ბრალდებითი და წოდებითი მხოლოდით რიცხვში, და სახელობითი, ბრალდებითი და წოდებითი მრავლობით რიცხვში; მეორე და მესამე ბრუნებისათვის კი, სახელობითი, ბრალდებითი და წოდებითი ორსავე რიცხვში. მაგრამ, ჩვენი აზრით, ბრუნებისას ორი ფორმის დაპირისპირება: ქვემდებარის და დამატების ბრუნვების, საერთოდ ბერძნული ბრუნებისათვის

¹ Τριανταφυλλίδης Μ., op. cit., 253.

დამახასიათებელი მოვლენაა და ამიტომაც იგი არ შეიძლება მივიჩნიოთ განმსაზღვრელად ბრუნების ტიპების გამოყოფისას.

სქემის სახით მ. ტრიანდაფილიდისის სისტემა ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

მ. ტრიანდაფილიდისი				
I		II	III	
მამრობითი სქესის სახელები შემდეგი დაბოლოებებით		მდედრობითი სქესის სახელები შემდეგი დაბოლოებებით	საშუალო სქესის სახელები შემდეგი დაბოლოებებით	
-აჯ, -იჯ, -ეჯ, -ოჯ	-ოჯ	-ა, -ი, -ა, -ოჯ, -ოს	-ო, -ი, -ოჯ	-მამ, -სამი, -აჯ, -აჯ

როგორც ჩანს, მ. ტრიანდაფილიდისის მიერ შემოთავაზებული სისტემამ საყოველთაო აღიარება იმიტომ მოიპოვა, რომ ის ერთი შეხედვით მარტივია – გვთავაზობს ბრუნების მხოლოდ სამ ტიპს, რომელთა დიფერენციაცია ძალიან ადვილია სახელთა სქესების მიხედვით. მაგრამ ამ საკითხის უფრო ღრმად შესწავლისას ნათელი ხდება, რომ ეს სიმარტივე ილუზორულია და თითოეული ტიპის ფარგლებში ბევრი განსხვავებული ქვეკატეგორიაა. ამიტომ ყველა მეცნიერი ამ კლასიფიკაციას არ იზიარებს და არსებობს ალტერნატიული კლასიფიკაციებიც.

§ 2. ახალი ბერძნული ენის ბრუნების ალტერნატიული კლასიფიკაციები

მ. ტრიანდაფილიდისის გრამატიკის შემდეგ ბერძნულ სინამდვილეში რამდენიმე ახალი გრამატიკა დაიწერა. 1959 წელს პარიზში გამოვიდა ა. მირამბელის ნაშრომი "ახალი ბერძნული ენა, აღწერა და ანალიზი" ("La langue Grecque moderne, description et analyse"). 1967 წელს გამოიცა გ. ბაზინიოტისა და პ. კონდოსის "ახალი ბერძნულის სინქრონული გრამატიკა" ("Συγχρονική γραμματική της Κοινής Νέας Ελληνικής"), რომელიც მიზნად ისახავდა თანამედროვე ენაში არსებული პრობლემების დასმას და გადაჭრას.

XX საუკუნის 70-90-იან წლებში ბერძნული ენის ოთხი ახალი გრამატიკა ჩნდება: პ. მაკრიჯის "ახალი ბერძნული ენა" ("The Modern Greek Language"), დ. ჰოლტონის, პ. მაკრიჯისა და ი. ფილიპაკი-ჟორბურტონის "თანამედროვე ბერძნული ენის ზოგადი გრამატიკა" ("A Comprehensive Grammar of the Modern Language"), ე. პეტრუნისის "ახალი ბერძნული გრამატიკა და შედარებითი ანალიზი" ("Νεοελληνική γραμματική και συγκριτική ανάλυση") და ა. ცოპანაკისის "ახალი ბერძნულის გრამატიკა" ("Νεοελληνική γραμματική"). ამ გრამატიკებიდან ორი ლონდონში, ორი თესალონიკში გამოიცა. სამი მათგანი აღწერითი და ანალიტიკურია, ხოლო მეოთხე, ქრონოლოგიურად ყველაზე ბოლოს გამოცემული, ა. ცოპანაკისის ნაშრომი უფრო სისტემატიზებურ გრამატიკას წარმოადგენს.¹ ამას უნდა დაუმატოთ აგრეთვე ხ. კლერისის და გ. ბაზინიოტისის "ახალი ბერძნული ენის გრამატიკა" ("Γραμματική της Νέας Ελληνικής"),

¹ Κόκολης Ξ., Νέες γραμματικές και παλαιές αντιδράσεις, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, Επιμέλεια του Κοπιδάκη Η., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999, 317.

რომელიც 1998, 1999, 2001, 2004 წლებში ოთხ ტომად გამოვიდა, ხოლო 2005 წელს ერთ ტომად.

განვიხილოთ ბრუნების სისტემა ზემოთ აღნიშნულ გრამატიკებში.

როგორც ვნახეთ, ახალ ბერძნულში დღესდღეობით მეტად აქტუალურია საკითხი ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისა. მ. ტრიანდაფილიდისის აღიარებული სისტემა,¹ რომელიც მნემოტექნიკურ პრინციპს ეყრდნობა, თანამედროვე ბერძენი მეცნიერების ნაწილის მიერ მოძველებულადაა მიჩნეული და მრავალი მკვლევრის აზრით, არ შეესაბამება ახალი ბერძნული ენის სტრუქტურას.² თანამედროვე მეცნიერებაში მრავალი ალტერნატიული კლასიფიკაცია არსებობს, მაგრამ არც ერთი მათგანი დღესდღეობით არ არის გაზიარებული.

ბრუნების ტიპების გამოყოფისას სხვადასხვა ფაქტორს ითვალისწინებენ, კერძოდ:

- ა) სქესის გრამატიკული კატეგორია;
- ბ) სახელის³ ფუძის დაბოლოება;

¹ მ. ტრიანდაფილიდისის კლასიფიკაციის შესახებ დაწვრილებით იხ. ჩვენი ნაშრომის გვ. 111-117.

² თუმცა ყველა მკვლევარი ამ თვალსაზრისს არ იზიარებს. ასე, მაგალითად, პ. მაკრიჯმა ჩვენი ნაშრომის გაცნობისას აღნიშნა: "არა მგონია შეიძლებოდეს ცალსახად იმის აღნიშვნა, რომ მანოლის ტრიანდაფილიდისის კლასიფიკაცია არ შეესაბამება ბერძნული ენის სტრუქტურას, თუნდაც იმიტომ, რომ მას საფუძვლად უდევს თანამედროვე ბერძნული ენის დიალექტები. თუმცა უნდა აღვნიშნო, რომ ის, რასაც თქვენ გულისხმობთ, ანუ, ფაქტი, რომ ტრიანდაფილიდისის მიერ აღწერილი დიმოტიკი არ შეიძლება მივუსადაგოთ თანამედროვე ენას, რომელზეც დღეს საუბრობენ და წერენ, სავსებით მართებულია. შესაძლებელია, ეს მოხდა იმის გამო, რომ ტრიანდაფილიდისმა ბრუნების სისტემაში შეიტანა ისეთი პარადიგმები, რომლებიც არ დასტურდება თანამედროვე ბერძნულ დიალექტებში (მაგალითად, *σῦγγραφῆς* – *σῦγγραφείς*, *κῠβερῶσις* – *κῠβερῶσις*, *πῠρῦμα* – *πῠρῦματος*, *ἔθνος* – *ἔθους*)."

³ ტერმინით "სახელი" ვგულისხმობთ არსებით სახელებს.

- გ) სახელის თანაბარ და არათანაბარმარცვლიანობა;
- დ) სახელის ბრუნებისას ბრუნვების ნიშნების რაოდენობა ერთი ტიპის ფარგლებში;
- ე) სახელის რომელიმე ბრუნვის (მაგალითად, ნათესაობითი ბრუნვის) ნიშნის მიხედვით კლასიფიკაცია.

ბრუნების ალტერნატიული კლასიფიკაციებიდან, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ მ. ფილინდასი, რომელმაც თავის წიგნში "ბერძნული ენის გრამატიკა" ("Γραμματική της Ρωμαϊκής γλώσσας"), პირველმა მოგვცა ახალი კლასიფიკაცია. მან ბრუნების ორი ტიპი შემოგვთავაზა. საფუძვლად აიღო თანაბარ და არათანაბარმარცვლიანობა, ცალკე გამოყო აგრეთვე ზოგიერთი ორმაგი ბრუნების სახელი.¹

საინტერესოა აგრეთვე ა. მირამბელის კლასიფიკაცია. ბრუნების ტიპების გამოყოფისას იგი საფუძვლად ბრუნვის ნიშნებს იღებს და სამ ბრუნებას გვთავაზობს: 1. ბრუნება ოთხი დაბოლოებით (ბრუნვის ნიშნით); 2. ბრუნება სამი დაბოლოებით; 3. ბრუნება ორი დაბოლოებით. მათგან პირველ ბრუნებას მიეკუთვნება -ი დაბოლოებიანი მამრობითი სქესის სახელები მხოლოდით რიცხვში, მაგალითად, ο ἀδερφός, τὸν ἀδερφόν, τὸν ἀδερφόν, ἀδερφός; მეორე ბრუნებას ა. მირამბელი მიაკუთვნებს პირის ნაცვალსახელებს, არტიკლს და -ი დაბოლოებიანი მამრობითი სქესის სახელების მრავლობით რიცხვს, მაგალითად, _ εἶγ, μισ, με; ο, τὸν, τὸν; οἱ ἀδερφοί, τῶν ἀδερφών, τὸν ἀδερφόν; მესამე ბრუნებაში კი გაერთიანებულია ყველა დანარჩენი არსებითი სახელი. აქ შედის მამრობითი სქესის -აც და -ი-ზე დაბოლოებული სახელები, მაგალითად, χεῖμνας, πελάτης; მდედრობითი სქესის -ა და -ი დაბოლოებულები,

¹ Τσοπανάκης Α., op. cit., 209.

მაგალითად, *μητέρα, πηγή*; საშუალო სქესის *-ι, -ο, -μα*-ზე დაბოლოებულები, მაგალითად, *πουλί, βισνός, γράμμα*.¹

ა. მირამბელის სისტემა, ჩვენი აზრით, მიუღებელია იმიტომ, რომ:

ა) გაუმართლებელია პირველ ბრუნებაში *-იც* დაბოლოებიანი არსებითი სახელების გაერთიანება, თითქოს და იმ ნიშნით, რომ ამ სახელებს აქვთ ოთხი ბრუნვის ნიშანი. წოდებითი ბრუნვის *-ε* დაბოლოება *-ο* ფუძის აბლაუტის საფეხურია და არანაირად არ შეიძლება მისი მიჩნევა ბრუნვის ნიშნად.

ბ) მესამე ბრუნებაში გაერთიანებულია სრულიად განსხვავებული ტიპის სახელები მხოლოდ იმის გამო, რომ მათ ორი ბრუნვის ნიშანი აქვთ. ეს სახელები სრულიად განსხვავებულად იბრუნვის, როგორც მხოლოდით, ასევე მრავლობით რიცხვში. მაგალითად, ავიღოთ მამრობითი სქესის სახელი *ο άντρας* და საშუალო სქესის სახელი *το γράμμα*.

	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
Ον.	ο άντρας	οι άντρες	το γράμμα	τα γράμματα
Γεν.	τους άντρα	των αντρών	του γράμματος	των γραμμάτων
Αιτ.	τον άντρα	τους άντρες	το γράμμα	τα γράμματα
Κλ.	-- άντρα	-- άντρες	-- γράμμα	-- γράμματα

მართალია, ორივე სახელს ორ-ორი დაბოლოება აქვს ორსავე რიცხვში, მაგრამ ისინი ერთმანეთისგან განსხვავდება თანაბარ და არათანაბარმარცვლიანობით, თანაც თუ მხოლოდით რიცხვში პირველი სახელის ბრუნებისას ირიბი ბრუნვების ფორმა ერთია, მეორე სახელის ბრუნებისას სახელობითის ფორმა მეორდება დანარჩენ ბრუნვებში, გარდა ნათესაობითისა.

¹ Mirambel A., Η Νέα Ελληνική Γλώσσα, περιγραφή και ανάλυση, μετάφραση Κάπτζα Κ., Έκδοση Αριστοτέλειο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1988, 89-97.

აღარაფერს ვამბობთ იმაზე, რომ დაბოლოებები მკვეთრად განსხვავდება.

სასურველი იქნებოდა, რომ ავტორს ცალ-ცალკე ტიპები თუ არა, ქვეკატეგორიები მაინც გამოეყო.

პ. მაკრიჯი გამოჰყოფს არსებითი სახელების სამ კატეგორიას. პირველ კატეგორიაში შედის ორი ბრუნვის ნიშნის მქონე არსებითი სახელები. თავის მხრივ, ეს კატეგორია დაყოფილია ორ ქვეკატეგორიად: მამრობითი და მდედრობითი სქესის სახელებად. მაგალითად, *φύλακα*, *κλέφτης*, *παπὰς*, *καφὲς*, *συγγιαφὲας*, *συγγενής*; *θάλασσα*, *γιάγιά*, *κυβερνήτης*; მეორე კატეგორიაში გაერთიანებულია ის არსებითი სახელები, რომელთაც ნათესაობით ბრუნვაში აქვთ -ის დაბოლოება. თავის მხრივ, ეს სახელები სამ ქვეკატეგორიად იყოფა. პირველ ქვეკატეგორიაში შედის -ის-ზე დაბოლოებული მამრობითი სქესის სახელები (არის რამდენიმე მდედრობითი სქესის სახელიც), მაგალითად, *ἀνθρωπος*; მეორე ქვეკატეგორიაში შედის -ის-ზე დაბოლოებული საშუალო სქესის სახელები, მაგალითად, *δάματις*; ხოლო მესამე ქვეკატეგორიაში -ის-ზე დაბოლოებული საშუალო სქესის სახელები, მაგალითად, *αἶψα*. მესამე კატეგორიაში შედის საშუალო სქესის სახელების რამდენიმე განსხვავებული ჯგუფი, რომლებიც ძირითადად, ორ ქვეჯგუფზე დაიყვანება: არათანაბარმარცვლიან და თანაბარმარცვლიან სახელებზე, მაგალითად, *θύμιον*, *πλῆσμιον*, *κρέας*, *παρὸν*, *ἐδάφειον*.¹

პრაქტიკული თვალსაზრისით პ. მაკრიჯის სისტემა შეიძლება მისაღებად ჩაგვეთვალო, მაგრამ ერთადერთი რაც ამ სისტემის ნაკლად მიგვაჩნია ეს არის ის, რომ კლასიფიკაციას აკლია საერთო პრინციპი. პირველ ბრუნებას საფუძვლად უდევს ბრუნვათა ნიშნების რაოდენობა, მეორე ბრუნებას სახელის

¹ Mackridge P., op. cit., 215-219.

ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა, ხოლო მესამე – სქესის კატეგორია. სასურველი იქნებოდა თითოეული ტიპი ერთ პრინციპზე ყოფილიყო აგებული ან ყველა ტიპის კლასიფიკაცია მოეხდინა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით ან სქესების შესაბამისად ან კიდევ ბრუნვათა ნიშნების რაოდენობის მიხედვით.

გ. ზუკისი თავის ნაშრომში "ახალი დიმოტიკის გრამატიკა" ("Γραμματική της Νεοδημοτικής"), ძველი ბერძნულის კვალობაზე, ახალ ბერძნულშიც გამოჰყოფს სამი ტიპის ბრუნებას. პირველ ბრუნებას მიაკუთვნებს მამრობითი სქესის -α, -η, -ε, მაგალითად, ταμία, ποιητή, καφέ, და მდედრობითი სქესის -α, -η ბოლოკიდურიან სახელებს, მაგალითად, χάρια, ποιή; მეორე ბრუნებაში აერთიანებს მამრობითი სქესის -ος, -ους, მაგალითად, άσθραπος, παππός; მდედრობითი სქესის -ος, -ους, -α, მაგალითად, μέθις, αλεπίς, Φίρσα და საშუალო სქესის -ο, -ι ბოლოკიდურიან სახელებს, მაგალითად, βιουσ, παιδί; ხოლო მესამე ბრუნებაში ათავსებს სამივე სქესის, ისტორიულად ძველი ბერძნულის მესამე კანკლედობის სხვადასხვა დაბოლოების მქონე სახელებს, მაგალითად, συγγαφέας, κρέας, σάμα.¹

გ. ზუკისის მიერ შემოთავაზებულ კლასიფიკაციას ვერ გავიზიარებთ, რადგანაც ჯერ ერთი მას საფუძვლად არ უდევს სწორი ლინგვისტური პრინციპი და მეორეც, ეფუძნება არსებით სახელთა ბრუნების მოძველებულ პარადიგმებს. ძველი ბერძნულის ცოდნის გარეშე უბრალოდ წარმოუდგენელია ამ სისტემით ხელმძღვანელობა.

სქემის სახით ეს სამი კლასიფიკაცია ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

¹ Ζούκας Γ., Γραμματική της Νεοδημοτικής, Βιβλιοπωλείον της "Εστίας", Αθήνα 1963, 47-73.

ა. მირამბელი			პ. მაკრიჯი			გ. ზუკისი		
I	II	III	I	II	III	I	II	III
4 ბრ. ნიშ- ნით	3 ბრ. ნიშნი თ	2 ბრ. ნიშნი თ	2 ბრ. ნიშნი თ	გენ. -ის დაბო ლოებ ით	საშ. სქესი ს სახ.	-აჲ, -იჲ, -ეჲ; -ა, -ი	-ოჲ, -ოჲჲ, -ა, -ო,-ი	III კანკ. სახ.
-ოჲ მხ. რ.	-ოჲ მრ. რ.	-აჲ, -იჲ, -ა, -ი, -ი, -ო, -მა	-აჲ, -იჲ, -ა, -ი	-ოჲ, -ო, -ი	-მა, -შიაო, -აჲ			

დ. ჰოლტონის, პ. მაკრიჯისა და ი. ფილიპაკი-უორბურტონის გრამატიკაში ბრუნების სისტემა მიჰყვება ტრიანდაფილიდისეულ დაყოფას ანუ აქ ბრუნების ტიპები სქესის კატეგორიას უკავშირდება. მ. ტრიანდაფილიდისაგან განსხვავებით, მამრობით, მდედრობით და საშუალო სქესის სახელებთან ცალკეა განხილული ზოგადი სქესის სახელები.¹

ბრუნებათა ალტერნატიულ კლასიფიკაციას გვთავაზობს ა. ცოპანაკისი. იგი აღნიშნავს, რომ ბერძნული ენის ბრუნების სისტემა არ შეიძლება დაუკავშირდეს სქესის კატეგორიას. საფუძვლად იგი იღებს არა სქესს, არამედ სხვადასხვა ბრუნვაში საერთო ბრუნვის ნიშნებს.

1956 წელს გამოცემულ წიგნში "ჩვენი ბრუნების სისტემა" ("Το κλιτικό μας σύστημα") იგი გამოჰყოფდა ბრუნების ექვს ტიპს: პირველი ბრუნება – მამრობითი სქესის -აჲ, -იჲ, მაგალითად, πατέραჲ, νάπηჲ; მდედრობითი სქესის -ა, -ი, -ა ბოლოკიდურიანი თანაბარმარცვლიანი სახელები მაგალითად, κάρδιá, ψυχή, Φρόσω; მეორე ბრუნება – მამრობითი და მდედრობითი სქესის -ოჲ, მაგალითად, οπαρόჲ, εγκύκλιος და საშუალო სქესის -

¹ Holton D., Mackridge P., Φιλιπάκη-Warburton E., Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας, μετάφραση: Σπυρόπουλος Β., Αθήνα 2000, 51-75.

ო, -ი ბოლოკიდურიან სახელები, მაგალითად, βισυόν, παιδί; მესამე ბრუნება _ მამრობითი სქესის -ς, -ας, -ης, მაგალითად, νοικοκύρης, βιριάς; მდედრობითი სქესის -α, -η, -ω ბოლოკიდურიანი არათანაბარმარცვლიანი სახელები, მაგალითად, οκά; მეოთხე ბრუნება _ საშუალო სქესის -ς, -ον, -ο, -α ბოლოკიდურიანი სახელები, მაგალითად, κρέας, παρελθόν, γράψιμο, κύμα; მეხუთე ბრუნება _ მამრობითი სქესის -εας, -ης, მაგალითად, συγγραφέας, πρέσβης; მდედრობითი სქესის -η ბოლოკიდურიანი სახელები, მაგალითად, δύναμη; მეექვსე ბრუნება _ საშუალო სქესის -ος ბოლოკიდურიანი სახელები, მაგალითად, μέρος.¹

მოგვიანებით 1994 წელს გამოცემულ "ახალი ბერძნულის გრამატიკაში" ("Νεοελληνική γραμματική"), ა. ცოპანაკისმა შეცვალა თავისი აზრი და სახელთა თანაბარმარცვლოვანებიდან გამომდინარე, სამი ბრუნება გამოჰყო. პირველ ბრუნებაში მან გააერთიანა თანაბარმარცვლიანი, მამრობითი სქესის -ας, -ης, მაგალითად, πάτερας, νικητής და მდედრობითი სქესის -α, -η, -ω ბოლოკიდურიანი სახელები, მაგალითად, καρδιά, ψυχή, μπάμπα; მეორე ბრუნებაში თანაბარმარცვლიანი მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო სქესის -ος, მაგალითად, δάσκαλος, εγκύκλιος, μέρος და საშუალო სქესის -ο, -ι ბოლოკიდურიანი სახელები, მაგალითად, δέντρο, νησί; მესამე ბრუნებაში კი ყველა არათანაბარმარცვლიანი სახელი შეიტანა, მაგალითად, νοικοκύρης, αλεπούς, όνομα, κρέας.²

სქემის სახით ეს კლასიფიკაცია ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

ა. ცოპანაკისი

¹ Τσοπανάκης Α., Το κλιτικό μας σύστημα, Έκδοση Αριστοτέλειο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1956, 123.

² Τσοπανάκης Α., Νεοελληνική γραμματική, Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη Α. Ε., Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας}, Θεσσαλονίκη, Αθήνα 1994, 213-241.

ძველი კლასიფიკაცია (1956)				ახალი კლასიფიკაცია (1994)			
თანაბარმარ ცვლიანი		არათანაბარმ არცვლიანი		არქაული		თანაბარმარ ცვლიანი	
მამრ. მდედრ.	მამრ. საშ.	მამრ. მდედრ.	საშ.	მამრ. მდედრ.	საშ.	მამრ. მდედრ. საშ.	მამრ. მდედრ. საშ.
-აჲ, -იჲ, -ა, -ი, -ა	-ოჲ, -ო, -ი	-ჲ, -იჲ, -აჲ, -ა, -ოჲ, -ე	-ჲ, -ოV, -ო, -ა	-ეაჲ, -იჲ, -ი	-ოჲ	-აჲ, -იჲ, -ა, -ი, -ა	-ოჲ, -ო, -ი
						-აჲ, -იჲ, -ეჲ, -აჲ, -ოV, -ოჲ, -ა, -ოჲ, -ე, -იჲ, -ოჲ, -აჲ, -ოV	

თავისი პირველი კლასიფიკაციის ნაკლს, ერთიანი პრინციპის უქონლობას, თვითონ ავტორიც მიხვდა და შემდგომში, როგორც ვნახეთ, ახალი კლასიფიკაცია შემოგვთავაზა, სადაც საფუძვლად სახელთა თანაბარ და არათანაბარმარცვლიანობა აიღო, თუმცა ეს სისტემაც მოკლებულია ლინგვისტურ საფუძველს ანუ არ არის გათვალისწინებული სახელთა ფუძის დაბოლოებები და შესაბამისად სრულიად გაუგებარია -ა-ზე დაბოლოებული სახელების პირველ ბრუნებაში მოხვედრა.

ათენის უნივერსიტეტის ენათმეცნიერებებმა ხ. კლერისმა და გ. ბაბინოტისმა ახალი ალტერნატიული კლასიფიკაცია შემოგვთავაზეს. ბრუნების ტიპების გამოყოფისას ამოსავლად ისინი ბრუნვის ნიშნებს იღებენ და შესაბამისად ორ კატეგორიას განასხვავებენ: ორდაბოლოებიანი და სამდაბოლოებიანი.

ორდაბოლოებიანი ბრუნების ტიპი თავის მხრივ ორ ქვეკატეგორიად თანაბარმარცვლიან და არათანაბარმარცვლიან ბრუნებად იყოფა: თანაბარმარცვლიანი ბრუნება ახასიათებს მამრობითი სქესის -აც, -იჯ, -ეაც, მაგალითად, κανόνας, εργάτης, αποστολέας; მდედრობითი სქესის -ა, -ი, მაგალითად, σελίδα, βίρσι; და საშუალო სქესის -ο, -ι ბოლოკიდურიან სახელებს, მაგალითად, πέρσι, ψαμί; ხოლო არათანაბარმარცვლიანი ბრუნება მამრობითი სქესის -აც,

-იჯ, -ეჯ, -ოსჯ, მაგალითად, γαλατάς, βαρκάρις, παππός, καναπές; მდედრობითი სქესის -ა, -ოს, -ი, მაგალითად, μαμά, αλεπός, λέξη; და საშუალო სქესის -μα, -ეაც, -οβ, -σιμο ბოლოკიდურიან სახელებს, მაგალითად, σάμα, κρέας, καθήκον, δέσιμο; რაც შეეხება სამდაბოლოებიანი ბრუნების ტიპს, აქ მხოლოდ თანაბარმარცვლიანი -οჯ-ზე დაბოლოებული მამრობითი და მდედრობითი სქესის სახელები შედის, მაგალითად, φίλος, άνθρωπος, είσιδος.¹

სქემის სახით ეს სისტემა ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

ბ. კლერისი, გ. ბაზინიოტისი							
ორდაბოლოებიანი						სამდაბოლოებიანი	
თანაბარმარცვლიანი			არათანაბარმარცვლიანი			თანაბარმარცვლიანი	
მამრ.	მდედრ.	საშ.	მამრ.	მდედრ.	საშ.	მამრ.	მდედრ.
-აც	-ა	-ο	-აც	-ა	-μα	-οჯ	-οჯ
-იჯ	-ი	-ι	-იჯ	-ოს	-εაც		
-ეაც			-ეჯ	-ი	-οβ		
			-ოსჯ		-σιμο		

ბ. კლერისისა და გ. ბაზინიოტისის კლასიფიკაცია ლოგიკურ სისტემას წარმოადგენს, სადაც გათვალისწინებულია ბრუნების ტიპების გამოყოფის თითქმის ყველა ფაქტორი, კერძოდ, სახელთა ბრუნვის ნიშნების რაოდენობა, სახელთა თანაბარ და

¹ Κλαίρης Χ., Μπαμπινιώτης Γ., op. cit., 15-17.

არათანაბარმარცვლიანობა, სახელთა გრამატიკული სქესის კატეგორია. ეს კლასიფიკაცია სამეცნიერო თვალსაზრისით უნაკლოა, შეიძლება ითქვას, რომ უკეთესი კლასიფიკაციის მოფიქრება საკმაოდ რთული იქნებოდა, მაგრამ როდესაც ჩვენ ამოვდივართ პრაქტიკული პრინციპიდან, მაშინ ჩანს, რომ ფართო საზოგადოებისათვის სწავლების დროს ის ძნელად აღსაქმელია, ვინაიდან გასათვალისწინებელია მრავალი ფაქტორი, რაც აბნევს, როგორც სკოლის მოსწავლეს, ასევე ახალი ბერძნული ენის უცხოელ შემსწავლელს.

საინტერესოა აგრეთვე, რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას და ს. შამანიდის მიერ შემოთავაზებული ბრუნების სისტემის კლასიფიკაცია, რომელიც მოცემულია 2001 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში "ძველი და ახალი ბერძნული" (შედარებითი გრამატიკა). ავტორების აზრით, ახალ ბერძნულ ენაში ბრუნების კლასიფიკაციის დროს უნდა მოვიშველიოთ ის პრინციპი, რომელსაც ძველი ბერძნულის ტრადიციულ გრამატიკებში ვიყენებთ. ამ შემთხვევაში ახალ ბერძნულში უნდა გამოიყოს ოთხი ბრუნება. მხოლოდითი რიცხვის გენეტივში პირველი ბრუნებისათვის დამახასიათებელი იქნება -აჲ ან -ა, -იჲ ან -ი დაბოლოებები, მეორე ბრუნებისათვის -ის ბოლოკიდური, მესამე ბრუნებისათვის – ძველი ბერძნულისათვის დამახასიათებელი -იჲ, -ისჲ, დაბოლოებანი, ხოლო მეოთხე შერეულ ბრუნებაში მოექცევიან ის სახელები, რომლებიც ბრუნებისას გვიჩვენებენ ფუძის ორ ვარიანტს: გავრცობილსა და გაუვრცობელს.¹

¹ გორდეზიანი რ., დარჩია ი., შამანიდი ს., op. cit., 58.

პირველ ბრუნებას მიეკუთვნება ძველი ბერძნულის პირველი კანკლედობის α ფუძიანი სახელები, როგორც მდედრობითი, ისე მამრობითი სქესისა, მაგალითად, $\eta \chi\acute{\alpha}\rho\alpha$, $\omicron \nu\alpha\pi\tau\iota\varsigma$; ისტორიულად ძველი ბერძნულის მესამე კანკლედობის სახელები, რომელთა ფუძესაც ახალი ბერძნული ინარჩუნებს, მაგრამ სახელობითს აწარმოებს და აბრუნებს ძველი ბერძნულის ანალოგიით, მაგალითად, $\eta \gamma\upsilon\sigma\alpha\acute{\iota}\kappa\alpha$, $\omicron \acute{\alpha}\nu\tau\rho\alpha\varsigma$; ისტორიულად მესამე კანკლედობის ι და $\epsilon\upsilon$ ფუძიანი სახელები, რომლებიც მხოლოდობითში იბრუნვიან ძველი ბერძნულის პირველი, ხოლო მრავლობითში მესამე კანკლედობის სახელთა ანალოგიით, მაგალითად, $\eta \alpha\pi\acute{\iota}\rho\alpha\sigma\eta$, $\omicron \iota\epsilon\rho\acute{\epsilon}\alpha\varsigma$;

მეორე ბრუნებას მიეკუთვნება ძველი ბერძნულის მეორე კანკლედობის \omicron ფუძიანი სახელები მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო სქესისა, მაგალითად, $\omicron \sigma\upsilon\rho\alpha\acute{\nu}\varsigma$, $\eta \tau\rho\omicron\phi\acute{\epsilon}\varsigma$, $\tau\omicron \delta\acute{\epsilon}\nu\tau\rho\iota$; ცალკე ქვეჯგუფად აქ გამოიყოფა $-\omicron\upsilon\upsilon$ დაბოლოებიანი სახელები, რომელთაც შუა საუკუნეებში ჰქონდათ $-\iota\upsilon$ დაბოლოება, ხოლო ახალ ბერძნულში კი დაიტოვეს $-\iota$, მაგალითად, $\tau\omicron \kappa\alpha\lambda\omicron\kappa\alpha\iota\rho\iota$; ისტორიულად ძველი ბერძნულის მესამე კანკლედობის რამდენიმე სახელი, რომელთა ფუძესაც ახალი ბერძნული ინარჩუნებს, მაგრამ რომელთა სახელობითს აწარმოებს და აბრუნებს მეორე კანკლედობის ანალოგიით, მაგალითად, $\tau\omicron \gamma\acute{\iota}\nu\alpha\tau\omicron$.

მესამე ბრუნებას მიეკუთვნება ძველი ბერძნულის მესამე კანკლედობის სხვადასხვაფუძიანი, ძირითადად, საშუალო სქესის სახელები, მაგალითად, $\tau\omicron \phi\alpha\varsigma$, $\tau\omicron \chi\rho\acute{\alpha}\mu\alpha$; შუა საუკუნეებში ზმნებიდან ნაწარმოები ზოგიერთი სახელი, რომელიც ძველი ბერძნულის მესამე კანკლედობის ანალოგიით იბრუნვის, მაგალითად, $\tau\omicron \nu\tau\sigma\iota\omicron$.

შერეულ ანუ მეოთხე ბრუნებას მიეკუთვნება სახელები, რომლებიც მხოლოდობით რიცხვში პირველი ბრუნებით იბრუნვიან,

ხოლო მრავლობით რიცხვში ხდება ფუძის გავრცობა, ძირითადად -ბ- სუფიქსის საშუალებით, მაგალითად, ο μαυράβηξ.¹

სქემის სახით ეს კლასიფიკაცია ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

რ. გორდეზიანი, ი. დარჩია, ს. შამანიძე			
I	II	III	Iვ
ა ფუძიანი სახელები	ი ფუძიანი სახელები	III კანკლედობის საშუალო სქესის სახელები	სახელები, რომელთა მრ. რ.-ში ხდება ფუძის გავრცობა -ბ-ს საშუალებით
ისტორიულად III კანკლედობის სახელები, რომლებიც ძველი ბერძნულის I კანკლედობის ანალოგიით იბრუნვის	-ισυ დაბოლოებია ნი სახელები	ზმნებიდან ნაწარმოები -σιμο დაბოლოებიანი სახელები	
ι და ευ ფუძიანი სახელები	ისტორიულად III კანკლედობის სახელები, რომლებიც ძველი ბერძნულის II კანკლედობის ანალოგიით იბრუნვის		

ჩვენი აზრით, ეს უკანასკნელი კლასიფიკაცია სწორ ლინგვისტურ პრინციპს ეფუძნება ანუ აქ პირველ რიგში გათვალისწინე-

¹ გორდეზიანი რ., დარჩია ი., შამანიძე ს., op. cit., 58-59.

ბულია სახელის ფუძის დაბოლოება, თანაც ბრუნების კლასიფიკაციისას მოშველებულია ერთიანი პრინციპი – ნათესობითი ბრუნვის ფორმის მიხედვით ტიპების გამოყოფა. თუმცა სწავლების პროცესში, როდესაც მოსწავლემ არ იცის ძველი ბერძნული ენა, ყოველივე ზემოთქმული ცოტა რთულია აღსაქმელად.

ჩვენი მთავარი ამოსავალი პრინციპი ბრუნების ტიპების გამოყოფისას – მათი პრაქტიკული დანიშნულებაა. ამიტომ, მიგვაჩნია, რომ უფრო მისაღებია ის სისტემა, რომელიც გაუადვილებს ბერძნული ენის შემსწავლელს ბრუნების სისტემის გაგებას.

ამ მიზნით ჩვენ ჩავატარეთ ექსპერიმენტი, ვცადეთ ახალი ბერძნული ენის სწავლებისას გამოგვეყენებინა რამდენიმე სისტემა, კერძოდ, მ. ტრიანდაფილიდისის ტრადიციული სქემა, ხ. კლერისის და გ. ბაზინიოტისის კლასიფიკაცია და რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას და ს. შამანიდის ბრუნების ახალი ტიპები.

მოკლედ წარმოვადგენთ ექსპერიმენტის ჩატარების სქემატურ სურათს:

- ვინაიდან ექსპერიმენტის ჩატარებისას ჩვენ განვიხილეთ მხოლოდ სამი კლასიფიკაცია, ამიტომ მუშაობა მიმდინარეობდა სამ ჯგუფთან.
- მ. ტრიანდაფილიდისის მიღებული კლასიფიკაციით ბრუნების სისტემის ახსნა (გამეორება) მიმდინარეობდა ახალი ბერძნული განყოფილების მე-2 კურსის სტუდენტებთან, სულ 6 კაცი, ასაკი 18-19 წელი; სქესი: 5 გოგო, 1 ბიჭი; ეროვნება – სხვადასხვა; ჯგუფი შერეული: რუსულენოვანი და ქართულენოვანი.
- ხ. კლერისისა და გ. ბაზინიოტისის კლასიფიკაციით ბრუნების სისტემის ახსნა მიმდინარეობდა სამი კაცისაგან შემდგარ კერძო მოსწავლეების ჯგუფში, ასაკი – 15, 21, 23 წელი;

სქესი – 2 გოგო, 1 ბიჭი; ეროვნება – სხვადასხვა; 1 სკოლის მოსწავლე, 2 სტუდენტი. ჯგუფი ქართულენოვანი.

- რ. გორდუზიანის, ი. დარჩიასა და ს. შამანიდის კლასიფიკაციით ბრუნების სისტემის ახსნა მიმდინარეობდა ახალი ბერძნული განყოფილების პირველი კურსის სტუდენტებთან, სულ 10 კაცი, ასაკი 16-17 წელი; სქესი – 10 გოგო; ეროვნება – სხვადასხვა; ჯგუფი რუსულენოვანი.

ექსპერიმენტის შედეგების გათვალისწინებით შეგვიძლია დავასკვნათ:

ა) მ. ტრიანდაფილიდისის სისტემა

ერთი შეხედვით მოსწავლეებს უადვილდებათ ამ სისტემის მიხედვით ბრუნების ტიპების შესწავლა, მაგრამ ეს მხოლოდ იქამდე, სანამ მათ ვთავაზობთ პირველი ტიპის -ოც, -აჯ, -იჯ-ზე დაბოლოებული მამრობითი სქესის თანაბარმარვლიანი სახელების, მეორე ტიპის -ა, -ი-ზე დაბოლოებული მდედრობითი სქესის თანაბარმარვლიანი სახელების და მესამე ტიპის -ი, -ო-ზე დაბოლოებული საშუალო სქესის სახელების ბრუნებას. შემდეგ ეტაპზე როდესაც იწყება ისეთი სახელების ბრუნება, როგორცაა: -ოც-ზე დაბოლოებულ მდედრობითი სქესის სახელთა, -აჯ, -იჯ-ზე დაბოლოებულ არათანაბარმარვლიან მამრობითი სქესის სახელთა, -ეაჯ-ზე დაბოლოებულ მამრობითი სქესის სახელთა, -ოი, -ჯი, -იი-ზე დაბოლოებულ მდედრობითი სქესის სახელთა და სხვადასხვაფუძიან საშუალო სქესის სახელთა ბრუნება, მოსწავლეს უჭირს ამ სისტემის აღქმა.

ბ) ხ. კლერისის და გ. ზაბინიოტისის სისტემა

ამ კლასიფიკაციის სწავლების დროს გამოვლინდა, რომ მიუხედავად სისტემის მწყობრი, ლოგიკური ხასიათისა, დამახსოვრების მხრივ ის საკმაოდ რთულია. მ. ტრიანდაფილიდისის

სისტემისაგან განსხვავებით, იგი არ ქმნის იმის ილუზიას, რომ მისი დამახსოვრება ადვილია. ბრუნების მეორე ტიპის დამახსოვრება მსმენელთათვის სირთულეს არ წარმოადგენს, ვინაიდან აქ შედის მხოლოდ -იჯ-ზე დაბოლოებული მამრობითი და მდედრობითი სქესის სახელები, სამაგიეროდ ბრუნების პირველი ტიპის სწავლებისას დიდ სირთულეებს ვაწყდებით. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, პირველი ბრუნება იყოფა ორ ჯგუფად თანაბარმარცვლიან და არათანაბარმარცვლიან სახელებად. თანაბარმარცვლიან სახელებში ერთადაა წარმოდგენილი -აჯ, -იჯ, -ეაჯ-ზე დაბოლოებულ მამრობითი სქესის სახელთა ბრუნება, -ა, -ი-ზე დაბოლოებული მდედრობითი სქესის სახელთა ბრუნება -ი, -ი, -იჯ-ზე დაბოლოებული საშუალო სქესის სახელების ბრუნება, რომელთაც სრულიად განსხვავებული ბრუნება ახასიათებს და მოსწავლეებს უჭირთ მათი დამახსოვრება. ჩვენი აზრით, ამ კლასიფიკაციის ნაკლი თვითონ პრინციპშია: სახელების ორდაბოლოებიან და სამდაბოლოებიან ტიპებად დაყოფა.

გ) რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას და ს. შამანიდის სისტემა

ჩვენთვის ყველაზე მისაღები იყო ეს კლასიფიკაცია, ვინაიდან:

ა) იგი ეყრდნობა ლინგვისტურ საფუძველს ანუ ფუძისეულ დაბოლოებას, რაც საერთოდ დამახასიათებელია ინდოევროპული ენებისათვის, სადაც კლასიფიკაციების უმრავლესობა ამ პრინციპზეა აგებული და მისაღები უნდა იყოს ბერძნული ენისათვის.

ბ) ძველი ბერძნულის მონაცემებით ახსნილია ახალი ბერძნული ენის სახელების ზოგიერთი ფორმა, რაც უფრო ადვილს ხდის მათ დამახსოვრებას, მაგალითად, ისტორიულად III კანკლედობის ι და ϵ ფუძიანი სახელები შერწყმულ ბრუნებას გვიჩვენებენ, მხოლოდობითში იბრუნვიან ძველი

ბერძნულის I კანკლედობის, ხოლო მრავლობითში III კანკლედობის სახელების ანალოგიით. ძველი ბერძნულის ცოდნის გარეშე დამაზნევებელია მრავლობით რიცხვში -ეც დაბოლოების გაჩენა -ეც-ის ნაცვლად; თუმცა, ისმის კითხვა – რამდენად ამართლებს ეს სისტემა ახალი ბერძნული ენის შემსწავლელთათვის, ვინც არ იცის ძველი ბერძნული ენა? აქ, სწავლების პროცესში მიუხედავად იმისა, რომ მსმენელებმა არ იციან ძველი ბერძნული ენა, ვაკეთებთ მცირე ექსკურს ენის ისტორიაში და ვუხსნით მსმენელებს ι და ϵ ფუძიანი სახელების ბრუნებას ძველ ბერძნულში, რის შედეგადაც მსმენელებს უფრო უადვილდებათ ამ ფორმების დამახსოვრება.

გ) ცალკე გამოყოფილი შერეული ბრუნების ტიპი, სადაც ხდება სახელთა გავრცობა -ბ- სუფიქსის საშუალებით.

მაგრამ სწავლების პროცესში აქაც წავაწყდით ზოგიერთ პრობლემას, კერძოდ, ის, რაც ჩვენ ამ სისტემის უთუო დადებით ნიშნად მიგვაჩნდა – ცალკე გამოყოფილი არათანაბარმარცვლიანი სახელები, რომელთა გავრცობა -ბ- სუფიქსის საშუალებით ხდება, მოსწავლეებისათვის ასევე დამაზნევებელი აღმოჩნდა. გარდა ამისა, პირველ ბრუნებაში მოხვედრილი სახელების მრავალფეროვნება ასევე დამაზნევებელია მოსწავლისათვის, ამიტომ სასურველი იქნებოდა პირველ ბრუნებაში ქვეკატეგორიები გამოყოფილიყო.

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებთ, წარმოვადგენთ ჩვენეულ სისტემას, რომელიც ძირითადად მიჰყვება რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას და ს. შამანიდის მიერ შემოთავაზებულ კლასიფიკაციას, მცირედი კორექტივებით. ჩვენი აზრით, პრაქტიკული მიზნებიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილი იქნებოდა ბრუნების ხუთი ტიპის გამოყოფა. პირველ ბრუნებაში შევა α ფუძიანი სახელები – -აჲ, -იჲ-ზე

დაბოლოებული მამრობითი სქესის სახელები, მაგალითად, *πατέρας, υαύτης*; -ა, -ი-ზე დაბოლოებული მდედრობითი სქესის

ს. ბერიკაშვილი

სახელები, მაგალითად, *καρδιά, ψυχή* და -ეაჲ, -ი-ზე დაბოლოებული სახელები, მაგალითად, *συγγαφείαჲ, συγγευήჲ, διάλεξις*, რომლებიც მრავლობით რიცხვში ძველ ფორმებს გვიჩვენებს; მეორე ბრუნებაში იქნება ისევ *α* ფუძიანი სახელები – ოღონდ აქ შევა -აჲ, -იჲ, -ეჲ-ზე დაბოლოებული არათანაბარმარცვლიანი მამრობითი სქესის სახელები, მაგალითად, *παππας, βαρκάρης, καφές* და -ა-ზე დაბოლოებული მდედრობითი სქესის სახელი *η γυαγιά*; მესამე ბრუნება *ο* ფუძიანი სახელები მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო სქესისა, შემდეგი დაბოლოებებით: -ოჲ, -ο, -ι, მაგალითად, *άσθραπος, είσιδος, δέντρο, παιδί*; მეოთხე ბრუნება – სხვადასხვაფუძიანი თანაბარმარცვლიანი საშუალო სქესის სახელები, რომლებსაც ნათესაობით ბრუნვაში აქვთ -ოჲ დაბოლოება, მაგალითად, *είδος, λάμις*; მეხუთე ბრუნება – სხვადასხვაფუძიანი არათანაბარმარცვლიანი საშუალო სქესის სახელები, რომლებსაც ნათესაობით ბრუნვაში აქვთ -ოჲ დაბოლოება, მაგალითად, *γράμμα, κρέας, καθήκον, πλίσσιο*. სქემის სახით ამ სისტემას შემდეგი სახე აქვს:

I			II		III	Iვ	ვ
ა ფუძიანი თანაბარ მარცვლიანი სახელები			ა ფუძიანი ართანაბარ მარცვლიანი სახელები		ო ფუძიანი სახელები	სხვადასხვა ფუძიანი თანაბარ მარცვლიანი სახელები	სხვადასხვა აფუძიანი ართანაბარ მარცვლიანი სახელები
მამრ.	მდე დრ.	მამრ., მდედრ.	მამრ.	მდე დრ.	მამრ., მდედრ., საშ.	საშ.	საშ.
-აჯ, -იჯ	-ა, -ი	-ეაჯ, -იჯ, -ი	-აჯ, -იჯ, -ეჯ	-ა	-ოჯ, -ო, -ი	-ოჯ	-ოჯ, -აჯ, -იჯ, -ეაჯ, -ოვ, -ავ, -ევ, -თჲო

შევეცადეთ წარმოგვეჩინა თანამედროვე ენათმეცნიერებაში არსებული ბრუნების სისტემის ალტერნატიული კლასიფიკაციები და დაგვედგინა ყველაზე უფრო მისაღები ვარიანტი ბრუნების სისტემის შესწავლისას. ვინაიდან, ჩვენ ამოვდიოდით პრაქტიკული მიზნებიდან, ამ მიზნით ჩავატარეთ ექსპერიმენტი და შესაბამისად, ვეცადეთ ჩვენი საკუთარი კლასიფიკაციის წარმოდგენა.¹

¹ ვ. მაკრიჯმა ჩვენი ნაშრომის გაცნობისას აღნიშნა, რომ ენათმეცნიერების უმრავლესობა (მათ შორის ა. თუმბი, მ. ტრიანდაფილიდისი) "ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციას სინქრონულ ჭრილში გეთავაზობს, მაშინ, როდესაც თქვენ და თქვენი ქართველი კოლეგები მას დიაქრონული თვალსაზრისით განიხილავთ". ჩვენი აზრით, ენაში მიმდინარე მოვლენები არ შეიძლება განვიხილოთ სტატისტიკურად, მათი ისტორიული განვითარების გათვალისწინების გარეშე. ვინაიდან ისტორიული ცვლილებები ხშირ შემთხვევაში განაპირობებს ენაში ამა თუ იმ გრამატიკული ფორმის არსებობას. ასე, მაგალითად, -ი და -ე ფუძიანი სახელების მრავლობით რიცხვში -ეჯ დაბოლოების გაჩენა -ეჯ-ის ნაცვლად სრულიად დამაბნეველია ენაში მიმდინარე ცვლილებების გაუთვალისწინებლად.

დასკვნა

როგორც ვნახეთ, ბრუნების სისტემის კლასიფიკაცია ბერძნულ ენაში მეტად აქტუალურ საკითხად შეიძლება ჩაითვალოს. ჩვენი ნაშრომის მიზანი იყო წარმოგვეჩინა ბერძნული ენის ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციები ანტიკური დროიდან მოყოლებული დღემდე და დაგვედგინა ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისას რომელი პრინციპი უფრო მისაღებია. ბერძნული ენის ბრუნების სისტემამ ანტიკური ეპოქიდან მოყოლებული დიდი ცვლილებები განიცადა. თავდაპირველად ბერძნულ ენაში ბრუნების სისტემა ეყრდნობოდა ე. წ. ლინგვისტურ საფუძველს ანუ ფუძის დაბოლოებას, შემდგომში კი (ახალ ბერძნულში) იგი დაუკავშირდა სქესის გრამატიკულ კატეგორიას ანუ მას საფუძველად მნემოტექნიკური პრინციპი დაედო. არსებული მასალის შესწავლის საფუძველზე, ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ:

უკვე ანტიკური ეპოქის გრამატიკოსებთან ჩანს დაინტერესება ისეთი გრამატიკული საკითხით, როგორც ბრუნება გახლავთ. მართალია, აქ ჯერ კიდევ არ არის საუბარი საკუთრივ ბრუნების სისტემასა და მის ტიპებზე, მაგრამ უკვე ვხვდებით ბრუნვათა მიხედვით სახელთა ფორმაცვალების სისტემატიზაციის ტენდენციას.

ბერძნულ ენათმეცნიერებაში ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციას საფუძველი გვიანანტიკურ ეპოქაში ეყრება. ბრუნების კლასიფიკაციის პირველ ცდებს ახ. წ. II საუკუნის გრამატიკოსის, ჰეროდოტიანოსის აპოლონიოს დისკოლოსის ძის ნაშრომი "ბრუნების შესახებ" ("Περὶ κλίσεως"), სადაც მოცემულია პირველი ცდა სახელთა ბრუნების კლასიფიკაციისა. ჰეროდოტიანოსი სახელობითი ბრუნვის დაბოლოებებს აწყობს ანბანის რიგზე, -ας, -ης, -ος, -ους, -ως და შესაბამისი წესების

მიხედვით გამოყოფს 32 ქვეპუნქტს მამრობითი სქესის, 10-ს მდედრობითი და 4-ს საშუალო სქესის სახელთათვის.

შუა საუკუნეების გრამატიკოსების შესახებ საკმაოდ მწირი ცნობები მოგვეპოვება, როგორც ჩანს, ისინი მიჰყვებიან ჰეროდოანოსის მიერ შემოღებულ ბრუნების სისტემას, ანუ დაყოფას დაბოლოებათა ანბანური რიგის მიხედვით.

აღორძინების პერიოდში ბერძნული ენის ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები ხდება. კ. ლასკაროსი ბრუნების ათ ტიპს გვთავაზობს: ხუთს შერწყმულ სახელთათვის და ხუთს შეურწყმელთათვის; ი. ველერუსს შემდგომში საყოველთაოდ აღიარებული სამბრუნებიანი სისტემა შემოაქვს; ნ. სოფიანოსის "ახალი ბერძნულის გრამატიკა" მიჰყვება სამბრუნებიან სისტემას, თუმცა არსებითი ცვლილებები შემოაქვს.

XVIII-XIX საუკუნეებში ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბების შემდეგ, ბრუნების სისტემის ძირითად კლასიფიკაციად, ტრადიციული, ანუ სამკანკლედობიანი კლასიფიკაცია გვევლინება, თუმცა რამდენადმე შეცვლილი სახით. ასე, მაგალითად, გ. კურციუსი სამ ბრუნებაზე მსჯელობს, მაგრამ მათგან პირველსა და მეორეს ერთ ძირითად ბრუნებად აერთიანებს, რომელსაც ხმოვანფუძიან ბრუნებას, ხოლო მესამეს, შესაბამისად, მეორე ძირითად, ანუ თანხმოვანფუძიან ბრუნებას უწოდებს. რაც შეეხება, რ. კიუნერის გრამატიკას, იგი ტრადიციული სისტემის კლასიკურ მაგალითს წარმოადგენს.

XIX საუკუნის ბოლოს ახალგაზრდა გრამატიკოსების სკოლის წარმომადგენლებთან ბრუნების კლასიფიკაცია ტრადიციული სახით არის მოცემული, მაგრამ ძირითადი ყურადღება გამახვილებულია იმ ფონეტიკურ პროცესებზე, რომლებიც ბრუნების დროს იჩენს თავს. ე. შვიცერთან კლასიფიკაცია ოდნავ გან-

სხვაეგვარია. მკვლევარი საფუძვლად იღებს არა სახელის ფუნქციის დაბოლოებას, არამედ ფონეტიკურ ფაქტორს, კერძოდ, ინდოევროპული ენებისათვის დამახასიათებელ კონტრაქციას.

XX საუკუნეში შექმნილი ძველი ბერძნული ენის გრამატიკებში მოცემულია ბრუნების სისტემის ტრადიციული კლასიფიკაცია. ერთადერთი განსხვავება, რომელიც გვხვდება ბრუნების ტიპების სხვადასხვა სახელწოდებაა.

ახალი ბერძნული ენის მიღებული კლასიფიკაცია მ. ტრიანდაფილიდის ეკუთვნის და იგი სქესის კატეგორიას უკავშირდება. თუმცა ამ სისტემას ყველა მეცნიერი არ იზიარებს და არსებობს ალტერნატიული კლასიფიკაციებიც.

ალტერნატიული კლასიფიკაციებიდან მნიშვნელოვანია მ. ფილინდასის; ა. მირამბელის; ა. ცოპანაკისის; გ. ზუკისის; პ. მაკრიჯის; ხ. კლერის, გ. ბაზინიოტისის; რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას, ს. შამანიდის მიერ შემოთავაზებული ბრუნების ტიპები.

ჩვენი აზრით, ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისას უნდა დავეყრდნეთ უპირველეს ყოვლისა, ლინგვისტურ პრინციპს, ანუ ყურადღება უნდა მივაქციოთ ფუნქციურ დაბოლოებას. გარდა ამისა, უნდა გავითვალისწინოთ ის ფაქტიც, რომ ენას ახასიათებს გამარტივების ტენდენცია. უფრო მისაღები იქნება ის კლასიფიკაცია, რომელიც გაუადვილებს ბერძნული ენის შემსწავლელს ბრუნების სისტემის გაგებას.

ვინაიდან ჩვენი მთავარი ამოსავალი პრინციპი ბრუნების ტიპების გამოყოფისას – მათი პრაქტიკული დანიშნულება იყო, ამიტომ ამ მიზნით ჩვენ ჩავატარეთ ექსპერიმენტი, ვცადეთ ახალი ბერძნული ენის სწავლებისას გამოგვეყენებინა რამდენიმე სისტემა, კერძოდ, მ. ტრიანდაფილიდისის ტრადიციული სისტემა, ხ. კლერისის და გ. ბაზინიოტისის კლასიფიკაცია და რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას და ს. შამანიდის ბრუნების ახალი

ტიპები. ექსპერიმენტმა გვიჩვენა, რომ პრაქტიკული დანიშნულების მხრივ ყველაზე მისაღებია რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას, ს. შამანიდის კლასიფიკაცია.

თუმცა ჩვენი აზრით, აქაც ზოგიერთი კორექტივია შესატანი, ამიტომ ვეცადეთ წარმოგვედგინა ჩვენი საკუთარი კლასიფიკაცია, რომელიც ძირითადად მიჰყვება რ. გორდეზიანის, ი. დარჩიას, ს. შამანიდის კლასიფიკაციას.

ანტიკური პერიოდიდან მოყოლებული ბრუნების ტიპების კლასიფიკაციის სხვადასხვა პრინციპი გვხვდება, ძირითადად ეს პრინციპებია: ა) სქესის გრამატიკული კატეგორია; ბ) სახელის ფუძის დაბოლოება; გ) სახელის თანაბარ და არათანაბარმარცვლიანობა; დ) სახელის ბრუნებისას ბრუნების ნიშნების რაოდენობა ერთი ტიპის ფარგლებში; ე) სახელის რომელიმე ბრუნვის (მაგალითად, ნათესაობითი ბრუნვის) ნიშნის მიხედვით კლასიფიკაცია; ვ) ბრუნებისას ფონეტიკური ცვლილები, კერძოდ, ხმოვანთა კონტრაქცია; ზ) სახელის დაბოლოებათა მიხედვით ბრუნების ტიპების ანბანური დაწყოება.

მთავარი ფაქტორი, რომელიც გასათვალისწინებელია ბრუნების სისტემის გამოყოფისას, ეს არის ერთიანი პრინციპის შემუშავება. ჩვენი აზრით, ძველი ბერძნულის ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციას სწორი პრინციპი უდევს საფუძვლად ანუ აქ გათვალისწინებულია სახელის ფუძის დაბოლოება. ანალოგიური პრინციპი უნდა მოვიშველიოთ ახალ ბერძნულშიც.

THE PRINCIPLES OF CLASSIFICATION OF THE DECLENSION SYSTEM IN ANCIENT AND MODERN GREEK

(SUMMARY)

PREFACE

For different languages there are different types of classification of declension system considered in accordance with language structure. Classifying any declension system the scholars take into account different factors, especially:

- a) the grammatical category of gender;
- b) the stem ending of the noun;
- c) an equal or unequal number of syllables, isosyllabism and anisosyllabism;
- d) the number of case endings;
- e) the ending of one case, e.g. of Genitive, etc.

As a result of historical development of a language, the declension system may be simplified and unified. In some languages it can even disappear.

Since Antiquity the classification of the declension system in Greek language has been essentially changed. Initially the classification of the declension system in Ancient Greek was based on the so-called linguistic principle i.e. on stem endings of nouns. Later in Modern Greek it was connected to the grammatical category of gender i.e. the linguistic principle of classification has been changed to the mnemotechnical one.

Nowadays the issues related with the classification of the declension system in Modern Greek prove quite relevant. The widespread system of M. Triandafyllidis, based on the mnemotechnical principle, is regarded by many scholars as outdated. In their opinion, it does not correspond to the structure of Modern Greek. In contemporary stud-

ies, there are a lot of alternative classifications, but none of them is widely accepted today.

Nowadays the issues in choosing the right principle while classifying declension system and presenting the declension system for different periods of Greek language development are relevant not only to Greek, but also to general diachronic linguistics as well. The problem mentioned above attracts scholars' intense interest all over the world.

This book represents theoretical-linguistic opinions related with declension system in Greek, assesses these theories, reveals the changes and studies the declension and case systems in different historical periods of Greek language. The research mostly focuses on the following:

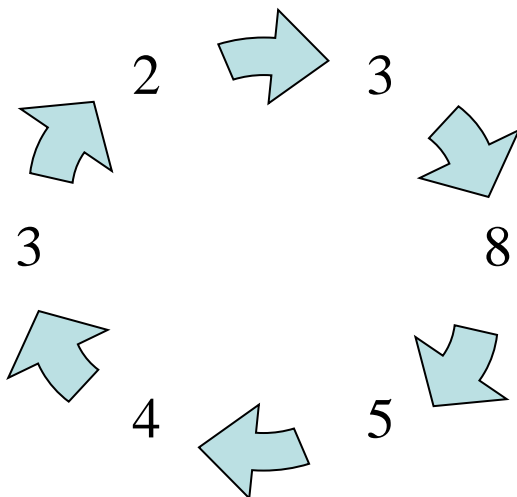
- 1) the critical assessment of the professional-linguistic or other theories connected with linguistics since Antiquity;
- 2) the study of the modern linguistic conditions in Greek and identification of all development tendencies regarding the declension system;
- 3) the systematization of materials related with the declension system in Greek, the representation of different classifications existing in linguistics and their comparative analysis;
- 4) the historical development of case system and the tendency of its unification in Greek, as Indo-European Language;
- 5) the comparative analysis of the classifications of the declension system based on different principles, identification of the main principle while classifying the declension system and determination of the most applicable version of the classifications.

The conclusive theses are formulated through the study of the existing linguistic theories and the use of comparative analysis related with different classifications of the declension system. The research is also based on the accepted concepts of scholars and different

monographic works. After considering classifications through the comparative analysis and the experimental results, the corresponding conclusions are made.

Despite the enormous range of scientific literature dedicated to the study of different issues of Greek grammar, the problem of the declension system in diachronic way is not thoroughly studied. Unfortunately, neither in Greek nor in foreign scientific literature does not exist any monographic work that one can find useful investigating the issue mentioned above. Consideration of the previous works comes to several articles, which reflect fragmentarily the problems that are interesting to me. Thus the present book is the first attempt in the tradition of Georgian linguistic studies to investigate the classification of the declension system in different periods of Greek language that is relevant nowadays not only for Greek, but also for general diachronic linguistics as well.

According to the case system, an assumption is made that the language as a result of its historical development turns to its initial stage, caused by simplification tendency. This supposition is based on the changing of case system in Indo-European languages, particularly in Greek. While forming the case system in Proto-Indo-European there were only two basic nominal forms which subsequently became the subject and object cases and expressed all the basic predicate-argument relations. A distinct dative-locative case which expressed addressee, direction, and goal appeared when the binary declension system with two basic arguments broke down and a more nominal paradigm rose. Afterwards there appears Indo-European eight-case system presented in Ancient Greek by five, while in Modern Greek by four cases. Taking into account the opinions of some linguists that there is three-case system in Modern Greek, characterized by simplification tendency as well, and, subsequently, we are going to two-case system or binary declension in Greek.

There are many different classifications of the declension system in Modern Greek. The author of the most accepted classification based on mnemotechnical principle is M. Triandafyllidis. Therefore, M. Triandafyllidis' system has a large number of opponents that prefer to turn to alternative classifications. In the book I attempt to propose my own classification which is based on the linguistic principle, i.e. on the stem endings of nouns.

I			II		III	IV	V
Isosyllabic nouns with α stem			Anisosyllabic nouns with α stem		Nouns with o stem	Isosyllabic nouns of different stems	Anisosyllabic nouns of different stems
Masc.	Fem.	Masc. Fem.	Masc.	Fem.	Masc. Fem. Neut.	Neut.	Neut.
-ας, -ης	-α, -η	-εας, -ης, -η	-ας, -ης, -ες	-α	-ος, -ο, -ι	-ος	-ος, -ως, -μα, -εας, -ον, -αν, -εν, -σιμο

To determine the most applicable classification of the declension system in Modern Greek I carried out an experiment: while teaching

the Modern Greek grammar, I tried to use several systems, especially, the traditional system of M. Triandafyllidis, the classifications of Kh. Kleris, G. Babiniotis (Athens), and the one of R. Gordeziani, I. Darchia and S. Shamanidi (Tbilisi). Taking into account the experiment results, I can conclude that the most applicable classification for practical purposes is the one presented by R. Gordeziani, I. Darchia and S. Shamanidi, but it needs some corrections.

The present research gives an opportunity to individuals interested in Greek linguistics to build an impression on some issues of Greek grammatical thought. The conclusions made in research can be helpful for study of Greek language, especially the declension system. The research can be used as a textbook by various educational institutions for teaching the history of Greek grammar and several issues related to the declension system in Greek. The conclusions provided in the book can be included in the educational course of the Greek linguistics.

The book includes an introduction, six chapters and a conclusion. Some of the chapters are divided into two sub-chapters. The chapters and sub-chapters are supplemented with respective conclusions. The book is attached with the list of the referred literature, name index and tables that expose grammatical terms used by the Ancient authors and declension system classifications in different periods of Greek language development.

INTRODUCTION THE BASIS OF GREEK GRAMMAR

THE PHILOSOPHICAL PERIOD OF THE ANCIENT GREEK LINGUISTIC THOUGHT

Each science has its own history. The same can be stated about linguistics as well. Philology of Ancient India and Ancient Greece has influenced its development greatly. Greek Grammar has been formed at the end of the second and the beginning of the first centuries, but the interest for several linguistic issues has been observed already in the fifth century B.C. The first linguistic observations were made on

the nature of words and etymology. There are two periods of the Ancient Greek grammatical thought to be distinguished: philosophical and grammatical. In the philosophical thought the main issue is the problem of etymology, while the main interest of the philosophers is the following: what are the relations between the subject, the idea about that subject and its name. The philosophical period of the Ancient Greek grammatical thought is divided into four stages, namely: a) the first linguistic observations, which are given in the ancient literary works; b) language philosophy of Plato; c) Aristotle's opinions about language and d) linguistic opinions of Stoic scholars. All of these stages are very important for the formation of the Ancient Greek grammatical thought. Thus Plato's opinions about words' etymology, phonetics and definition of nouns and verbs, Aristotle's observations on eight parts of speech and linguistic opinions of Stoic scholars based on the morphological problems, the new grammatical terms that they have applied were the basis for the formation of linguistics, as a science. At the end of the chapter there are attached tables with the grammatical terms used by Plato, Aristotle and Stoic scholars.

THE GRAMMATICAL PERIOD OF THE ANCIENT GREEK LINGUISTIC THOUGHT

Finally linguistics was formed as a science in the epoch of Hellenistic Age. The grammatical school of this period is called Alexandrian school. The greatest representatives of this school are: Zenodotus, Callimachus, Aristophanes of Byzantium, Aristarchus and Dionysius Thrax. Unfortunately, the works of the Alexandrian scholars have not reached our days; therefore we can talk about their grammatical ideas by the saved fragments, titles of their works, extracts and quotations made by later scholars. The basic information that is given is taken from the Homer scholia. From these sources is evident that their works cover many areas of grammar, including e. g. various parts of speech, declensions, conjugations, defective verbs and some anomalous words. Thus, we are told about Aristophanes of Byzantium that he discovered recurrent patterns in the Greek declension and stated general rules of regular inflexion. His work "Λέξεις" is considered as the first normative grammar. Only one work of this period

is transmitted in its original form, the Grammar of Dionysius Thrax "Grammatical Art" ("Τέχνη γραμματική"), which is the top of the development of the grammatical art. There are included tables regarding the grammatical terms given by Dionysius Thrax in phonetics and morphology as well.

CHAPTER I

THE CASE SYSTEM IN THE WORKS OF ANTIQUE GRAMMARIANS

The chapter considers some information about the case system in the works of Antique grammarians. It is worth saying that in the Antique period there is not yet information about the declension system and its types, but there is a tendency of systematization of noun flexion by the cases. In this case, three lines of Anacreon are quoted as the first example of πολύπτωτον (the use of the same word in various cases). So the name of Cleobulos is given in three cases. This fact has been taken as clear evidence of a three-case system, recognized by Ionian grammarians of the sixth century and applied by the poet.

In the works of antique grammarians the main issue is the case itself and not the declension system, namely, they pay attention to such problems, as:

- 1) the essence of case _ what shall be regarded as case;
- 2) which parts of speech have cases;
- 3) the quantity of cases;
- 4) the names of cases.

The chapter includes the definition of grammatical terms πτώσις and κλίσις. The term πτώσις first time appears in the works of Aristotle. A. Gudeman marks out that no one has used this term before. Of course herein we have different sense of the case. According to Aristotle πτώσις means all forms of the word derived from the normal (initial) form. It refers almost to all parts of speech. The Stoic scholars have given that meaning to the term which it has today, according to their opinion πτώσις is grammatical category that is used

only with declinable parts of speech. As to the term κλίσις, it does not mean only the declension, but also the inflexion, the flexible changing of the words (both: declension and conjugation). In such way it is given by Dionysius Thrax in his work "Grammatical Art" ("Τέχνη γραμματική"). I would like to mention that this term has preserved its meaning till today. In Modern Greek is used both for the declension and conjugation of words.

CHAPTER II

FOR THE HISTORY OF CASES

The chapter presents the case system on different stages of Greek language history. There are considered only the issues which are important for a case and a declension system development, namely I talk in details about problems of Dative and Vocative in Greek language. At the beginning of the third chapter there are presented the main functions of eight cases in Proto-Indo-European language. It is mentioned that there remained only five cases in Ancient Greek: Nominative, Genitive, Dative, Accusative, Vocative and four cases in Modern Greek: Nominative, Genitive, Accusative and Vocative. According to the opinion of some scholars (e. g. I. Stamatakos considers that Vocative is not a case, but a form of appeal), there are only three cases in Modern Greek. A tendency of decreasing the number of cases is a characteristic one for Indo-European languages and for Greek as well. I can point out two reasons: 1) language simplifies; 2) analytical forms increase in language. Thus, before Dative disappears there is evident tendency of using prepositions with this case. It means that some functions of Dative have been lost. After disappearing of Dative there remained four-case system, which also illustrates the tendency of decreasing.

The ancient condition of Proto-Indo-European language	2 cases	Nom.	Acc.						
Transitional period, forming of the adverbial case	3 cases	Nom.	Acc.	Dat.- Loc.					
The whole paradigm of Indo-European language (possible system of Proto-Greek)	8 cases	Nom.	Acc.	Dat.	Gen.	Inst.	Loc.	Abl.	Voc.
Ancient Greek	5 cases	Nom.	Acc.	Dat.	Gen.				Voc.
Modern Greek	4 cases	Nom.	Acc.		Gen.				Voc.
Modern Greek (system presented by some scholars)	3 cases	Nom.	Acc.		Gen.				
Possible version	2 cases	Nom.	Acc.						

CHAPTER III

FOR THE CLASSIFICATION OF THE DECLENSION SYSTEM UNTIL COMPARATIVE-HISTORICAL LINGUISTICS

THE MIDDLE AGES

The peculiarity of the grammatical art of the Middle Ages was caused by the influence of Greek and Latin tradition on the one hand, and appearance of new ways of grammatical thought on the other. The main authors of grammar books in this period are: I. Philoponos,

G. Khiroboskos, Theognostos, M. Singelos, I. Glikis and M. Moschopoulos.

The classification of the declension system begins from the Later Antiquity. The first classification is given by the grammarian of the II century A.D. Herodian, son of Apollonius Dyscolus in his work "About Declension" ("Περὶ κλίσεως"). Herodian puts the endings of Nominative case in alphabetical order -ας, -ης, -ος, -ους, -ως and subsequently gives different types for masculine, feminine and neuter gender. The authors of grammatical works of the Middle Ages repeat the classification given by Herodian.

THE PERIOD AFTER THE FALL OF CONSTANTINOPOLE

The subchapter presents the following grammar books written in the period of the Renaissance: grammars of Ancient Greek: M. Chrysoloras "Greek Language Questions" ("Ερωτήματα τῆς Ἑλληνικῆς"), K. Laskaris "Conversation about Eight Parts of Speech" ("Ἐπιτομὴ τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν") or as it's called "Questions" ("Ερωτήματα"), J. Weller "Grammar of Ancient Greek" ("Grammatica Graeca") and the first grammar of Modern Greek: N. Sofianos "Greek's Common Grammar" ("Γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης").

In his grammar K. Laskaris distinguishes five types of declension for so-called contracted nouns and five types for non-contracted. Herein the main principle of the classification here is the phonetic changing during the declension of nouns, namely contraction of vowels. There is accentuated also isosyllabism and anisosyllabism of nouns. To the first four types belong isosyllabic nouns, while to the fifth anisosyllabic. The similar classification was proposed later in the grammars of the XIX century by S. Komitas in his book "Pedagogical Lessons of Greek Language. Grammar" ("Παιδαγωγικὰ μαθήματα ἑλληνικά. Γραμματικὴ"), published in 1828 and K. Kumas in the book "Grammar in School" ("Γραμματικὴ διὰ σχολεῖα"), published in 1825.

The widespread classification of declension system, proposed by J. Weller (F. Melanchton's pupil) in 1635, is based on linguistic principle, that is, the stem ending and includes three types of declension. In Greek linguistics this classification first time appears in work of G. Gennadius "Greek Language Grammar" ("Γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης"), published in 1857. Afterwards scholars from Greece and various European countries widely apply it for the identification of Ancient Greek declension types.

As for the first grammar of Modern Greek here we have also three types of declension, but with some changes.

CHAPTER IV

FOR THE CLASSIFICATION OF THE DECLENSION SYSTEM (XVIII-XIX CENTURIES) COMPARATIVE-HISTORICAL LINGUISTICS

The sub-chapter presents short history of the development of the Comparative-Historical linguistics. As it is known, scholars divide the history of comparative-historical investigation in some periods:

1. From the beginning of the Comparative-historical linguistics till appearing of Neogrammarians (from the beginning of the XIX century till 1870);
2. The period of Neogrammarians (70-90 years of the XIX century);
3. From Neogrammarians' School till "General Linguistic Course" of Ferdinand de Saussure "Cours de linguistique générale") (from the end of the XIX century till the beginning of the XX century);
4. From the spreading of Ferdinand de Saussure's ideas till nowadays.

A lot of grammar books have been written in the period of the Comparative-Historical linguistics, I mention just two of them: "Greek Language Grammar" ("Griechischen Grammatik") by G. Curtius and "Greek Language Grammar" ("Grammatik der Griechischen Sprache") by R. Kühner.

In the both grammars the declension system is presented in traditional way, that is, tree-typed classification. The only one difference is different names of the types given by G. Curtius, thus the first and the second declensions are not considered as one type separately, but are given together as sub-categories in the type called vowel-stemmed declension, while the traditional third type is given as the second one, called consonant-stemmed declension. As for the classification given by R. Kühner, it can be regarded as a classical example of the traditional classification.

It is worth saying that after comparative-historical linguistics this classification became a widespread one. From this perspective, I consider this classification as the best one for Ancient Greek because of its accurate, logical character and a linguistic principle as well.

SCHOOL OF NEOGRAMMARIANS

A new grammatical school appears in the 70 years of the XIX century. It is known under the name of Neogrammarians' school. The thesis presents some works of the representatives of that school, namely there is information about declension and case system given by K. Brugmann, A. Thumb, I. Mor, N. Fokov and E. Schwyzer.

The noteworthy work is "Text-book of Modern Greek Language" ("Handbuch der neugriechischen Volkssprache") by A. Thumb. Herein for the first time the author offers the classification of the declension system in Modern Greek according to gender. Lately other scholars share this opinion, among them is the author of the most accepted classification in Modern Greek _ M. Triandafyllidis.

The other grammars of this period present the traditional classification of the declension system, i.e. classification based on stem endings. However, it is accentuated that the main factor that should be taken into account while classifying any declension system is phonetic phenomena. Thus, e. g. K. Brugmann pays attention to ablaut _

vowel gradation, while N. Fokov considers contraction of vowels as the main phonetic principle.

E. Schwyzer proposes a classification based on vowel contraction. He distinguishes three types of declension. The first declension is characterised by contraction that exist in Indo-European languages, the nouns with α and \omicron stems belong to this category. In the second declension there is no contraction, nouns with liquid-nazal (λ, ρ, μ, ν) and labial-dental ($\pi, \beta, \phi, \kappa, \gamma, \xi, \tau, \delta, \theta$) stem endings belong to the second type. While nouns with Greek contraction ending in $-\iota\varsigma, -\upsilon\varsigma, -\epsilon\upsilon\varsigma, -\alpha\upsilon\varsigma, -\omicron\upsilon\varsigma$ and ς belong to the third declension.

The study of the works of Neogrammarians revealed that the main factor while classifying the declension system in the Greek grammars of this period is the phonetic one.

CHAPTER V

FOR THE CLASSIFICATION OF THE DECLENSION SYSTEM IN THE MODERN GRAMMARS OF ANCIENT GREEK

The research was based on the following grammatical works of Ancient Greek (the XX century): V. Brandenstein "Greek Linguistics" ("Griechische Sprachwissenschaft"), M. Meir-Brügger "Greek Linguistics" ("Griechische Sprachwissenschaft"), P. Chantraine "Historical Morphology of Greek Language" ("Morphologie historique du Grec"), A. Tzartanos "Grammar of Ancient Greek" ("Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσης"), I. Stamatakos "Historical Grammar of Ancient Greek" ("Ιστορική γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής"). All these grammars present the traditional declension system with its three types, based on the stem endings of nouns. The only difference is different names of the declension types. Also, the analysis of these grammars reveals the tendency of distinguishing sub-categories according to gender.

CHAPTER VI

FOR THE CLASSIFICATION OF THE DECLENSION SYSTEM IN MODERN GREEK BRIEF ESSAY OF MODERN GREEK LANGUAGE HISTORY

The sub-chapter presents a brief essay about Modern Greek language history, especially attention is paid to the problem of so-called language issue (γλωσσικό ζήτημα). A lot of scientific works are dedicated to the study of this problem. From the XVIII century there existed a problem of two norms – folk and literary languages. The struggle for establishing folk language as an official one continued till the XX century. Only in 1976 dimotiki (folk language) has been recognized as an official one, while in 1982 the so-called orthographical reform strengthened dimotiki's positions.

One of the well known figures of this period is Manolis Triandafyllidis, the author of "Modern Greek (Dimotiki's) Grammar" ("Νεοελληνική γραμματική (της Δημοτικής)"), published in 1941.

As mentioned above, M. Triandafyllidis shares the opinion of the well known scholar of the XIX century, A. Thumb who first offered the classification of the declension system in Modern Greek according to gender. The problem is that in Modern Greek the identification of declension types according to the gender of the nouns, is not relevant. Therefore, M. Triandafyllidis' system has a large number of opponents that prefer to turn to alternative classifications.

ALTERNATIVE CLASSIFICATIONS OF DECLENSION SYSTEM IN MODERN GREEK

In contemporary studies, there are a lot of alternative classifications, but none of them is widely accepted today. The following classifications shall be mentioned: M. Filyntas, G. Zoukis, A. Mirambel, A. Tsopanakis, P. Mackridge, Kh. Kleris and G. Babiniotis, R. Gordeziani, I. Darchia and S. Shamanidi.

The main principles of these classifications are different, especially: the basis for M. Filyntas' and A. Tsopanakis' (1995) classification is the opposition of equal and unequal number of syllables; A. Mirambel, A. Tsopanakis (1956), Kh. Kleris and G. Babiniotis proposed classifications based on the number of case endings; while R. Gordeziani, I. Darchia and S. Shamanidi believe that the classification of Modern Greek declension requires the use of the linguistic principle. G. Zoukis' classification can not be accepted as it has no common principle and is based on the outdated patterns of noun declension.

Noteworthy classification is one proposed by P. Mackridge. It is presented in the grammar book "Modern Greek" ("Νεοελληνική γλώσσα"). In my mind, identification of Modern Greek declension types, alongside the linguistic ones, requires as well consideration of practical purpose. So, the classification that will facilitate understanding and learning of Modern Greek declension system must be considered the best one. One of such classifications is the system suggested by P. Mackridge. It is acceptable because of its usefulness for practical purposes. The dividing of the second type of the declension system in three subcategories: nouns with ending -ος, -ο and -ι can be mentioned as one of its positive characteristics. But there is one weak point: the classification is not based on one principle. Especially, the number of cases, the ending of the Genitive and the gender category is used as a basis for defining the types of declension.

To mark out the most acceptable classification I carried out an experiment: while teaching Modern Greek grammar, I tried to use several systems, especially, the traditional system of M. Triandafyllidis, the classification of Kh. Kleris, G. Babiniotis and the one of R. Gordeziani, I. Darchia and S. Shamanidi.

The Experiment revealed that:

1. M. Triandafyllidis' system has been found successful because of its simplicity. There are three types, which are differentiated

through their genders. However, closer study shows that the simplicity is apparent as each type includes a lot of different subcategories. Therefore, the students have difficulties in perception of this system;

2. The classification proposed by Kh. Kleris and G. Babiniotis can be regarded as a logical system, which takes into account all factors for identifying declension types, namely, the number of case endings, isosyllabism and anisosyllabism of nouns, the category of grammatical gender. From the linguistic point of view this classification is absolutely accurate and it would be rather difficult to present a new better one. But, in spite of the accurate, logical character of this system, from the practical point of view, it seems somehow confusing and difficult to be understood by students and foreigners.
3. For practical purposes, the classification of R. Gordeziani, I. Darchia and S. Shamanidi can be considered as acceptable, because: it is based on linguistic principle, i. e. on the stem ending, some forms of Modern Greek language are explained by the data of Ancient Greek, which makes them easy to understand and learn, it distinguishes the so-called mixed declension which includes nouns extending with $-\delta$ - suffix;
4. Despite these positive characteristics of the classification of R. Gordeziani, I. Darchia and S. Shamanidi, the teaching process exposed certain disadvantages of the system, as students faced some difficulties while studying it. Therefore, I tried to offer my own classification, which is based on linguistic principle and one of the factors, except of the linguistic one that is taken into account is an equal and unequal number of syllables, i. e. isosyllabism and anisosyllabism.

CONCLUSION

The aim of the research was to present the classifications of the declension system in Greek from Antiquity to contemporaneity and identify

which principle should be more acceptable while classifying declension system. The research lead us to the following conclusions:

1. The grammarians of Antiquity are interested in such grammatical issue as declension is, though there is no information about the declension system and its types, but there is a tendency for systematization of noun flexion;
2. The classification of the declension system begins from the Later Antiquity. The first classification is given by the grammarian of the II century a. C. Herodian in his work "About Declension" ("Περὶ κλίσεως"). Herodian puts the endings of Nominative case in alphabetical order -ας, -ης, -ος, -ους, -ως and subsequently gives different types for masculine, feminine and neuter gender (principle in alphabetical order);
3. There is too little information about the Middle Ages' grammarians. From the research it is evident that the authors of grammatical works of the Middle Ages repeat the classification given by Herodian (principle in alphabetical order);
4. There are mentioned several changes in the classification of declension system in the period of the Renaissance. K. Laskaris in his grammar distinguishes five types of declension for so-called contracted nouns and five types for non-contracted. Herein, the main principle of the classification is the phonetic changing during the declension of nouns, namely contraction of vowels. J. Weller offers a new widespread classification which is based on linguistic principle and includes three types of declension. As to the first grammar of Modern Greek here we have also three types of declension, but with some changes (phonetic principle, linguistic principle);
5. In the XVIII-XIX centuries after comparative-historical linguistics the declension system is presented in traditional way, that is, tree-typed classification. The only one difference is different names of the types given by G. Curtius, thus the first and the second declension is not regarded as one type separately, but is given together as sub-

categories in the type called vowel-stemmed declension, while the traditional third type is given as the second one, called consonant-stemmed declension. As to the classification given by R. Kühner, it can be regarded as classical example of the traditional classification (linguistic principle);

6. At the end of the XIX century the grammar books of Neogrammarians present the traditional classification of declension system, i.e. classification based on stem endings. But it is accentuated that a phonetic phenomena is the main factor that should be taken into account, while classifying any declension system. E. Schwyzer proposes classification based on vowel contraction. The study of the works of Neogrammarians revealed that the main factor while classifying the declension system in the Greek grammars of this period is the phonetic one (linguistic principle, phonetic principle)

7. In Ancient Greek grammars of the XX century the traditional declension system with its three types, based on the stem endings of nouns, is also presented. The only difference is different names of the declension types. Also, the analysis of these grammars revealed the tendency of distinguishing sub-categories according to gender (linguistic principle);

8. The author of widespread classification of the declension system in Modern Greek is M. Triandafyllidis who offered the types of declension system according to gender. This system is regarded by many scholars as outdated. Therefore, M. Triandafyllidis' system has a large number of opponents who prefer to turn to alternative classifications (mnemotechnical principle);

9. In contemporary studies, there are a lot of alternative classifications, but none of them is widely accepted today. The classifications that should be mentioned are of: M. Filyntas, G. Zoukis, A. Mirambel, P. Mackridge, A. Tsopanakis, Kh. Kleris and G. Babinotis, R. Gordeziani, I. Darchia and S. Shamanidi (different principles: isosyllabism and anisosyllabism of nouns, the number of case endings, the form of Genitive, the stem ending);

10. In my opinion, while classifying the declension system the basic principle should be linguistic one, i. e. the main factor is the stem ending of the noun. Also the tendency of simplification in language should be taken into account, thus the classification that will facilitate understanding and learning of a declension system must be considered the best one;

11. As the main principle, in my opinion, alongside the linguistic one, shall be practical purpose. I carried out an experiment: while teaching Modern Greek grammar, I tried to use several systems, especially, the traditional system of M. Triandafyllidis, the classification of Kh. Kleris, G. Babiniotis and the one of R. Gordeziani, I. Darchia and S. Shamanidi. The experiment revealed that, the most acceptable classification is that given by R. Gordeziani, I. Darchia and S. Shamanidi;

12. Despite the mentioned above some changes should be made to this system as well. For this purpose I tried to propose my own classification which is based on linguistic principle together with taking into account an equal and unequal number of syllables, i. e. isosyllabism and anisosyllabism.

13. Since Antiquity there are presented different principles of the classification of the declension system, namely: a) the grammatical category of gender; b) the stem ending of the noun; c) an equal or unequal number of syllables, isosyllabism and anisosyllabism; d) the number of case endings; e) the endings of one case, e. g. Genitive; e) the phonetic changes, namely vowel contraction; f) classification in alphabetical order.

14. The main factor that should be taken into account while classifying a declension system is the common principle. According to my opinion, the classification of the declension system in Ancient Greek is based on the correct linguistic principle i.e. on the stem ending of the noun, the analogical principle shall be used in Modern Greek as well.

Η ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΟΥ ΚΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (ΠΕΡΙΛΗΨΗ)¹

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στις διάφορες γλώσσες υπάρχουν διάφορες ταξινομήσεις του κλιτικού συστήματος. Αυτό εξαρτάται από τη δομή μιας γλώσσας. Οι γενικοί παράγοντες τους οποίους έχουν υπόψη οι μελετητές, όταν κατατάσσουν τους τύπους του κλιτικού συστήματος, είναι οι εξής:

- α) η γραμματική κατηγορία του γένους
- β) ο χαρακτήρας του θέματος του ουσιαστικού
- γ) το αν είναι ισοσύλλαβα ή ανισοσύλλαβα τα ουσιαστικά
- δ) οι καταλήξεις των πτώσεων
- ε) η κατάληξη της Γενικής κτλ.

Ως αποτέλεσμα της ιστορικής εξέλιξης της γλώσσας, το κλιτικό σύστημα μπορεί να απλοποιηθεί και να ενοποιηθεί. Σε κάποιες γλώσσες μπορεί να εξαφανιστεί εντελώς.

Το κλιτικό σύστημα της ελληνικής γλώσσας έχει αλλάξει ουσιαστικά από την αρχαία περίοδο ως την εποχή μας. Στα αρχαία ελληνικά είχαμε εντελώς διαφορετικούς τύπους της κλίσης σε σύγκριση με το νεοελληνικό σύστημα. Η αιτία αυτής της διαφοράς είναι οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για την ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος της αρχαίας και της νέας ελληνικής γλώσσας. Κυρίως στις γραμματικές της αρχαίας ελληνικής η ταξινόμηση γίνεται με γλωσσολογική βάση, δηλαδή μεγάλη σημασία έχει ο χαρακτήρας του θέματος, ενώ στις γραμματικές της νέας ελληνικής η ταξινόμηση γίνεται σε μνημοτεχνική βάση, δηλαδή εδώ πρέπει να έχουμε υπόψη τις κλίσεις κατά το γένος των ουσιαστικών: αρσενικό, θηλυκό ή ουδέτερο.

Η ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος στα νέα ελληνικά είναι ένα επίκαιρο ζήτημα της σύγχρονης γλωσσολογίας. Το καθιερωμένο

¹ Η συγγραφέας ευχαριστεί θερμά τον καθηγητή Κωνσταντίνο Δημάδη για την βοήθειά του κατά τη μετάφραση της ελληνικής περίληψης και για τις χρήσιμες συμβουλές του.

σύστημα του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, που έχει μνημοτεχνική βάση, θεωρείται ξεπερασμένο και δεν ανταποκρίνεται στη δομή της νέας ελληνικής. Στη γλωσσολογία υπάρχουν πολλές άλλες ταξινομήσεις, αλλά καμία δεν είναι αποδεκτή σήμερα.

Το ζήτημα όμως είναι τι πρέπει να θεωρήσουμε ως βάση της ταξινόμησης του κλιτικού συστήματος: το γένος, τον χαρακτήρα του θέματος ή την ισοσυλλαβία των ουσιαστικών; Η παρουσίαση των τύπων του κλιτικού συστήματος στις διάφορες φάσεις της εξέλιξης της ελληνικής γλώσσας είναι ένα επίκαιρο θέμα όχι μόνο για την ελληνική αλλά και για τη γενική διαχρονική γλωσσολογία.

Η παρούσα μελέτη παρουσιάζει τις θεωρίες που αφορούν το κλιτικό σύστημα στην ελληνική γλώσσα, την κριτική των γλωσσικών θεωριών, την αλλαγή που έγινε στο κλιτικό σύστημα κατά την εξέλιξη της γλώσσας, καθώς και την ιστορία των πτώσεων και τύπων του κλιτικού συστήματος σε διάφορες φάσεις της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας. Η μελέτη κυρίως αφορά τα εξής ζητήματα:

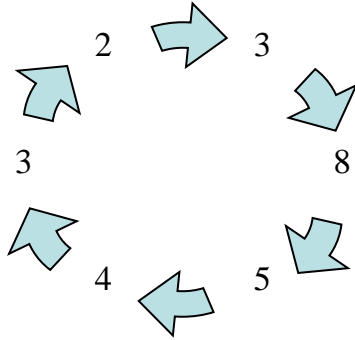
1. Την κριτική των γλωσσικών θεωριών που υπάρχουν από την αρχαιότητα έως σήμερα.
2. Την μελέτη της σημερινής κατάστασης της γλώσσας, καθώς και την παρουσίαση όλων των τάσεων της εξέλιξης της γλώσσας που αφορούν το κλιτικό σύστημα.
3. Την παρουσίαση των διάφορων ταξινομήσεων των τύπων του κλιτικού συστήματος τόσο στα αρχαία όσο και στα νέα ελληνικά, καθώς και σύγκρισή τους.
4. Την ιστορική ανάλυση της εξέλιξης των πτώσεων και την τάση της ενοποίησής τους στην ελληνική ως ινδοευρωπαϊκή γλώσσα.
5. Την σύγκριση των ταξινομήσεων του κλιτικού συστήματος, που έχουν διάφορες βάσεις, την εξακρίβωση της βασικής αρχής, καθώς και τον καθορισμό της πιο καταλληλότερης ταξινόμησης

Τα συμπεράσματα βασίζονται στη λεπτομερή μελέτη των γλωσσολογικών θεωριών, στη σύγκριση των διάφορων ταξινομήσεων

του κλιτικού συστήματος, στην ευρύτετη μελέτη των ζητημάτων για τις πτώσεις, καθώς και στα συμπεράσματα του πειράματος που πραγματοποιήθηκε κατά τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας.

Παρόλο που υπάρχουν πολλές μελέτες που αφορούν διάφορα ζητήματα της ελληνικής γραμματικής, το πρόβλημα του κλιτικού συστήματος στη διαχρονία του δεν έχει αναλυθεί λεπτομερώς. Δυστυχώς, όχι μόνο στην ελληνική, αλλά και στην ξένη βιβλιογραφία δεν υπάρχει καμιά μονογραφία, που αναφέρεται στο ζήτημα αυτό. Επομένως η παρούσα μελέτη είναι η πρώτη προσπάθεια στη γεωργιανή γλωσσολογία να ερευνησει τις ταξινομήσεις του κλιτικού συστήματος σε διάφορες περιόδους της εξέλιξης της ελληνικής γλώσσας.

Όσον αφορά την ιστορική εξέλιξη των πτώσεων, αναφέρουμε την άποψη ότι η γλώσσα κατά την ιστορική εξέλιξή της γυρίζει πίσω στην αρχική της μορφή, δηλαδή παίρνουμε το αποτέλεσμα της τάσης της απλοποίησης της γλώσσας. Αυτή η άποψη βασίζεται στην αλλαγή του συστήματος των πτώσεων στις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, και κυρίως στην ελληνική. Στην αρχή, κατά τη δημιουργία του συστήματος των πτώσεων στη πρωτοϊνδοευρωπαϊκή, υπήρχαν μόνο δύο ονομαστικές μορφές, που εν συνεχεία σχηματίστηκαν ως υποκειμενική και αντικειμενική πτώση, οι οποίες δήλωναν κάθε είδους συμφωνία του κατηγορουμένου προς το υποκείμενο ή αντικείμενο της πρότασης. Η δοτική/τοπική πτώση, που δήλωνε προσδιορισμό και σκοπό, εμφανίστηκε αργότερα. Ύστερα εμφανίζεται ινδοευρωπαϊκό σύστημα με οκτώ πτώσεις, που παρουσιάζεται στα αρχαία ελληνικά με πέντε πτώσεις, ενώ στα νέα ελληνικά με τέσσερις. Αυτό σημαίνει πως έχουμε μια τάση απλοποίησης του συστήματος των πτώσεων και, αν συμφωνήσουμε με άποψη μερικών ερευνητών πως η Κλητική δεν είναι πτώση, τότε αυτή η τάση φαίνεται ακόμα πιο καθαρά και επομένως στα νέα ελληνικά υπάρχουν μόνο τρεις πτώσεις. Με κάποια παραδείγματα μπορούμε να αποδείξουμε επίσης και τον περιορισμό της χρήσης των πτώσεων, π.χ. της Γενικής πληθυντικού, οπότε τελικά αντιπαρατίθενται μόνο δύο πτώσεις. Δηλαδή, το σύστημα πτώσεων ακολουθώντας την τάση απλοποίησης, πάλι γυρίζει στο δίπλωτο σύστημα.

Στα νέα ελληνικά η καθιερωμένη διαίρεση του κλιτικού συστήματος σε αρσενικά, θηλυκά και ουδέτερα ανήκει στο Μανόλη Τριανταφυλλίδη, όμως πρέπει να σημειώσουμε ότι στην ελληνική γλωσσολογία υπάρχουν και άλλες ταξινομήσεις που δεν συμφωνούν με την άποψη του Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Στην έρευνά μας, προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε τη δική μας ταξινόμηση, που έχει γλωσσολογική βάση, δηλαδή μεγάλη σημασία έχει ο χαρακτήρας του θέματος.

I			II		III	IV	V
Ισοσύλλαβα ουσιαστικά με α χαρακτήρα			Ανισσύλλαβα ουσιαστικά με α χαρακτήρα		Ουσιαστικά με ο χαρακτήρα	Ισοσύλλαβα ουσιαστικά με διάφορους χαρακτήρες	Ανισσύλλαβα ουσιαστικά με διάφορους χαρακτήρες
Αρσεν.	Θηλ.	Αρσεν. Θηλ.	Αρσεν.	Θηλ.	Αρσεν., Θηλ., Ουδέτ.	Ουδέτ.	Ουδέτ.
-ας, -ης	-α, -η	-εας, -η	-ας, -ης, -ες	-α	-ος, -ο, -ι	-ος	-ος, -ως, -μα, -εας, -ον, -αν, -εν, -σιμο

Για να ορίσουμε την πιο καταλληλότερη ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος, καταφύγαμε σε ένα πείραμα, κυρίως κατά τη διδασκαλία της ελληνικής γραμματικής σε ξένους, προσπαθήσαμε

δηλαδή να χρησιμοποιήσουμε διάφορες ταξινομήσεις: 1) την ταξινόμηση του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2) την ταξινόμηση των: Χρίστου Κλαίρη – Γεωργίου Μπαμπινιώτη και 3) την ταξινόμηση των: Ρισμάγκ Γκορντεζιάνι – Ειρήνης Ντάρτσια – Σοφίας Σιαμανίδου. Με βάση τα αποτελέσματα του πειράματος, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε πως μια από τις πιο καταλληλότερες ταξινομήσεις του κλιτικού συστήματος στα νέα ελληνικά για πρακτικούς σκοπούς είναι η ταξινόμηση των: Ρισμάγκ Γκορντεζιάνι – Ειρήνης Ντάρτσια – Σοφίας Σιαμανίδου. Ωστόσο πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι αυτή η ταξινόμηση ίσως αφορά μόνο τη διδασκαλία της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας και όχι ως μητρικής. Παρόλο τον επίκαιρο χαρακτήρα της αναφερόμενης ταξινόμησης του κλιτικού συστήματος, κατά τη γνώμη μας και εδώ χρειάζονται κάποιες διορθώσεις.

Η παρούσα έρευνα δίνει την ευκαιρία στους ενδιαφερόμενους να σχηματίσουν μια γενική εικόνα για μερικά ζητήματα της ελληνικής γραμματικής, και κυρίως για ζητήματα που αφορούν το πρόβλημα του κλιτικού συστήματος τόσο στα αρχαία, όσο και στα νέα ελληνικά. Τα συμπεράσματα που παρουσιάζονται στη μελέτη θα είναι πολύ χρήσιμα κατά τη διδασκαλία της ελληνικής γραμματικής, κυρίως του κλιτικού συστήματος. Η μελέτη μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί ως εγχειρίδιο στα διάφορα εκπαιδευτικά ιδρύματα για τη διδασκαλία της ιστορίας της ελληνικής γραμματικής και των διάφορων ζητημάτων του κλιτικού συστήματος. Τα συμπεράσματα από την έρευνα μπορεί να είναι χρήσιμα κατά τη διδασκαλία της ελληνικής γλωσσολογίας.

Το βιβλίο αποτελείται από την εισαγωγή, έξι επιμέρους κεφάλαια και τα συμπεράσματα. Κάποια από τα κεφάλαια διαιρούνται σε δύο μέρη. Κάθε κεφάλαιο συνοδεύεται από συμπεράσματα. Στην εργασία παρατίθεται η χρησιμοποιηθείσα βιβλιογραφία, πίνακες με τους γραμματικούς όρους των αρχαίων γραμματικών και διάφορες ταξινομήσεις του κλιτικού συστήματος σε διάφορες περιόδους της εξέλιξης της ελληνικής γλώσσας, καθώς και ευρετήριο ονομάτων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

Κάθε επιστήμη έχει τη δική της ιστορία. Το ίδιο, βέβαια, μπορούμε να πούμε και για τη γλωσσολογία. Η εξέλιξη της γλωσσολογίας έχει επηρεαστεί πολύ από την αρχαία ινδική και αρχαία ελληνική φιλολογία. Η ελληνική γραμματική δημιουργήθηκε στο τέλος του δεύτερου και στην αρχή του πρώτου αιώνα π.Χ.. Μπορούμε όμως να διαπιστώσουμε ότι υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον για μερικά ζητήματα της ελληνικής γλωσσολογίας ήδη από τον πέμπτο αιώνα π.Χ.. Οι πρώτες γλωσσολογικές παρατηρήσεις αφορούν τη φύση των λέξεων και την ετυμολογία. Μπορούμε να διακρίνουμε δύο περιόδους της αρχαίας ελληνικής γλωσσολογικής σκέψης: τη φιλοσοφική και τη γραμματική. Στη φιλοσοφική σκέψη το κυριότερο ζήτημα είναι το πρόβλημα της ετυμολογίας, ενώ τα κύρια ενδιαφέροντα των φιλοσόφων είναι εξής: ποια σχέση υπάρχει ανάμεσα στη λέξη, το όνομα και στο πράγμα που αυτή ονομάζει. Η φιλοσοφική περίοδος της αρχαίας ελληνικής γραμματικής σκέψης διαιρείται σε τέσσερις φάσεις: α) στη φάση κατά την οποία παρουσιάζονται γλωσσολογικές παρατηρήσεις στα έργα αρχαίων συγγραφέων. β) στη φάση με τις φιλοσοφικές απόψεις του Πλάτωνα για τη γλώσσα. γ) στη φάση με τις απόψεις του Αριστοτέλη για τη γλώσσα και δ) στη συστηματική μελέτη της γλώσσας από τους Στωικούς. Κάθε φάση είναι πολύ σημαντική για το σχηματισμό της αρχαίας ελληνικής γραμματικής σκέψης. Επομένως οι απόψεις του Πλάτωνα για την ετυμολογία των λέξεων, για τη φωνητική και για τον ορισμό των ουσιαστικών και των ρημάτων, οι παρατηρήσεις του Αριστοτέλη για οκτώ μέρη του λόγου και οι γλωσσολογικές απόψεις των Στωικών που αφορούν τα μορφολογικά προβλήματα και τους καινούργιους γραμματικούς όρους - αποτελούν την θεμελίωση της γλωσσολογίας ως επιστήμης. Στο τέλος του κεφαλαίου προστίθενται πίνακες με τους γραμματικούς όρους που χρησιμοποίησαν ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης και οι Στωικοί.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

Τελικά η γλωσσολογία σχηματίστηκε ως επιστήμη στην ελληνιστική εποχή. Η γραμματική σχολή αυτής της περιόδου ονομάζεται αλεξανδρινή σχολή. Οι μεγάλοι αντιπρόσωποι αυτής της σχολής είναι οι: Ζηνόδοτος, Καλλίμαχος, Αριστοφάνης ο Βυζάντιος, Αρίσταρχος και Διονύσιος ο Θράξ. Δυστυχώς, τα έργα των Αλεξανδρινών δεν έχουν σωθεί ως την εποχή μας. Μπορούμε να μιλήσουμε για τις απόψεις τους μόνο με βάση τους τίτλους και τα αποσπάσματα των έργων τους που σώθηκαν, καθώς και με τις σημειώσεις στα έργα των μεταγενέστερων μελετητών. Οι βασικές πληροφορίες για τους Αλεξανδρινούς μελετητές παρουσιάζονται στα σχόλια του Ομήρου. Από αυτές τις πηγές φαίνεται ουσιαστικά, ότι τα έργα των Αλεξανδρινών καλύπτουν πολλά μέρη της γραμματικής, συμπεριλαμβανομένων π.χ. μερικών μερών του λόγου, κλίσεις, συζυγίες, ελλειπτικά ρήματα και ανώμαλες λέξεις. Υπάρχουν πληροφορίες πως ο Αριστοφάνης ο Βυζάντιος ανακάλυψε επανειλημμένα παραδείγματα στην κλίση των ουσιαστικών και έθεσε γενικούς κανόνες της τακτικής κλίσης. Όπως αναφέρει ο Rudolf Pfeifer, πράγματι ο Αριστοφάνης ο Βυζάντιος φαίνεται ότι εισήγαγε τη μεθοδική φιλολογική μελέτη των παθων και των ἑτύμων των λέξεων. Το έργο του *Λέξεις* θεωρείται ως πρώτη ρυθμιστική γραμματική.

Το μοναδικό έργο που σώθηκε στην πρωτότυπη μορφή του είναι το *Τέχνη γραμματική* του Διονυσίου του Θρακός, που είναι το κορυφαίο έργο της γραμματικής τέχνης. Στο κεφάλαιο προστίθενται πίνακες με τους γραμματικούς όρους της ελληνικής φωνητικής και μορφολογίας, που παρουσιάζονται στην *Τέχνη γραμματική* του Διονυσίου του Θρακός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΠΤΩΣΕΩΝ ΣΤΑ ΕΡΓΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Στο πρώτο κεφάλαιο η μελέτη αφορά τις πληροφορίες για τις πτώσεις που υπάρχουν στα έργα των αρχαίων συγγραφέων. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην αρχαία εποχή οι συγγραφείς δεν αναφέρουν ακόμα το κλιτικό σύστημα και τους τύπους της κλίσης, αλλά περιορίζονται μόνο σε παρουσίαση ενός συστήματος πτώσεων. Από την άποψη αυτή τρεις στίχοι του Ανακρέοντος θεωρούνται ως πρώτο παράδειγμα του πολυπτώτου (χρήση της ίδιας λέξης σε διάφορες πτώσεις). Εδώ το όνομα Κλεόβουλος παρουσιάζεται σε τρεις πτώσεις: Γενική, Δοτική και Αιτιατική. Αυτοί οι στίχοι θεωρούνταν ως ένδειξη τριπτώτου συστήματος, που αναγνώριζαν γραμματικοί του έκτου αιώνα και χρησιμοποίησε ο ποιητής.

Τα βασικό ζήτημα στα έργα των αρχαίων γραμματικών είναι γενικά η πτώση και όχι κλιτικό σύστημα, κυρίως η μελέτη τους αφορά τα εξής προβλήματα:

- α) την ουσία της πτώσης – τι μπορούμε να ονομάσουμε με αυτό τον όρο
- β) ποια μέρη του λόγου έχουν πτώσεις
- γ) τον αριθμό των πτώσεων
- δ) την ονομασία των πτώσεων

Στο κεφάλαιο επίσης εξηγούνται οι γραμματικοί όροι ΠΤΩΣΙΣ και κλίσις. Ο όρος ΠΤΩΣΙΣ για πρώτη φορά εμφανίζεται στα έργα του Αριστοτέλη. Ο Alfred Gudeman επισημάνει ότι ο Αριστοτέλης ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε αυτό τον όρο, όμως με διαφορετική σημασία. Κατά τον Αριστοτέλη, "ΠΤΩΣΙΣ είναι μεταβολή ονόματος ή ρήματος, η οποία έχει τη σημασία άλλοτε του *τούτου* ή *σε τούτο* και ούτω καθ'εξής, άλλοτε του ενός ή πολλών, όπως *άνθρωποι* ή *άνθρωπος*, και άλλοτε τρόπου εκφράσεως, επί παραδειγματι, ερωτήσεως ή προσταγής, διότι το *βάδισε*; ή *βάδιζε* είναι πτώσεις του ρήματος στο πνεύμα αυτό". Δηλαδή η ΠΤΩΣΙΣ αναφέρεται ως λογικός όρος, ο οποίος δημιούργησε μετά πολλούς πονοκεφάλους και στους αρχαίους και στους νεότερους γραμματικούς και

γλωσσολόγους. Με τη σημερινή του έννοια ο όρος ΠΤΩΣΙΣ για πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε από τους Στωικούς. Στα έργα τους η ΠΤΩΣΙΣ είναι γραμματική κατηγορία που χρησιμοποιείται μόνο για τα μέρη του λόγου που κλίνονται. Όσον αφορά τον όρο ΚΛΙΣΙΣ, σημαίνει και την κλίση των ουσιαστικών και την κλίση των ρημάτων, δηλαδή τη συζυγία. Έτσι απαντά ο όρος αυτός στο έργο του Διονυσίου του Θρακός *Τέχνη γραμματική*. Πρέπει να επισημάνουμε ότι ο όρος κλίσις μέχρι σήμερα διατηρεί την ίδια σημασία. Στα νέα ελληνικά χρησιμοποιείται και για την κλίση των ουσιαστικών και για την κλίση των ρημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΤΩΣΕΩΝ

Στο κεφάλαιο παρουσιάζεται το σύστημα των πτώσεων σε διάφορες φάσεις της εξέλιξης της ελληνικής γλώσσας. Αναφέρονται μόνο τα ζητήματα που είναι σημαντικά για την εξέλιξη του συστήματος των πτώσεων και της κλίσης, κυρίως προβλήματα της Δοτικής και της Κλητικής. Στην αρχή παρουσιάζονται βασικές χρήσεις των οκτώ πτώσεων στην πρωτοϊνδοευρωπαϊκή γλώσσα. Στα αρχαία ελληνικά από αυτές τις πτώσεις έμειναν μόνο πέντε: Ονομαστική, Γενική, Δοτική, Αιτιατική και Κλητική, ενώ στα νέα ελληνικά τέσσερις: Ονομαστική, Γενική, Αιτιατική και Κλητική. Μερικοί μελετητές θεωρούν ότι στα νέα ελληνικά υπάρχουν μόνο τρεις πτώσεις, π.χ. κατά την άποψη του Ιωάννου Σταματάκου, η Κλητική δεν είναι πτώση, αλλά τύπος προσφωνήσεως. Διότι: Η Κλητική είναι εκτός συντάξεως και ως τύπος προσφωνήσεως εκπροσωπεί μάλλον ιδιαίτερη πρόταση και μορφολογικά ταυτίζεται με την ονομαστική του ενικού και του πληθυντικό αριθμού. Η τάση μείωσης του αριθμού των πτώσεων είναι χαρακτηριστική στις Ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Θα μπορούσαμε να σημειώσουμε δύο αιτίες: 1) το γεγονός ότι η γλώσσα απλοποιείται και 2) ότι οι περιφραστικοί τύποι αυξάνονται στη γλώσσα. Έτσι, λοιπόν πριν από την εξαφάνιση της Δοτικής φαίνεται να υπάρχει μια τάση χρήσης προθέσεων με την Δοτική. Μετά την εξαφάνιση της Δοτικής έμεινε σύστημα τεσσάρων πτώσεων, που επίσης χαρακτηρίζεται με τάση περαιτέρω μείωσης. Σε περίπτωση που θα συμφωνήσουμε με την άποψη ότι η Κλητική

δεν είναι πτώση αλλά τύπος προσφωνήσεως, σημαίνει πως ήδη έχουμε σύστημα που αποτελείται μόνο από τρεις πτώσεις. Και η τάση μείωσης συνεχίζεται. Σε διάφορους τύπους του κλιτικού συστήματος η μορφή της Αιτιατικής πληθυντικού ταυτίζεται με την μορφή της Ονομαστικής πληθυντικού από μορφολογική άποψη, η χρήση της Γενικής πληθυντικού είναι περιορισμένη, τα παραδείγματα των ουσιαστικών που λήγουν σε -ας και -ης (π.χ. πατέρας, κυβερνήτης) περιορίζονται μόνο σε δύο μορφές, την πτώση του υποκείμενου και την πτώση για άλλες χρήσεις. Αυτό σημαίνει ότι πάλι γυρίζουμε στο δίπλωτο σύστημα, που υπήρχε στην πρωτοϊνδοευρωπαϊκή γλώσσα.

Αρχαία κατάσταση της πρωτοϊνδοευρωπαϊκής	2 πτώσεις	Ον.	Αιτ.						
Μεταβατική περίοδος, σχηματισμός της Δοτικής/Τοπικής	3 πτώσεις	Ον.	Αιτ.	Δοτ./Τοπ.					
Πλήρες παράδειγμα της ινδοευρωπαϊκής γλώσσας (ίσως το ίδιο σύστημα είχαν και οι πρωτοέλληνες)	8 πτώσεις	Ον.	Αιτ.	Δοτ.	Γεν.	Οργ.	Τοπ.	Αφαρ.	Κλ.
αρχαία ελληνική	5 πτώσεις	Ον.	Αιτ.	Δοτ.	Γεν.				Κλ.
νέα ελληνική	4 πτώσεις	Ον.	Αιτ.		Γεν.				Κλ.

νέα ελληνική (το σύστημα που παρουσιάζεται από μερικούς μελετητές)	3 πτώσεις	Ον.	Αιτ.		Γεν.			
Πιθανό σύστημα στο μέλλον	2 πτώσεις	Ον.	Αιτ.					

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Η ΤΑΞΗΝΟΜΙΣΗ ΤΟΥ ΚΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η γραμματική τέχνη κατά τη μεσαιωνική περίοδο χαρακτηρίζεται από μια μεριά από την επίδραση της ελληνικής και της λατινικής παράδοσης, ενώ από την άλλη, από τη δημιουργία καινούργιων τάσεων στη γραμματική σκέψη. Κατά την άποψη μερικών μελετητών όμως η γλωσσολογία στον Μεσαίωνα βρίσκεται σε μια κρίσιμη κατάσταση. Οι σημαντικοί γραμματικοί αυτής της περιόδου είναι: Ιωάννης Φιλόπονος, Γεώργιος Χοιροβοσκός, Θεόγνωστος, Μιχαήλ Σύγκελος, Ιωάννης Γλυκής και Μανουήλ Μοσχόπουλος.

Η ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος αρχίζει από την ελληνιστική εποχή. Η πρώτη ταξινόμηση παρουσιάζεται από τον γραμματικό του ΙΙ αιώνα μ.Χ. Ηρωδιανό, γιό του Απολλωνίου Δυσκόλου. Ο Ηρωδιανός είναι ο πρώτος που επιχειρεί στο έργο του *Περί κλίσεως*, που διασώθηκε, να κατατάξει τα ονόματα, για να διευκολύνει την κατανόηση της κλίσης τους. Η κατάταξη γίνεται σύμφωνα με «κανόνες», οι οποίοι είναι εμπειρικοί, γιατί ακολουθούν την αλφαβητική σειρά των καταλήξεων της ονομαστικής: -ας, -ης, -ος, -ους, -ως. Το αποτέλεσμα είναι ότι προσφέρει διάφορες ταξινομήσεις για τα αρσενικά, θυλικά και ουδέτερα ουσιαστικά. Στα έργα των γραμματικών της μεσαιωνικής περιόδου επαναλαμβάνεται η ταξινόμηση του Ηρωδιανού.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ

Η μελέτη βασίζεται στις εξής γραμματικές της μεταβυζαντινής περιόδου: γραμματικές της αρχαίας ελληνικής: Μανουήλ Χρυσολωράς *Ερωτήματα της Ελληνικής*, Κωνσταντίνος Λασκαρός *Επιτομή των όκτω του λόγου μερών* ή όπως αλλιώς ονομάζεται *Ερωτήματα*, Jakob Weller *Grammatica Graeca* και η πρώτη γραμματική της νέας ελληνικής του Νικόλαου Σοφιανού *Γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσης*.

Ο Κωνσταντίνος Λασκαρός στη γραμματική του ξεχωρίζει πέντε τύπους του κλιτικού συστήματος για τα επονομαζόμενα συνηρημένα ουσιαστικά και πέντε τύπους για τα μη συνηρημένα. Η βασική αρχή της ταξινόμησης είναι η φωνητική αλλαγή κατά την κλίση των ουσιαστικών, κυρίως η συναίρεση των φωνηέντων. Μεγάλη σημασία δίνεται και στα ανισοσύλλαβα και ισοσύλλαβα ουσιαστικά. Οι πρώτοι τέσσερις τύποι του κλιτικού συστήματος είναι ισοσύλλαβα ουσιαστικά, ενώ ο πέμπτος είναι για το ανισοσύλλαβα. Ανάλογη ταξινόμηση θα βρούμε και στις γραμματικές του XIX αιώνα από τον Στέφανο Κομμητά στο έργο του *Παιδαγωγικά μαθήματα ελληνικά. Γραμματική*, που εκδόθηκε το 1828, και επίσης από τον Κωνσταντίνο Κούμα στο έργο του *Γραμματική διασχολεία*, που εκδόθηκε στο 1825.

Η διαδεδομένη ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος που προτάθηκε από τον Jakob Weller (μαθητή του Φιλίππου Μελάγχθων) το 1635 βασίζεται σε γλωσσολογική αρχή, δηλαδή σημασία έχει ο χαρακτήρας του θέματος, και αποτελείται από τρεις τύπους. Στην ελληνική γλωσσολογία η ταξινόμηση αυτή εμφανίζεται για πρώτη φορά στο έργο του Γεωργίου Γενναδίου *Γραμματική της ελληνικής γλώσσης*, που εκδόθηκε το 1857. Στο εξής η ταξινόμηση αυτή έγινε δεκτή για την κλίση της αρχαίας ελληνικής όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες χώρες της Ευρώπης.

Όσον αφορά την πρώτη γραμματική της νέας ελληνικής, εδώ έχουμε επίσης τρεις τύπους της κλίσης αλλά με κάποιες αλλαγές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΟΥ ΚΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ (XVIII – XIX ΑΙΩΝΑΣ)

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

Στην αρχή του κεφαλαίου παρουσιάζεται σύντομα η εξέλιξη της Ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας. Όπως είναι γνωστό, οι μελετητές διαιρούν την ιστορία της Ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας στις εξής περιόδους:

1. Από την αρχή της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας έως την εμφάνιση των "Νεογραμματικών" (από την αρχή του XIX αιώνα έως το 1870).
2. Περίοδος των "Νεογραμματικών" (1870-1890).
3. Από το τέλος της σχολής των "Νεογραμματικών" έως το έργο του Ferdinand de Saussure *Cours de linguistique générale* (*Σειρά μαθημάτων της γενικής γλωσσολογίας*) (τέλος του XIX αιώνα έως την αρχή του XX αιώνα).
4. Από τη διάδοση των ιδεών του Ferdinand de Saussure έως σήμερα.

Πολλά γραμματικά έργα εκδόθηκαν κατά την περίοδο της ιστορικοσυγκριτικής γραμματικής. Αναφέρω μόνο δύο από αυτά: τη *Griechischen Grammatik* (*Ελληνική γραμματική*) του Georg Curtius και τη *Grammatik der Griechischen Sprache* (*Γραμματική της ελληνικής γλώσσας*) του Raphael Kühner.

Και στις δύο γραμματικές το κλιτικό σύστημα παρουσιάζεται στην παραδοσιακή του μορφή, δηλαδή αποτελείται από τρεις τύπους. Η μοναδική διαφορά που υπάρχει είναι η ονομασία των τύπων. Κατά την ταξινόμηση του Georg Curtius, η πρώτη και η δεύτερη κλίση δεν παρουσιάζονται ξεχωριστά αλλά ως κατηγορίες της πρώτης κλίσης, η οποία ως χαρακτήρα του θέματος έχει φωνήεντα, ενώ η τρίτη κλίση παρουσιάζεται ως δεύτερη, στην οποία ο χαρακτήρας του

θέματος των ουσιαστικών λήγει σε σύμφωνο. Όσον αφορά την ταξινόμηση του Raphael Kühner, είναι το κλασικό παράδειγμα της παραδοσιακής ταξινόμησης.

Αξιοσημείωτο είναι ότι μετά την περίοδο της ιστορικοσυγκριτικής γραμματικής η ταξινόμηση αυτή διαδόθηκε σχεδόν σε όλο τον κόσμο και χρησιμοποιείται σε πολλά πανεπιστήμια στη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής. Κατά τη γνώμη μου, αυτή η ταξινόμηση είναι πολύ λογική και αντιστοιχεί στη δομή της αρχαίας ελληνικής, διότι βασίζεται σε γλωσσολογική αρχή.

Η ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ «ΝΕΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΩΝ»

Η νέα γραμματική σχολή, που είναι γνωστή ως σχολή των νεογραμματικών, εμφανίστηκε στη δεκαετία του 1870. Στη μελέτη μας αναφέρονται στοιχεία για το κλιτικό σύστημα και για τις πτώσεις στα έργα ορισμένων αντιπροσώπων της γραμματικής αυτής σχολής, κυρίως των Karl Brugmann, Albert Thumb, J. Mohr, Nikolai Fokov και Eduard Schwyzer.

Αξιοσημείωτο έργο είναι το *Handbuch der neugriechischen Volkssprache* (Εγχειρίδιο της νέας ελληνικής δημώδους γλώσσας) του Albert Thumb. Εδώ για πρώτη φορά εμφανίζεται ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος κατά το γένος. Αργότερα άλλοι μελετητές συμφωνούν με την άποψη αυτή, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγεται ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης. Η ταξινόμηση του Μανόλη Τριανταφυλλίδη έγινε δεκτή στην εκπαίδευση για τη διδασκαλία της νέας ελληνικής.

Στις άλλες γραμματικές αυτής της περιόδου παρουσιάζεται η παραδοσιακή ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος, δηλαδή εκείνη που βασίζεται στον χαρακτήρα του θέματος. Μεγάλη σημασία έχουν επίσης τα φωνητικά φαινόμενα. Έτσι, π.χ., ο Karl Brugmann θεωρεί σημαντικό φαινόμενο την αποφωνία – αποφωνία φωνήεντος, ενώ ο Nikolai Fokov ως βασική φωνητική αρχή θεωρεί τη συναίρεση των φωνήεντων.

Ο Eduard Schwyzer προτείνει την ταξινόμηση που βασίζεται στη συναίρεση των φωνήεντων και αποτελείται από τρεις τύπους. Η πρώτη κλίση χαρακτηρίζεται από τη συναίρεση που υπάρχει στις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν ουσιαστικά με χαρακτήρα θέματος α και ο. Η δεύτερη κλίση αποτελείται από ουσιαστικά που έχουν ως χαρακτήρα θέματος υγρά και ρινικά σύμφωνα (λ, ρ, μ, ν) καθώς και χειλικά και οδοντικά σύμφωνα (π, β, φ, κ, γ, ξ, τ, δ, θ). Στη δεύτερη κλίση δεν σημειώνεται συναίρεση. Ενώ στην τρίτη κλίση ανήκουν ουσιαστικά με χαρακτήρα θέματος -ι-ς, -υ-ς, -ευ-ς, -αυ-ς, -ου-ς και -ς. Εδώ υπάρχει συναίρεση που χαρακτηρίζει την ελληνική γλώσσα.

Η μελέτη των έργων των Νεογραμματικών έδειξε ότι ο βασικός παράγων κατά την ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος στις γραμματικές αυτής της περιόδου είναι φωνητικές αλλαγές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΟΥ ΚΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΣΤΙΣ ΝΕΕΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

Η έρευνα βασίζεται στις γραμματικές της αρχαίας ελληνικής του XX αιώνα: του Wilhelm Brandenstein, *Griechische Sprachwissenschaft (Ελληνική γλωσσολογία)*, του M. Meir-Brügger, *Griechische Sprachwissenschaft (Ελληνική γλωσσολογία)*, του Pierre Chantraine, *Morphologie historique du Grec (Ιστορική μορφολογία της ελληνικής γλώσσας)*, Αχιλλέα Τζαρτζάνου, *Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας*, Ιωάννου Σταματάκου, *Ιστορική γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής*. Σε όλες τις γραμματικές αυτής της περιόδου παρουσιάζεται η παραδοσιακή ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος που αποτελείται από τρεις τύπους. Η μοναδική διαφορά συνίσταται στη διαφορετική ονομασία των κλιτικών τύπων. Στις εν λόγω γραμματικές παρουσιάζεται επίσης η τάση της διαίρεσης των κλιτικών τύπων σε υποκατηγορίες σύμφωνα με το γένος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΟΥ ΚΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΣΤΑ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Στο κεφάλαιο επιχειρείται μια σύντομη ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας. Κυρίως αναφέρονται τα προβλήματα που αφορούν το γλωσσικό ζήτημα. Υπάρχουν πολλές μελέτες σχετικά με το θέμα αυτό. Όπως είναι γνωστό, από το XVIII αιώνα τίθεται το πρόβλημα της χρησιμοποίησης των δύο μορφών της γλώσσας: της δημοτικής και της καθαρεύουσας. Ο αγώνας για την καθιέρωση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας συνεχίστηκε έως το τέλος σχεδόν του XX αιώνα: Μόνο το 1976 η δημοτική γλώσσα καθιερώθηκε ως επίσημη γλώσσα του κράτους, και το 1982 εισάγεται το μονοτονικό σύστημα.

Μεγάλη είναι η συμβολή του Μανόλη Τριανταφυλλίδη στον αγώνα για την επικράτηση της δημοτικής. Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης μαζί με την συντακτική ομάδα από τους γνωστούς επιστήμονες και γλωσσολόγους συνέταξε τη *Νεοελληνική γραμματική (της Δημοτικής)* που εκδόθηκε το 1941 από τον Οργανισμό Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων.

Όπως ήδη αναφέραμε, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης συμφωνεί με την άποψη του Γερμανού γλωσσολόγου Albert Thumb, ο οποίος για πρώτη φορά στην ιστορία της ελληνικής γλωσσολογίας κατέταξε τις κλίσεις σύμφωνα με το γένος των ουσιαστικών, ακολουθώντας πιθανώς την πρακτική της γερμανικής γλώσσας.

Ωστόσο, το πρόβλημα είναι ότι στη νέα ελληνική το γένος δεν ταυτίζεται με την κλίση. Το γεγονός ότι ένα ουσιαστικό είναι γένους αρσενικού, θηλυκού ή ουδέτερου δεν σημαίνει ότι το ουσιαστικό αυτό ανήκει σε ένα ορισμένο κλιτικό σύστημα. Γι' αυτό το λόγο σε κάθε κλίση έχουμε υποδιαίρεσεις σε τάξεις και κατηγορίες, οι οποίες δημιουργούν πολλές δυσκολίες στην κατανόηση. Επομένως

υπάρχουν πολλές άλλες ταξινομήσεις που διαφέρουν ουσιαστικά από το σύστημα του Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΣΤΑ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Στη σύγχρονη γλωσσολογία υπάρχουν πολλές διαφορετικές ταξινομήσεις του κλιτικού συστήματος, αλλά καμία απ' αυτές δεν είναι αποδεκτή σήμερα. Αξιοσημείωτες είναι οι εξής ταξινομήσεις: των Μένου Φιλήντα, Γεωργίου Ζούκη, Andre Mirambel, Αγαπητού Τσοπανάκη, Peter Mackridge, Χρίστου Κλαίρη – Γεωργίου Μπαμπινιώτη και Ρισμάγκ Γκορντεζιάνι – Ειρήνης Ντάρτσια – Σοφίας Σιαμανίδου.

Οι βασικές αρχές των ταξινομήσεων ποικίλουν. Στους Μένου Φιλήντα και Αγαπητού Τσοπανάκη (1995) η διάκριση είναι κυρίως σε ισοσύλλαβα και ανισοσύλλαβα ουσιαστικά. Στους Andre Mirambel, Αγαπητού Τσοπανάκη (1956) και Χρίστου Κλαίρη – Γεωργίου Μπαμπινιώτη βασική αρχή ταξινόμησης είναι ο αριθμός των καταλήξεων των πτώσεων, ενώ η γραμματική των Ρισμάγκ Γκορντεζιάνι – Ειρήνης Ντάρτσια – Σοφίας Σιαμανίδου βασίζεται σε γλωσσολογική αρχή. Η ταξινόμηση του Γεωργίου Ζούκη δεν μπορεί να γίνει δεκτή, διότι δεν στηρίζεται σε μια βασική αρχή, αλλά σε παλαιά παραδείγματα της κλίσεως.

Μια από τις σημαντικές ταξινομήσεις είναι του Peter Mackridge, στη γραμματική *Modern Greek (Νεοελληνική γλώσσα)*. Κατά τη γνώμη μου, η διάκριση των τύπων του κλιτικού συστήματος στα νέα ελληνικά πρέπει να βασίζεται σε γλωσσολογική αρχή και ταυτόχρονα να λαμβάνονται υπόψη πρακτικές ανάγκες που προκύπτουν κατά τη διδασκαλία της ελληνικής. Επομένως, η ταξινόμηση που είναι η καταλληλότερη κατά την εκμάθηση της νέας ελληνικής από πρακτική άποψη, μπορεί να θεωρηθεί η καλύτερη. Μια από αυτές τις ταξινομήσεις είναι το σύστημα που προτάθηκε από τον Peter Mackridge. Είναι αποδεκτή λόγω της καταλληλότητας που παρουσιάζει από πρακτική άποψη κατά τη διδασκαλία. Η

διαίρεση του δεύτερου τύπου κλίσης των ουσιαστικών σε δύο υποκατηγορίες (ουσιαστικά με καταλήξεις: -ος, -ο και -ι) μπορεί να θεωρηθεί ως ένα από τα θετικά χαρακτηριστικά της εν λόγω ταξινόμησης. Αλλά εδώ υπάρχει το μειονέκτημα, ότι η ταξινόμηση δεν βασίζεται σε συγκεκριμένη αρχή. Διάφορες αρχές χρησιμοποιούνται ως βάση για τη διάκριση των τύπων της κλίσης των ουσιαστικών, κυρίως ο αριθμός των καταλήξεων των πτώσεων, η κατάληξη της Γενικής και το γένος των ουσιαστικών.

Για την αξιολόγηση της πιο κατάλληλης ταξινόμησης, έχω ακολουθήσει την εξής μέθοδο: Κατά τη διδασκαλία της γραμματικής της νέας ελληνικής προσπάθησα να χρησιμοποιήσω διάφορα συστήματα, κυρίως το παραδοσιακό σύστημα του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, την ταξινόμηση των Χρίστου Κλαίρη – Γεωργίου Μπαμπινιώτη, καθώς και το σύστημα των Ρισμάγκ Γκονρτεζιάνι – Ειρήνης Ντάρτσια – Σοφίας Σιαμανίδου. Βέβαια, εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι η μέθοδος χρησιμοποιήθηκε κατά τη διδασκαλία της νέας ελληνικής σε μη ελληνόφωνους φοιτητές.

Με βάση τα συμπεράσματα του πειράματος, μπορούμε να συνοψίσουμε:

1. Το σύστημα του Μανόλη Τριανταφυλλίδη είναι καταρχήν προσιτό στους μη ελληνόφωνους φοιτητές λόγω της απλότητάς του: εδώ έχουμε μόνο τρεις τύπους που διαφέρουν κατά το γένος. Όταν, όμως, μπούμε στις λεπτομέρειες, βλέπουμε ότι κάθε τύπος έχει πολλές υποκατηγορίες, οι οποίες διαφέρουν μεταξύ τους σημαντικά. Για το λόγο αυτό οι φοιτητές έχουν αργότερα πολλές δυσκολίες στην κατανόηση του συστήματος.
2. Η ταξινόμηση που προτάθηκε από τους Χρίστο Κλαίρη – Γεώργιο Μπαμπινιώτη μπορεί να θεωρηθεί ως μια από τις καλύτερες και λογικές ταξινομήσεις, διότι εδώ οι ερευνητές παίρνουν υπόψη όλους τους παράγοντες για τη διάκριση των κλιτικών τύπων, κυρίως τον αριθμό των καταλήξεων των πτώσεων, τη διάκριση σε ισοσύλλαβα και ανισοσύλλαβα ουσιαστικά, το γένος των ουσιαστικών. Από γλωσσολογική άποψη η ταξινόμηση δεν παρουσιάζει μειονεκτήματα. Ωστόσο,

από πρακτική άποψη παρουσιάζει για τους μη ελληνόφωνους φοιτητές μεγάλες δυσκολίες ως προς την κατανόηση του κλιτικού συστήματος.

3. Όσον αφορά την ταξινόμηση των Ρισμάγκ Γκορντεζιάνι – Ειρήνης Ντάρτσια – Σοφίας Σιαμανίδου, αυτή είναι από την πρακτική άποψη μια από τις καταλληλότερες, διότι: 1) στηρίζεται σε γλωσσολογική βάση, δηλαδή στον χαρακτήρα του θέματος των ουσιαστικών, 2) κάποιες περιπτώσεις της νέας ελληνικής εξηγούνται με τη βοήθεια μορφών της αρχαίας ελληνικής, πράγμα που διευκολύνει την κατανόηση και συγκράτηση στη μνήμη των κλιτικών τύπων και 3) προτείνει μια επιπλέον ξεχωριστή μικτή κλίση, στην οποία κατατάσσονται τα ουσιαστικά με επίθεμα -δ- στον πληθυντικό. Παρόλα τα θετικά χαρακτηριστικά της ταξινόμησης των Ρισμάγκ Γκορντεζιάνι – Ειρήνης Ντάρτσια – Σοφίας Σιαμανίδου, η διαδικασία της διδασκαλίας του κλιτικού συστήματος με την ταξινόμηση αυτή παρουσίασε ορισμένες δυσκολίες για τους μη ελληνόφωνους φοιτητές. Επομένως είναι αναγκαίες ορισμένες μικρές αλλαγές.

Για το λόγο αυτό προτείνω την ταξινόμηση που βασίζεται σε γλωσσολογική αρχή και λαμβάνει υπόψη την διάκριση σε ισοσύλλαβα και ανισοσύλλαβα ουσιαστικά.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο σκοπός της έρευνας ήταν η παρουσίαση των ταξινομήσεων του κλιτικού συστήματος στην ελληνική γλώσσα αρχίζοντας από την αρχαιότητα έως τις ημέρες μας, καθώς και εξακρίβωση της περισσότερο αποδεκτής ταξινόμησης του κλιτικού συστήματος κατά τη διδασκαλία της Ελληνικής σε μη ελληνόφωνους φοιτητές. Η έρευνα μάς οδήγησε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

1. Οι γραμματικοί της αρχαιότητας ενδιαφέρονταν για το ζήτημα του κλιτικού συστήματος, κυρίως για τις πτώσεις, όμως εδώ δεν έχουμε ακόμα πληροφορίες για τους τύπους του κλιτικού συστήματος.

2. Η ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος αρχίζει από την ελληνιστική εποχή. Η πρώτη ταξινόμηση που είναι γνωστή ανήκει στον γραμματικό του II αιώνα μ.Χ., στον Ηρωδιανό, στο έργο του *Περί κλίσεως*. Ο Ηρωδιανός κατατάσσει τους τύπους κατά την αλφαβητική σειρά των καταλήξεων των ουσιαστικών – -ας, -ης, -ος, -ους, -ως και αντίστοιχα αναφέρει διάφορους τύπους για το αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο γένος. (Αρχή της αλφαβητικής σειράς.)
3. Πολύ λίγες είναι οι πληροφορίες για τις γραμματικές της μεσαιωνικής περιόδου. Από την έρευνα που έχουμε διεξαγάγει, αποδεικνύεται ότι οι γραμματικοί της μεσαιωνικής περιόδου επαναλαμβάνουν την ταξινόμηση που προτάθηκε από τον Ηρωδιανό. (Αρχή της αλφαβητικής σειράς.)
4. Διαπιστώνονται ορισμένες αλλαγές που έγιναν στην ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος κατά την περίοδο μετά την Άλωση. Ο Κωνσταντίνος Λασκαρός στη γραμματική του διακρίνει πέντε τύπους για τα επονομαζόμενα συνηρημένα ουσιαστικά και πέντε τύπους για τα μη συνηρημένα. Η βασική αρχή της ταξινόμησης είναι η φωνητική αλλαγή κατά την κλίση των ουσιαστικών, κυρίως η συναίρεση των φωνηέντων. Ο Jakob Weller μάς παρουσιάζει για πρώτη φορά τη διαδεδομένη ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος στους τρεις τύπους, που βασίζεται σε γλωσσολογική αρχή. Όσον αφορά την πρώτη γραμματική της νέας ελληνικής (του Νικολάου Σοφιανού) έχουμε τρεις τύπους κλίσης αλλά με κάποιες αλλαγές. (Φωνητική και εν συνεχεία γλωσσολογική αρχή.)
5. Το XVIII-XIX αιώνα, όταν εμφανίζεται η ιστορι-κοσυγκριτική γραμματική, το κλιτικό σύστημα παρουσιάζεται στην παραδοσιακή του μορφή, δηλαδή αποτελείται από τρεις τύπους. Η μοναδική διαφορά είναι η ονομασία των τύπων. Κατά την ταξινόμηση του Georg Curtius, η πρώτη και η δεύτερη κλίση δεν παρουσιάζονται ξεχωριστά αλλά ως κατηγορίες της πρώτης κλίσης, η οποία ως χαρακτήρα του θέματος έχει φωνήεντα, ενώ η τρίτη κλίση παρουσιάζεται ως δεύτερη, στην οποία ο χαρακτήρας του θέματος των ουσιαστικών λήγει σε σύμφωνο.

Όσον αφορά την ταξινόμηση του Raphael Kühner, είναι το κλασικό παράδειγμα της παραδοσιακής ταξινόμησης. (Γλωσσολογική αρχή.)

6. Στο τέλος του XIX αιώνα, στις γραμματικές των «Νεογραμματικών» παρουσιάζεται η παραδοσιακή ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος, δηλαδή εκείνη που βασίζεται στις καταλήξεις του θέματος. Μεγάλη σημασία έχουν επίσης τα φωνητικά φαινόμενα. Ο Eduard Schwyzer προτείνει την ταξινόμηση που βασίζεται σε συναίρεση των φωνήεντων. Η μελέτη των έργων των «Νεογραμματικών» έδειξε ότι ο βασικός παράγων κατά την ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος στις γραμματικές αυτής της περιόδου είναι οι φωνητικές αλλαγές. (Γλωσσολογική και εν συνεχεία φωνητική αρχή.)
7. Στις γραμματικές της αρχαίας ελληνικής του XX αιώνα παρουσιάζεται η παραδοσιακή ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος που αποτελείται από τρεις τύπους. Η μοναδική διαφορά συνίσταται στη διαφορετική ονομασία των κλιτικών τύπων. Στις εν λόγω γραμματικές παρουσιάζεται επίσης η τάση της διαίρεσης των κλιτικών τύπων σε υποκατηγορίες σύμφωνα με το γένος. (Γλωσσολογική αρχή.)
8. Η πιο διαδεδομένη ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος στα νέα ελληνικά ανήκει στον Μανόλη Τριανταφυλλίδη, ο οποίος κατέταξε τις κλίσεις σύμφωνα με το γένος των ουσιαστικών. Το καθιερωμένο αυτό σύστημα θεωρείται σήμερα ξεπερασμένο και έχουν στο μεταξύ προταθεί άλλες ταξινομήσεις. (Μνημοτεχνική αρχή.)
9. Στη σύγχρονη γλωσσολογία υπάρχουν πολλές ταξινομήσεις, αλλά καμία απ' αυτές δεν είναι γενικώς αποδεκτή κατά τη διδασκαλία της ελληνικής. Οι σημαντικότερες είναι οι ταξινομήσεις: Μένου Φιλήντα, Γεωργίου Ζούκη, Andre Mirambel, Αγαπητού Τσοπανάκη, Peter Mackridge, Χρίστου Κλαίρη – Γεωργίου Μπαμπινιώτη και Ρισμάγκ Γκορντεζιάνι – Ειρήνης Ντάρτσια – Σοφίας Σιαμανίδου. (Διάφορες αρχές: διάκριση σε ισοσύλλαβα και ανισοσύλλαβα ουσιαστικά, ο αριθμός των

καταλήξεων των πτώσεων, η μορφή της Γενικής πτώσης, ο χαρακτήρας του θέματος.)

10. Κατά τη γνώμη μου, η διάκριση των τύπων του κλιτικού συστήματος στα νέα ελληνικά πρέπει να βασίζεται σε γλωσσολογική αρχή και ταυτόχρονα να λαμβάνονται υπόψη πρακτικές ανάγκες που προκύπτουν κατά τη διδασκαλία της ελληνικής. Επομένως, η ταξινόμηση που είναι η καταλληλότερη κατά την εκμάθηση της νέας ελληνικής από πρακτική άποψη, μπορεί να θεωρηθεί η καλύτερη.
11. Η βασική αρχή εκτός από τη γλωσσολογική, πρέπει να είναι ο πρακτικός σκοπός. Για την αξιολόγηση της πιο κατάλληλης ταξινόμησης, έχω ακολουθήσει την εξής μέθοδο: Κατά τη διδασκαλία της γραμματικής της νέας ελληνικής προσπάθησα να χρησιμοποιήσω διάφορα συστήματα, κυρίως το παραδοσιακό σύστημα του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, την ταξινόμηση των Χρίστου Κλαίρη – Γεωργίου Μπαμπινιώτη, καθώς και το σύστημα των Ρισμάγκ Γκορντεζιάνι – Ειρήνης Ντάρτσια – Σοφίας Σιαμανίδου. Μια από τις καταλληλότερες είναι η τελευταία ταξινόμηση. Βέβαια, εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι η μέθοδος χρησιμοποιήθηκε κατά τη διδασκαλία της νέας ελληνικής σε μη ελληνόφωνους φοιτητές.
12. Παρόλα τα θετικά χαρακτηριστικά της ταξινόμησης των Ρισμάγκ Γκορντεζιάνι – Ειρήνης Ντάρτσια – Σοφίας Σιαμανίδου, η διαδικασία της διδασκαλίας του κλιτικού συστήματος με την ταξινόμηση αυτή παρουσίασε ορισμένες δυσκολίες για τους μη ελληνόφωνους φοιτητές. Επομένως είναι αναγκαίες ορισμένες μικρές αλλαγές. Για το λόγο αυτό προτείνω την ταξινόμηση που βασίζεται σε γλωσσολογική αρχή και λαμβάνει υπόψη την διάκριση σε ισοσύλλαβα και ανισοσύλλαβα ουσιαστικά.
13. Από την αρχαιότητα έως σήμερα μπορούμε να σημειώσουμε μερικές αρχές σχετικά με την ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος. Αυτές είναι κυρίως: 1) το γένος των ουσιαστικών, 2) ο χαρακτήρας του θέματος των ουσιαστικών, 3) η διάκριση σε

ισοσύλλαβα και ανισοσύλλαβα ουσιαστικά, 4) ο αριθμός των καταλήξεων των πτώσεων, 5) η κατάληξη μιας πτώσης, π.χ. της Γενικής, 6) φωνητικές αλλαγές, κυρίως συναίρεση των φωνηέντων και 7) η ταξινόμηση κατά αλφαβητική σειρά της κατάληξης των ουσιαστικών.

14. Το πιο σημαντικό κατά την ταξινόμηση του κλιτικού συστήματος είναι, βέβαια, μια γενική αρχή. Κατά τη γνώμη μας, η ταξινόμηση της αρχαίας ελληνικής που γίνεται με γλωσσολογική βάση, δηλαδή, όπου μεγάλη σημασία έχει ο χαρακτήρας του θέματος των ουσιαστικών, είναι σωστή. Την ίδια αρχή πρέπει να χρησιμοποιούμε και στα νέα ελληνικά.

ბიბლიოგრაფია

სისტემატური გრამატიკა, ბერძნული ენათმეცნიერება

ა) ძველი ბერძნული ენის გრამატიკა, სახელმძღვანელოები

1. ნიჟარაძე ივ., ძველი ბერძნული ენა, გამომცემლობა "განათლება", თბილისი 1965.
2. ურუშაძე ა., ძველი ბერძნული ენა, გამომცემლობა "განათლება", თბილისი 1987.
3. Козаржевский А. Ч., Учебник древнегреческого языка, Издательство Московского Университета, Москва 1975.
4. Кудрявский Д. Н., Грамматика древнегреческого языка, Тартуский Государственный Университет, Тарту 1964.
5. Курциус Г., Греческая грамматика для гимназий, в переводе Кремера Р., Часть первая, Этимология, Издание книжного магазина наследниковъ Бр. Салаевыхъ, Москва 1886.
6. Морь Я., Краткая этимология греческого языка, Издание автора, Санктпетербургъ 1897.
7. Соболевский С. И., Древне-греческий язык, Учебник для высших учебных заведений, Издательство литературы на иностранных языках, Москва 1948.
8. Фокковъ Н., Учебникъ Греческого языка, Типографія Императорской Академіи Наук, Санктпетербургъ 1871.
9. Brandenstein W., Griechische Sprachwissenschaft, I (Einleitung, Lautsystem, Etymologie), Sammlung Göschen, Bd. 117, Berlin 1954.
10. Brandenstein W., Griechische Sprachwissenschaft, II (Wortbildung und Formenlehre), Sammlung Göschen, Bd. 118/118a, Berlin 1959.
11. Brugmann K, Griechische Grammatik, Lautlehre, Stammbildungs und Flexionslehre, Syntax, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Oscar Beck, München 1913.
12. Kühner R., Grammatik der Griechischen Sprache, Hahnsche Buchhandlung, Hannover 1890.
13. Meir-Brügger M., Griechische Sprachwissenschaft, Bd.1: Bibliographie, Einleitung, Syntax; Bd.2: Wortschatz, Formenlehre, Lautlehre, Indices, Sammling Göschen, Berlin 1992.
14. Schwyzer E., Griechische Grammatik, Syntax und Syntactische Stilistik, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1966.

15. Μαυρομάτης Ευ., Συντακτικό της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας, Εκδοτικός Οίκος Απ. Κ. Πατσίδη, Θεσσαλονίκη 1960.
16. Τζαρτζάνος Α., Γραμματική της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήναι 1965.

ბ) ახალი ბერძნული ენის გრამატიკა, სახელმძღვანელოები

17. Ζούκης Γ., Γραμματική της νεοδημοτικής, Βιβλιοπωλείον της "Εστίας" Ι. Δ. Κολλάρου & Σ¹⁰⁵ Α. Ε., Αθήνα 1963.
18. Holton D., Mackridge P., Φιλιππάκη-Warburton Eι., Γραμματική της Ελληνικής γλώσσας, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2000.
19. Κλαίρης Χ., Μπαμπινιώτης Γ., σε συνεργασία με τους: Μόζερ Α., Μπακάκου-Ορφανού Αι., Σκοπετέα Σ., Γραμματική της Νέας Ελληνικής, Δομολειτουργική - Επικοινωνιακή, Ι, Το όνομα, Αναφορά στο κόσμο της πραγματικότητας, Εκδόσεις "Ελληνικά γράμματα", Αθήνα 1998.
20. Κλαίρης Χ., Μπαμπινιώτης Γ., σε συνεργασία με τους: Μόζερ Α., Μπακάκου-Ορφανού Αι., Σκοπετέα Σ., Γραμματική της Νέας Ελληνικής, Δομολειτουργική - Επικοινωνιακή, Ι.2, Ονοματικά στοιχεία (άρθρα, επίθετα, αντωνυμίες), Εξεδίκευση της αναφοράς στον κόσμο της πραγματικότητας, Εκδόσεις "Ελληνικά γράμματα", Αθήνα 2004.
21. Mackridge P., Η Νεοελληνική γλώσσα, Περιγραφική ανάλυση της νεοελληνικής κοινής, μετάφραση: Πετρόπουλος Κ. Ν., Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1990.
22. Μαυρούλια Σ., Γεωργαντζή Ε., Τα Ελληνικά για ξενόγλωσσους, οπτικοακουστική μέθοδος, 1, 2 βιβλία, εκδόσεις Σάπφω Μαυρούλια, Αθήνα 1995-1999.
23. Mirambel A., Η Νέα Ελληνική γλώσσα, περιγραφή και ανάλυση, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1988.
24. Μπαμπινιώτης Γ., Νεοελληνική κοινή, πέρα της καθαρεύουσας και της δημοτικής, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1979.
25. Μπαμπινιώτης Γ., σε συνεργασία με τους: Αναγνωστοπούλου Α., Αργυρούδη Ει., Κολυβά Μ. και Μήτση Ν., Ελληνική γλώσσα, εγχειρίδιο διδασκαλίας της Ελληνικής ως δεύτερης (ξένης) γλώσσας, Εθνικό ίδρυμα υποδοχής και αποκατάστασης παλιννοσοούντων και απόδημων ομογενών Ελλήνων, Αθήνα 1993.
26. Τζαρτζάνος Α., Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής), τόμος Α', Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α. Ε., Θεσσαλονίκη 1996.

27. Τζαρτζάνος Α., Γραμματική της νέας Ελληνικής γλώσσας (της απλής καθαρεύουσας), Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α. Ε., Αθήνα 1930.
28. Τριανταφυλλίδης Μ., Νεοελληνική γραμματική, πρώτος τόμος, ιστορική εισαγωγή, Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α. Ε., Αθήνα 1938.
29. Τριανταφυλλίδης Μ., Νεοελληνική γραμματική της δημοτικής, Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 2002.
30. Τσοπανάκης Α., Νεοελληνική γραμματική, Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας}, Θεσσαλονίκη - Αθήνα 1994.
31. Τσοπάνακης Α., Δερβισόπουλου Μ., Το κλιτικό μας σύστημα, Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1956.
32. Thumb A., Handbuch der Neugriechische Volkssprache, Grammatik, Texte, Glossar, Verlag von Karl J. Trübner, Strassburg 1910.
33. Σιόντη Χ., Μαθαίνω την Ελληνική γλώσσα, Πρόγραμμα Interreg II, Ιωάννινα 2001.

g) ზერძეული ენის ისტორია, ისტორიული გრამატიკა

34. გორდუზიანი რ., ღარბია ო., შამხიანი ს., ძველი და ახალი ზერძეული, (შედარებითი გრამატიკა), "ლოგოსი", თბილისი 2001.
35. Шантрен П., Историческая морфология Греческого языка, Издательство иностранной литературы, Москва 1953.
36. Широков О. С., История греческого языка, издательство Московского университета, Москва 1983.
37. Ανδριώτης Ν., Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας (Τέσσερις μελέτες), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1995.
38. Αργυριάδης Γ., Νεοελληνική γλώσσα, ιστορικές και γλωσσολογικές διαστάσεις, εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990.
39. Browning R., Η Ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα, μετάφραση Μαρία Ν. Κονόμη, εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1995.
40. Γιαννίδη Ε., Γλώσσα και ζωή, Αναλυτική μελέτη του γλωσσικού ζητήματος, τυπογραφείο "Εστία", Αθήνα 1914.
41. Hoffmann O., Debrunner A., Scherer A., Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, πρώτος τόμος, Ως το τέλος της κλασικής εποχής,

- μετάφραση Χαράλαμπου Π. Συμειωνίδη, Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α. Ε., Θεσσαλονίκη 1997.
42. Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας, επιστημονική επιμέλεια: Κοπιδάκης Μ.Ζ., Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, Αθήνα 1999.
 43. Κριαράς Ε., Η γλώσσα μας, παρελθόν και παρόν, Εκτύπωση Θανάσης Αλτίντης, Θεσσαλονίκη 1992.
 44. Κριαράς Ε., Λόγιοι και Δημοτικισμός, Εκδοτική αθηνών Α. Ε., Αθήνα 1987.
 45. Κριαράς Ε., Πρόσωπα και θέματα από την ιστορία του Δημοτικισμού, τόμος Α', Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1986.
 46. Μέγα Α. Ε., Ιστορία του Γλωσσικού ζητήματος, Μέρος Α', Αιώνες γλωσσικών αλλοιώσεων (30 π. Χ. – 1750 μ. Χ.), Εκδόσεις "Δωδώνη", Αθήνα – Γιάννινα 1997.
 47. Μέγα Α. Ε., Ιστορία του Γλωσσικού ζητήματος, Μέρος Α', Αιώνες γλωσσικών αλλοιώσεων (1750 – 1926), Εκδόσεις "Δωδώνη", Αθήνα – Γιάννινα 1997.
 48. Μπαμπινιώτης Γ., Ελληνική γλώσσα, παρελθόν, παρόν, μέλλον, μελετήματα, διαλέξεις και άρθρα, 1977-1993, Gutenberg, Αθήνα 1994.
 49. Μπαμπινιώτης Γ., Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας, με εισαγωγή στην ιστοριοσυγκριτική γλωσσολογία, Έκδοση Ε', Μ. Ρωμανός ΕΠΕ, Αθήνα 1998.
 50. Σταματάκος Ι., Ιστορική γραμματική της αρχαίας Ελληνικής και τα πορίσματα της συγκριτικής γλωσσολογίας, Εκδοτικός οίκος Πέτρου Δημητράκου, Αθήνα 1949.
 51. Tonnet H., Ιστορία της Νέας Ελληνικής γλώσσας, η διαμόρφωσή της, μετάφραση Καραμένου Μ., Πιαλιατσής Π., επιμέλεια Χαραλαμπάκης Χ., εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1995.
 52. Τριανταφυλλίδης Μ., Άπαντα, Δεύτερος τόμος, Ερευνητικά Β', Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1965.
 53. Φίληντας Μ., Γλωσσογνωσία και γλωσσογραφία ελληνική, τόμος Γ', Εκδοτική εταιρία "Αθήνα Α. Ι. ΡΑΛΛΗΣ & ΣΙΑΣ", Αθήνα 1924.
 54. Φλώρος Α.Θ., Ιστορικό και συγκριτικό συντακτικό Αρχαίας, Νέας Ελληνικής και Λατινικής, ΗΒΟΣ εκδόσεις, Αθήνα 1988.
 55. Χατζιδάκης Γ., Σύντομος ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Έν Αθήναις 1915.

დ) ზოგადი ენათმეცნიერება, ენის ისტორია

56. გიორგობიანი თ., ბერძნული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან, Αναθεις, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, აკადემიკოს თინათინ ყაუხჩიშვილის საიუბილეოდ, "ლოგოსი", თბილისი 1999.
57. კოდუხოვი კ., ზოგადი ენათმეცნიერება, გამომცემლობა "განათლება", თბილისი 1982.
58. Античные теории языка и стиля, под редакцией Фрейденберг О. М., ОГИЗ, Государственное социально-экономическое издательство, Москва - Ленинград 1936.
59. Барроу Т., Санскрит, перевод с английского Н. Лариной, "Прогресс", Москва 1976.
60. Вандриес Ж., Язык, лингвистическое введение в историю, перевод с французского, примечания Кузнецова П. С., под редакцией и с предисловием Шор Р. О., Государственное социально-экономическое издательство, Москва 1937.
61. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., Индоевропейские языки и индоевропейцы, реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры с предисловием Якобсона Р., I - II, Издательство Тбилисского Университета, Тбилиси 1984.
62. Головин Б. И., Введение в языкознание, издательство "Высшая школа", Москва 1966.
63. Гумбольдт В., Избранные труды по языкознанию, перевод с немецкого языка, под редакцией и с предисловием проф. Рамишвили Г. В., "Прогресс", Москва 1984.
64. Десницкая А. В., Именные классификации и проблема индоевропейского склонения, Известия Академии Наук Союза ССР, № 3, Москва 1941.
65. Кондрашов И.А., История лингвистических учений, "Просвещение", Москва 1979.
66. Мейе А., Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, перевод Кудрявского Д., под редакцией и с примечанием Шор Р., Государственное социально-экономическое издательство, Москва - Ленинград 1938.
67. Ольховиков Б. А., Теория языка и вид грамматического описания в истории языкознания, издательство "Наука", Главная редакция восточной литературы, Москва 1985.
68. Пауль Г., Принципы истории языка, издательство иностранной литературы, Москва 1960.

69. Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века, под редакцией Десницкой А. В., "Наука", Ленинград 1984.
70. Порциг В., Членение индоевропейской языковой области, перевод с немецкого Браузе Л. Ю. и Павлова В. М., редакция и предисловие Десницкой А. В., Издательство "Прогресс", Москва 1964.
71. Соссюр Ф., Труды по языкознанию, перевод с французского под редакцией Холодовича А. А., "Прогресс", Москва 1977.
72. Статьи и исследования по языкознанию и классической филологии, под редакцией Василенко И. А., Москва 1965.
73. Томсен В., История языковедения до конца XIX века, (краткий обзор основных моментов), перевод студентов в обработке и с послесловием проф. Шор Р., Государственное Учебно-Педагогическое Издательство Наркомпроса РСФСР, Москва 1938.
74. Якобсон Р., Избранные работы, "Прогресс", Москва 1985.
75. Krahe H., Indogermanische Sprachwissenschaft, Walter de Gruyter & Co., vonmals G. J. Göschen'sche Verlagshandlung, J. Gittentag, Velagbuchhandlung, Georg Reimer, Kare J. Trübner, Veit & Comp., Berlin 1943.
76. Kurylowicz J., The Inflectional Categories of Indo-European, Carl Winter Universitätverlag, Heidelberg 1964.
77. Substance and structure of language, edited by Puhvel J., University of California, Los Angeles, 1969.
78. Χατζηδάκης Γ.Ν., Γλωσσολογικά έρευνα, Τόμος Β', Ακαδημία Αθηνών, Κέντρος Συντάξεως του Ελληνικού Λεξικού, Αθήναι 1980.
79. Χατζηδάκης Γ.Ν., Γλωσσολογικά έρευνα, Τόμος Β', Ακαδημία Αθηνών, Κέντρος Συντάξεως του Ελληνικού Λεξικού, Αθήναι 1977.

ბერძნული კულტურა

80. გორდუზიანი რ., ბერძნული ცივილიზაცია, I ტ., "მერანი", თბილისი 1988.
81. გორდუზიანი რ., დანელია მ., კლასიკური ფილოლოგიის შესავალი, "ლოგოსი", თბილისი 2004.
82. დოლიძე ნ., ძირითადი ენათმეცნიერული ტენდენციები ანტიკურ ფილოსოფიაში და პლატონის "კრატილოსი", "ლოგოსი", თბილისი 1998.

83. ნარკვევები ახალ ბერძნულ ლიტერატურაში, რედაქტორი შამანიდი ს., "ლოგოსი", თბილისი 2005.
84. ქაროსანიძე ლ., დიონისოს თრაკიელის "გრამატიკის ხელოვნება" და ძველი ქართული გრამატიკული აზროვნება, "ლოგოსი", თბილისი 1998.
85. ყაუხჩიშვილი ს., ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 1950.
86. Лосев А. Ф., История античной эстетики, Софисты, Сократ, Платон, издательство "Искусство", Москва 1969.
87. Попова Т.В., Византийская народная литература, "Наука", Москва 1985.
88. Радциг С.И., Введение в классическую филологию, издательство Московского Университета, Москва 1965.
89. Gudeman A., Grundriss der Geschichte der classischen Philologie, Druck und Verlag von Teubner B.G., Leipzig and Berlin 1909.
90. Hesselung D. C., Morciaux choisis du "Pré spirituel" de Jean Moschos, Paris 1931.
91. Pfeifer R., History of classical scholarship, From the Beginnings to the Hellenistic Age, Clarendon Press, Oxford 1968.
92. The Cambridge Medieval History, volume IV, The Byzantine Empire, part I, Byzantium and its neighbours, edited by Hussey J.H., Cambridge University Press, Cambridge 1979.
93. Beck H.G., Η βυζαντινή χλιετία, μετάφραση: Κουρτόβικ Δ., Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992.
94. Mango C., Βυζάντιο, η αυτοκρατορία της νέας Ρώμης, Μετάφραση: Τσουγκαράκης Δ., Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1988.
95. Μαστροδημήτρης Π.Δ., Εισαγωγή στη νεοελληνική φιλολογία, Εκδόσεις "Δόμος", Αθήνα 1996.

ტექსტები

96. არისტოტელე, პოეტიკა, წინასიტყვაობა, თარგმანი და კომენტარები პროფ. ს. დანელიასი, "განათლება", თბილისი 1979.
97. არისტოტელე, რიტორიკა, ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო თამარ კუკავამ, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 1981.

98. ანაკრეონტი, ლირიკა, ანაკრეონტეა, ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი, შენიშვნები და სახელთა საძიებელი დაურთო თამარ კალატოზმა, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 1988.
99. ჰომეროსი, ილიადა, ძველბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო რ. მიმინოშვილმა, "საბჭოთა საქართველო", თბილისი 1964.
100. Антология мировой философии, в четырёх томах, том I, Философия древности и средневековья, под редакцией Соколова В. В., Москва 1969.
101. Аристотель, Риторика, Античные риторика, собрание текстов, статьи, комментарии и общая редакция проф. А. А. Тахо-Годи, Издательство Московского Университета, Москва 1978.
102. Платон, сочинения в трех томах, том I, под общей редакцией А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса, Москва, 1968.
103. Anacreon, book I, fragm. 3., LYRA GRAECA, edited and translated by J. M. Edmonds, in three volumes, Volume II, Harvard University Press, Cambridge MCMLVIII.
104. Dionis Prusaensis quem vocant Chrysostomum, OMNIA, edidit apparatu critico instruxit J.De Arnim, vol.I, oratio LI, Περὶ Ομήρου Apud Weidmannos, Berolini MDCCCLXXXIII.
105. Evripidis Perditarum Tragoediarum, Fragmenta, Edidit Nauk A., in Aedibus B.G.Teurneri, Lipsiae MCMVIII.
106. Homer, Iliad, books I-XII, with an introduction, a brief homeric grammar and notes by D. B. Monro, Clarendon Press, Oxford 1958.
107. Platonis, Dialogi, Vol. I., in Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae MDCCCXC.
108. Platonis, ΣΟΦΙΣΤΗΣ, Platonis Opera, Rognovit brevique andonatione critica instruxit Ioannes Burnet, Tomus I, Tetralogias I-II continens, OXONII, Typographeo Clarendoniano.
109. Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam, Ed. Hilgard, Lipsiae 1901.
110. Αριστοτέλης, Άπαντα, τόμος τριακοστός τέταρτος, Περί Ποιητικής, εισαγωγή-μετάφραση: Νικολούδης Η., Σχόλια: φιλολογική ομάδα Κάκτου, Κάκτου, Αθήνα 1995.
111. Αριστοτέλης, Άπαντα, τόμος τριακοστός, Ρητορική 3, εισαγωγή-μετάφραση: Νικολούδης Η., Σχόλια: " φιλολογική ομάδα Κάκτου, Κάκτου, Αθήνα 1995.

ენციკლოპედიები, ლექსიკონები

112. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, მთავარი რედაქტორი: აბაშიძე ირ., სპეციალური სამეცნიერო რედაქცია, თბილისი 1984.
113. Ахманова О. С., Словарь лингвистических терминов, издательство "Советская энциклопедия", Москва 1966.
114. Большая советская энциклопедия, главный редактор Прохоров А. М., издательство "Советская энциклопедия", Москва 1976.
115. Дворецкий И. Х., Древнегреческо-русский словарь, под редакцией Соболевского С. И., Том I, А – Л, государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва 1958.
116. Дворецкий И. Х., Древнегреческо-русский словарь, под редакцией Соболевского С. И., Том II, М – Ω, государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва 1958.
117. Дворецкий И. Х., Латинско-русский словарь, издательство "Русский язык", Москва 1976.
118. Лингвистический Энциклопедический словарь, Главный редактор Ярцева В. Н., "Советская энциклопедия", Москва 1990.
119. Марузо Ж., Словарь лингвистических терминов, перевод с французского Андреева Н. Д., под редакцией Реформатского А. А., издательство иностранной литературы, Москва 1960.
120. Der Neue Pauly, Enzyklopädie der Antike, Band 4, Verlag J.B. Metzler, Stuttgart - Weiman 1998.
121. The Oxford Classical Dictionary, Third Edition Revised, Edited by Simon Hornblower and Anthony Sprawforth, University Press, Oxford 2003.

სახელთა საძიებელი

- ამონიუსი, 41, 42
ანაკრეონი, 38, 39
ანდროტისი ნ., 72, 110
ანტიდოროსი, 27
ანტიპატროს ტარსოსელი, 22
აპოლონიოს დისკოლოსი, 29, 66, 135
არისტარქოს სამოთრაკიელი, 29, 30, 31, 42, 43
არისტოტელე, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 30, 39, 40, 41, 56, 67
არისტოფანე ბიზანტიონელი, 28, 29, 30, 42, 43, 47
არნო ა., 73
არქილოქოსი, 39

ბაზინიოტისი გ., 55, 60, 68, 118, 126, 127, 131, 137
ბალი შ., 101
ბენვენისტი ე., 101
ბენფეი ტ., 83
ბერიკაშვილი ს., 109, 134
ბოდუენ დე კურტენე ი., 94, 101
ბოპი ფ., 82, 83, 85
ბრანდენშტაინი ვ., 60, 101
ბრუგმანი კ., 83, 94, 95, 96, 97

გაზი თ., 76
გენადიუ გ., 76
გიორგობიანი თ., 26, 27
გლიკისი ი., 70
გოლოვინი ბ., 65
გორდეზიანი რ., 21, 28, 38, 48, 50, 52, 57, 59, 71, 72, 104, 109, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 137
გრიგორიოსი, 70
გრიმი ი., 83, 85
გუდემანი ა., 40, 45, 70

დანელია მ., 21, 28
დანელია ს., 18, 19, 40
დარჯია ი., 48, 50, 52, 57, 59, 71, 72, 104, 109, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 137
დეკარტე, 74
დელბრიუკი ბ., 94
დემოკრიტე, 12, 13
დემოსთენე, 39
დერბოლავი ჯ., 13
დიოგენე ბაზილონელი, 22
დიოგენე ლაერტელი, 22, 41
დიომედე, 42, 43
დიონ ქრისოსტომოსი, 17
დიონისიოს თრაკიელი, 21, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 42, 43, 44, 46, 56, 59, 71
დოიშლე ი., 14
დოლიძე ნ., 13, 14
დონატუსი, 42, 43, 66

ევრიპიდე, 12
ერატოსთენესი, 27, 28

ვანდრიესი ჟ., 101
ვარო მ., 45
ველერუსი ი., 76, 79, 99, 136
ვენეზისი ი., 111
ვერნერი კ., 94
ვიკო ჯ., 80

ზენოდოტეს ეფესელი, 28
ზიზანი ლ., 74
ზუკისი გ., 122, 123, 137

თეოგნოსტოსი, 70
თეოდოსიოს ალექსანდრიელი, 67, 70
თოფურია ვ., 55
თუმბი ა., 83, 95, 111

იაკობსონი რ., 54
იასნე, 10
ირაკლი, 69

კალიმაქოს კვირინელი, 28
კარამანლისი კ., 110
კარიჭაშვილი დ., 55
კიუნერი რ., 88, 89, 93, 136
კლემენს ალექსანდრიელი, 27, 28
კლეოქაროსი, 39
კლერისი ხ., 118, 126, 127, 130,
131, 137
კოზარევესკი ა., 106
კომიტასი ს., 76
კონდოსი პ., 118
კონდრაშოვი ი., 65
კორაისი ა., 109
კოსერიუ ე., 13, 14
კრაე პ., 102
კუდრიავესკი დ., 103, 104
კუმასი კ., 76
კუნი ა., 84
კურციუსი გ., 83, 84, 85, 86, 87,
88, 93, 96, 136

ლაიბნიცი გ., 80
ლაკონა-კართეოსი კ., 110
ლანსლო კ., 73
ლასალე ფ., 13
ლასკაროსი კ., 75, 76, 78, 136
ლეგრანი ე., 77
ლეკი მ., 14
ლერში ლ., 13
ლესკინი ა., 94
ლომონოსოვი მ., 80

მაიერ-ბრიუგერი მ., 101
მაკრიჯი პ., 62, 63, 118, 119, 121,
122, 123, 134
მარი ნ., 55
მახარაძე ნ., 18, 19, 40

მეიე ა., 101
მელანხოთონი ფ., 70, 73, 76
მიმინოშვილი რ., 12
მირამბელი ა., 118, 120, 123, 137
მორი ი., 97
მოსხოპულოსი მ., 70

ნერიინგი ა., 14

ოსტოფი პ., 83, 94

პაგლიარო ა., 14
პანინი, 11
პაული პ., 94
პეტრუნიასი ე., 118
პლატონი, 12, 13, 14, 15, 17, 18,
28, 39
პოტეზნია ა., 94
პოტი ა. ფ., 83
პრაქსიფანესი, 27, 28
პრისკიანუსი, 45, 66
პვაიფერი რ., 15, 38, 45

რასკი რ., 83
რობინსონი რ., 14

სეშე ა., 101
სინგელოსი მ., 70
სკალიგერი ი., 80
სკალიგერიუსი, 73
სოსიური ფ., 21, 81, 82, 94
სოფიანოსი ნ., 77, 78, 79, 108, 136
სტავროსი თ., 110
სტამატაკოსი ი., 50, 60, 102, 106
სტეფანოსი, 44
სტეფანუსი რ., 73
სტეფანუსი პ., 73

ტონე პ., 78
ტრიანდაფილიდისი მ., 5, 60, 96,
109, 110, 111, 112, 116, 117, 118,

- 119, 130, 131, 137
- უიტნი ვ., 94
- უოლისი უ., 74
- ვაზისი ვ., 110
- ფიკი ა., 83
- ფილინდასი მ., 120, 137
- ფილიპაკი-უორზურტონი ი., 118, 123
- ფილოპონოსი ი., 69
- ფოკოვი ნ., 98, 106
- ფორტუნატოვი ფ., 83, 94
- ფსიხარისი ი., 109
- ქაროსანიძე ლ., 21, 23, 29, 31, 32, 33, 34, 41, 44, 46, 56, 59
- ქირობოსკოსი გ., 67, 70
- ქრისიპოსი, 22, 41
- ქრისოლორასი მ., 70, 75
- ყაუხჩიშვილი თ., 26
- ყაუხჩიშვილი ს., 26, 27, 47
- შამანიდი ს., 48, 50, 52, 57, 59, 71, 72, 104, 109, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 137
- შანიძე ა., 55, 56
- შანტრენი პ., 101, 103
- შვიცერი ე., 38, 60, 98, 99, 100, 136
- შლაიერმაჰერი ფ., 14
- შლეიხერი ა., 83
- შლიგელი ფრ., 82
- შობლინი ფ., 14
- შტაინთალი პ., 41, 56
- შტეინტჰალი პ., 14
- შუხარდტი პ., 94
- ჩიქობავა არნ., 55
- ცოპანაკისი ა., 60, 118, 124, 125, 137
- ძარძანოსი ა., 60, 102, 104, 110
- ძენონი, 21
- ხაბიდაკისი გ., 109
- ჯოუნზი ვ., 80
- ჰააგი ე., 13
- ჰელიოდოროსი, 44, 59
- ჰერაკლიტე, 13
- ჰეროდიანოსი, 38, 39, 66, 71, 72, 135, 136
- ჰესიოდე, 12
- ჰოლტონი დ., 118, 123
- ჰომეროსი, 11, 12, 17, 28, 29, 31, 49, 59, 92
- ჰუმბოლდტი ვ., 83

Anacreon, 38, 145
 Apollonius Dyscolus, 148
 Aristarchus, 43, 144
 Aristophanes of Byzantium, 42, 144
 Aristotle, 144, 145

 Beck H. G., 69
 Babiniotis G., 143, 152, 153, 154,
 156, 157
 Brandenstein V., 151, 172
 Brugmann K., 96, 97
 Brugmann K., 96, 97, 181

 Callimachus, 144
 Chantraine P., 151, 172
 Chrysoloras M., 148
 Curtius G., 149, 150, 155, 170, 177

 Darchia I., 143, 152, 153, 154, 156,
 157
 Dionis Chrysostomus, 17
 Dionysius Thrax, 144, 145, 146

 Edmonds J. M., 38
 Evripidis, 12

 Filyntas M., 152, 153, 156
 Fokov N., 150, 151, 171

 Gennadius G., 149
 Glikis I., 148
 Gordeziani R., 143, 152, 153, 154,
 156, 157
 Gudeman A., 40, 45, 70, 73, 75

 Herodian, 148, 155
 Holton D., 123
 Homer, 12, 144
 Hussey J., 69

 Khiroboskos G., 148
 Kleris Kh., 143, 152, 153, 154, 156,
 157
 Komitas S., 148
 Kühner R., 67, 76, 88, 93
 Kumas K., 148

 Kurylowicz J., 58
 Laskaris K., 148, 155

 Mackridge P., 111, 122, 123
 Mango G., 68
 Meir-Brügger M., 151, 172
 Melanchton F., 149
 Mirambel A., 120
 Mohr J., 171
 Monro D. B., 12
 Moschopoulos M., 148

 Pauly N., 11, 22
 Pfeifer R., 15, 18, 21, 27, 28, 30, 32, 38,
 39, 42, 43, 45, 164
 Philoponos I., 147
 Plato, 13, 15, 20, 144

 Schwyzer E., 50, 53, 60, 73, 99
 Shamanidi S., 143, 152, 153, 154, 156, 157
 Singelos M., 148
 Sofianos N., 148
 Sossure F., 149
 Stamatakos I., 146, 151

 Theognostos, 148
 Thumb A., 53, 96, 111, 150, 152, 171, 173
 Tonnet H., 78
 Triandafyllidis M., 139, 142, 143, 150,
 152, 153, 156, 157
 Tsopanakis A., 152, 153, 156
 Tzartanos A., 151

 Weller I., 148, 149, 155, 169, 177

 Zenodotus, 144
 Zoukis G., 152, 153, 156

- Αναγνωστοπούλου Α., 62
 Ανακρέων, 165
 Ανδριώτης Ν., 53, 72
 Αντίδωρος, 27
 Απολλώνιος Δύσκολος, 168
 Αργυριάδης Γ., 72
 Αργυρούδη Ει., 62
 Αρίσταρχος, 164
 Αριστοτέλης, 18, 19, 21, 40, 163, 165
 Αριστοφάνης Βυζάντιος, 164

 Βενέζης Η., 111

 Γενναδίου Γ., 169
 Γεωργαντζή Ε., 62
 Γκοντεζιάνι Ρ., 162, 174, 178
 Γλυκάτζη – Αρβελέρ Ε., 69
 Γλυκής Ι., 168

 Διονύσιος Θραξ, 31, 164, 166

 Ερατοσθένης, 28

 Ζηνόδοτος, 164
 Ζούκης Γ., 123, 174, 178, 195

 Ηρωδιανός, 168, 177

 Θεόγνοστος, 168

 Καλλιμάχος, 164
 Καραντζόλα Ε., 77, 78
 Κάρτζα Κ., 120
 Κλαίρης Χ., 60, 126, 162, 174, 175, 178, 179
 Κλεοχάρος, 39
 Κόκολης Ξ., 118
 Κολυβά Μ., 62
 Κομμητάς Σ., 169
 Κοπιδάκης Η., 21, 31, 69, 70, 77, 110, 118
 Κούμας Κ., 169
 Κριαράς Ε., 108

 Λασκαρός Κ., 169, 177

 Μαυρομάτης Ευ., 51
 Μαυρούλια Σ., 62
 Μέγα Α., 108
 Μελάγχθων Φ., 169
 Μήτση Ν., 62
 Μοσχόπουλος Μ., 168
 Μπαμπινιώτης Γ., 60, 62, 68, 71, 108, 110, 126, 162, 174, 175, 178, 179
 Μώρος Γ., 110, 111

 Νικολούδης Η., 18, 19
 Ντάρτσια Ει., 162, 174, 175, 176, 178, 179

 Όμηρος, 17, 164

 Πετρόπουλος Κ., 111
 Πλάτων, 21, 163
 Πραξιφάνης, 28

 Σαρικός Ζ., 31
 Σιαμανίδου Σ., 162, 174, 175, 176, 178, 179
 Σιόντη Χ., 62
 Σοφιανός Ν., 169, 177
 Σπυρόπουλος Β., 123
 Σταματάκος Ι., 50, 60, 75, 102, 106
 Σύγκελος Μ., 168

 Τζαρτζάνος Α., 50, 58, 104, 172
 Τριανταφυλλίδης Μ., 58, 110, 112, 113, 115, 116, 159, 161, 162, 171, 173, 174, 175, 179, 195
 Τσοπανάκης Α., 67, 76, 96, 119, 120, 124, 125, 174, 178

 Φιλαρέτος Θ., 21
 Φιλήντας Μ., 174, 178
 Φιλιππάκη-Warburton Ε., 123
 Φιλόπνονος Ι., 168
 Φλώρος Α., 50, 53, 57, 59, 196

 Χαραλαμπάκης Χ., 70
 Χατζηηδάκης Γ., 52
 Χοιροβοσκός Γ., 168
 Χρυσολωράς Μ., 169

Амониус, 42
Аристотель, 42

Барроу Т., 10
Бопп Ф., 82
Боровский Я., 49
Браузе Л., 51
Бульгина Т., 8

Гамкрелидзе Т., 62
Головин Б., 65, 101

Десницкая А., 9, 51, 81, 82, 83
Диоген Вавилонский, 22
Дионисий Фракийц, 43

Иванов В., 62

Кондрашов И., 65, 74, 81, 84, 95
Крылов С., 8
Кудрявский Д., 103, 105
Курциус Г., 85, 86, 87, 88, 97

Ларина Н., 10

Морь Я., 98

Ольховиков Б., 74

Павлов В. М., 51
Пауль Г., 95
Попова Т., 52
Порциг В., 51
Присциан, 46

Соссюр Ф., 82

Фокковъ Н., 98
Фрейденберг О., 22, 42

Холодович А., 82

Шантрен П., 49, 51, 103, 105
Широков О., 83, 95, 196

Якобсон Р., 54
Ярцева В., 8